

HOLMI

XI. évfolyam 11. szám

1999. november

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő), Domokos Mátyás (széppróza),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Závada Pál

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Göncz Árpád,
Kocsis Zoltán, Lator László, Ludassy Mária, Petri György,
Rakovszky Zsuzsa, Tar Sándor, Vásárhelyi Júlia.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Rakovszky Zsuzsa: Öregkor • 1335*
Lukácsy Sándor: Pázmány utolsó imája • 1337
Petri György: Búcsúzás • 1340
Határ Győző: Sírcsend • 1340
Utassy József: Megöregedni • 1341
Virrad a föld • 1342
*Caius Licinius Calvus: A kutyakorbács (Kovács András Ferenc
műfordítása) • 1342*
*Somlyó György: Empedoklesz után (vagy előtt)... (vagy
minden időkre)... • 1345*
(Őszi)kék • 1346
*Adam Mickiewicz Ősök című
hatezer-kétszázhetvennyolc soros
drámai költeményének (kissé) rövidített
változata • 1347*
Időzavar • 1348
Csiki László: Albérlet • 1349
Darvasi László: Szerezni egy nőt • 1351
Radics Viktória: Ebsors • 1356
Szlukovényi Katalin: Monológtöredék Beckettnek • 1373
*Szerző konstatálja önnön elégtelenségét,
de ez semmit sem old meg • 1373*
Karafiáth Orsolya: Dél-Lengyelország Kristóf nélkül • 1374
Az útról, a kedvről, a nyárról • 1376
László Noémi: Szabadfoglalkozás • 1376
Hitvitázom • 1377
Gábor Miklós: Az 1990-es naplóból (II) • 1377

- Lackfi János*: Júlia • 1391
Erkélyi ingajarat • 1394
Méhes Károly: Osztályrész • 1395
Benedek Szabolcs: Mintha élne a nagyapám • 1399
Győrffy Ákos: A Csóványos északi oldala • 1406
Léderer Pál: Az empirikus szociológiáról mint
szépirodalmi mesterségről (II) • 1407
Lengyel Balázs: Játékosok • 1426
Kelecsényi László: Beszédés pálmaágak • 1433
Tamás Mihály: A tanárnök • 1437
Edward Lear: Az Akondi Szvitek • 1441
A Jongi-Bongi-Bó szerelme (*Varró Dániel*
fordításai) • 1444

FIGYELŐ

- Gömöri György*: Klasszikus, Debrecenből (Szabó Magda:
Mézescsók Cerberusnak) • 1447
Sánta Gábor: „Az idők mélyén járok” (Tandori Dezső:
Nem lóverseny!) • 1449
Tóth Orsolya: A duplacsavar logikája (Korompay
H. János: A „jellemzetes” irodalom
jegyében) • 1452
Bacsó Béla: Profán és/vagy szakrális (Kunszt György–
Klein Rudolf: Peter Eisenman.
A dekonstruktivizmustól a foldingig) • 1455
Erdélyi Ágnes: Hogyan lehetséges? Lehetséges-e egyáltalán?
(És ha nem, akkor mégis hogyan csináljuk?)
(Immanuel Kant: Prolegomena. Fordította
John Éva és Tengelyi László;
Az erkölcsök metafizikájának alapvetése.
Berényi Gábor fordítását átdolgozta...
Tengelyi László; A gyakorlati ész kritikája.
Fordította Papp Zoltán; Az ítélőerő kritikája.
Fordította Papp Zoltán) • 1459

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt., a regionális részvénytársaságok
és a Sziget Rehabilitációs Szövetkezet
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 960, egy évre 1920 forint, külföldön \$35.00, illetve \$70.00
Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

Rakovszky Zsuzsa

ÖREGKOR

Megint a nyár: parlagfű, zöld legyek.
Amint az év bankjegyét januárban
fölváltottam, a kisebb címletek
kifolynak a kezemből: újra nyár van,
megint egyszer hóvége, újra kedd.
Úgy nő tovább az élet szakadatlan,
mint kötött sál, melyet a köszvényes kezek
reflexmozgása nyújt, bár a mész megülte agyban

többé se terv, se szándék, csak a szokás uralma.
Virágzik az ecetfa – ahogy tavaly, ahogy
tíz éve. Mintha a mintát lefújta volna
a szél egy régi blúzról, fakó kis csillagok
a lábtörlőn, a lépcsőn. Besodródznak a hallba,
éjjel a holdfény rombusz alakú
tócsájában hevernek haldokolva.
Még a két macska is ecetvirágszagú...

*

Nyolc óra: az utca percek alatt
kihal. Az ablakokban reszketeg kék
világosság: valami sorozat.
Vágy, bosszú, szenvedély hevíti föl az estét.
Mindez oly távoli, akár bölcs is lehetnék,
vagy szent, de csak a szomjúságot érzem
az eltűnt szomjúságra. A vágy, mint régi seb, még
tompán jelez a kéken meg-megrángó sötétben.

*

Éjszaka az idő magára hagyva
tesz-vesz a házban: kirágja a szövetet.
Az ábécérendet összezavarja
a polcon, minden vízszintes felületet
porral lep – penésszel a kenyeret.
A rózsát barna kóróvá aszalja.
Már nincs eróm, hogy ellene tegyek.
Hagyom, vigyen, ahova ő akarja...

*

Erre-arra kanyarog a kidőlt
sör csíkja. A sarki kisbolt előtt
egy szál trikóban vedelik a sört.
A bolton túl az árok, alján fekete-zöld
szennyvíz, partján csalán és bodza nőtt,
szél borzongat csiga rágta laput.
Az árkon túl a domb, a dombon a fenyők.
Az erdőn túl egy újabb betonút

egy ugyanilyen városba vezet.
S az erdő mélyén, ott sincs semmi más
sehol, csak a már ismert részletek
új kombinációi: sarjadás
és korhadás, nem lakja megbűvölt lény a fát,
nincs ház a sűrűben, hol csontkezek
mákot törnek mozsárban, kiséprik a szobát.
Nem horzsol hattyúszárny holdtól vemhes vizet...

*

Vállamon egy madár ül és rekedt
hangján azt ismétli: nem érdemes.
Azt mondja: nincs jövő. A helyzetek
nem változnak, csak a helyszínek és nevek.
A régi bajt tövestül tépheted,
csak jobb talajt kínálsz az új bajoknak.
A változás: hanyatlás, mondja. A füstbe ment
reménységénél csak a betelt remény a rosszabb...

*

Kénsárga fény a temető fölött:
az égi roncstelep öngyulladás.
Az alkonyat rongykazla füstölög.
Aztán kék este ömlik a sistergő parázsra.
S a kékben úgy dereng egy messzi sárga
ablak, mintha minden, amit szerettem,
ott élne most a halvány borostyán térbe zárva,
félíg még látható, egész elérhetetlen.

*

Egy idegen szobában ébredek
minden reggel. Az ismeretlen
ágyból nézem a szürke-kék eget,
ahogy a véletlenszerű ablakkeretben
kettőbe vágja egy esetleges
szederfaág. Várom, hogy összekösse
az „itt és most”-tal az emlékezet
a szálat, amit elmentszett az este:

a döntések és kényszerek sorát
 s a véletlenekét, amelyek összessége
 az életem, amelyben minden lehetne más,
 minden lehetne semmi, a kezdetet kivéve.
 A kezdet: ott van első, egyetlen otthonom.
 Időtlen napsütés perreg a konyhakőre,
 a kézre, régen nincs sehol, most is fogom,
 már el sem engedem, arra a kis időre...

Lukácsy Sándor

PÁZMÁNY UTOLSÓ IMÁJA

Amikor „*harminc* [könyve más helyén: negyven-] *esztendei prédikálás után*” elkezdett „*gondolkodni a nyomtatásról*”, számot kellett vetnie testi erejével: megbírja-e az irdatlan nagy munkát? A sajtó alá rendezés nem egyszerű technikai művelet volt; amit a szónok „*élő nyelvvel*” egykor elmondott, többnyire csak „*üszögében*” (vázlatosan) maradt meg, jegyzetekből kellett újraalkotni, tudománnyal bővíteni, retorikával ékesíteni, beszédből olvasmánnyá formálni. Pázmány szerencsésebb pályatársai győzték erővel, egészséggel (mecénásaik pénzzel), hatalmas köteteket adtak ki: teljes ciklusokat a vasárnapokra (*de tempore*), a szentek ünnepeire (*de sanctis*), legtöbbjük minden alkalomra három-három beszédet. Bár még csak hatvanadik éve körül járt, Pázmány – a kor felfogása és tapasztalata szerint – vénségesnek tudta magát, „*sok nyavalyái*”-ra panaszkodik, s nem is gondolhat teljes és háromszoros ciklusok kidolgozására. Azt adja, amit tud, amennyire képes, és ezt könyve elején – mint íróhoz illik – bejelenti közönségének, „*a keresztyén olvasók*”-nak.

A könyv végén – háromesztendei nyomtatás vesződsége után – ismét egy írói közlést helyezett el „*a keresztyén olvasóhoz*”. Mentegetőzik ebben is. „*Szándékom vala, hogy még egynehány predikációkat kiterjesszek, mellyek üszögében vannak írásim között.*” A vasárnapi cikluson már túljutott, következnenek a szentek, mégpedig – mivel teológus szól – a középkor szakszerű osztályozása szerint: a mártírok, a doktorok (hittudósok), confessorok (hitvallók) és a szüzek. „*Ezenkívül Boldogasszonyról, Szent István királyról, Szent Ferenről és több nevezetes szentekről sok predikációim jegyzésben vannak. De mivel ez a könyv felettébb öregbedett – írja az 1241. oldalon –, és romlott egészségem derék munkára alkalmatlanná változott, itt végezem predikációimat.*”

Végezné, de nem tud belenyugodni. Eszébe jut, hogy van még egy kész beszéde, 1635 karácsonyán mondta el, igaz, „*sok és nehéz akadozással, sőt félben-szakasztással*”, de ha már nagy keservesen elmondta, menjen nyomdába ez is, toldalék gyanánt, a görccsös hivatástudat és a fogyatkozó erő megrázó tanújeleként. Még egyszer búcsút vesz közönségétől: „*Alítom, hogy ez leszén vége predikálásomnak*”, s aztán már csak – meglepő egy szent könyvben – orvosi diagnózis következik, a „*sok nyavalyák*” aprólékos felsoro-

lása: „*mellyem fuladási, hurítok és belső szelek szaggatási, emlékezésem fogyatkozási, fogaim kihullási*” – számomra ismerős bajok, cukorbetegségre vajon volt-e?

Mikor határozta el, hogy abbahagyja az írást? Tudni nem tudhatjuk, sejtelmünk lehet. Az utolsó beszéd – A BOLDOGASSZONY MÉLTÓSÁGÁRUL ÉS TISZTA FOGANTATÁSÁRUL – egyike Pázmány főműveinek.

A témára kettős – hazai és személyes – pecsétet ütött: Boldogasszony méltóságát magasztalni különösen illendő abban az országban, melyet István király Máriának ajánlott, s ahol Nagyváradot (ott „*lettem e világra*”) Szent László Mária-templommal ékesítette – a szülőhelynek ez a lírai említése párja nélkül való egyházi irodalmunkban. A tisztelet, mely Isten anyját megilleti, Máriát a szentek hierarchiájának legfelső fokára emelte; érdeme nagyobb, mint Ábrahámé, Izsáké, Dávid királyé s másoké. „*Mert valami szentség találatot a régi Atyákban, annál bévségesben és böcsülletesben terjedett Asszonyunkra*”, s ha meggondoljuk, hogy Jézus a szülők iránti köteles tiszteletből (melyet Arisztotelész is igazol) mily bőségesen árasztotta Máriára ajándékait, „*méltán és igazán mondhatjuk, hogy nagyobb és felségesb a Christus anyjának állapotja minden teremtett állatok böcsülletes méltóságánál*”.

Egyszerű érvelés; a beszéd második részében sokkal nehezebb dolga lesz. Az egyház még nem döntötte el, mit higgyen: átszállott-e Ádám vétke Máriára? Ha igen, méltatlan volt, hogy teste magába fogadja Jézust; ha nem, Jézus nem lehetett Mária megváltója, mert nem volt mitől megváltania – veszélyes titok így is, úgy is. A BIBLIÁBAN nincs semmi bizonyosság; Aquinói Szent Tamás ravasz kibúvót keresett: az Isten anyja bűnben fogantatott, de már tisztán született; a tridenti zsinat a legegyszerűbb megoldást választotta: átkot mondott a fejére annak, aki a kényes ügyről prédikálni merészel.

Pázmány merészelt, s ez a maga nemében van olyan nagy dolog, mint hogy egyetemet alapított, s ő írta a legszebb magyar prózát. (Azért nyomom meg a tollat, mert ezt a merészségét még senki sem emlegette.)

A szónok négy „bizonyosság”-gal érvel a szeplőtelen fogantatás mellett. 1. „*Merő igazság az, hogy Boldogasszony a Christus szenvedésével szabadult a bűntől és kárhoztattól*”, de nem úgy, mint a többi ember, akit utólag kellett a bűn rabságából kiváltani, Mária viszont attól eleve megoltalmaztatott. 2. Az Isten Fia nem viselhetett el oly gyalázatot, hogy bűnös anyától zülessék, ki azelőtt „*ördög rabja és leánya volt*”. Tudható a BIBLIÁBÓL, hogy Jézus nem tűrte meg az Úr hajlékában a kufárokat. „*Aki ennyire őrizte a kőből csinált templom tisztességét, a maga szent testének templomát miért nem őltalmazta volna az ördög moslékától*”? 3. Jézusnak fiúi kötelessége volt, hogy Máriát „*sok testi-lelki áldásokkal*” tisztelje meg; ilyen volt az, hogy „*teste szűzen maradt, fájdalom nélkül szült, szüléssel Isten anyja lett*”. 4. Az egyház megünnepli Mária születését, s mivel csak szentet ünnepelhet, ebből „*világosan következik (mint Szent Bernát írja), hogy Asszonyunk fogantatása bűn nélkül volt*”.

Ezeket az érveket (különösen az utolsót) csak skolasztikus elme fogadhatja el, de van Pázmánynál más is: az, amit a mai jogtudomány az ártatlanság vélelmének nevez. Erről egy másik hitszónoklatában már beszélt (AZ IGAZSÁGRUL ÉS BÍRÁK KÖTELESSÉGÉRŐL); a meglepő az, hogy ezt a profán elvet most Máriára alkalmazza. „*...mikor ez a kérdés: Ha volt-e valaha Boldogasszony ördög rabja és kárhozat taplója? bár világos jelensége ne volna is szabadságának és ártatlan szentségének, csak azért, hogy nyilvánvaló bizonyosságokkal meg nem mutatódott vétkessége, hanem vétek és tévelygés nélkül őltalmazhatni az ő tisztaságát, tartozunk ártatlannak itilni Asszonyunkat.*”

A beszéd summája: „*méltó, hogy mindnyájan tiszteljük az Urunk Szent Anyját*”, leginkább azzal, hogy a bűnöket magunktól eltávoltatjuk. Ezzel a szokásos erkölcsi intellemmel érkezett végpontjához a prédikáció.

Azt hiszem, ekkor határozta el Pázmány, hogy ez volt az utolsó, többet már nem fog írni. Ha így történt, elhatározása ünnepélyességet kívánt, ezért még egyszer tintába mártotta tollát, s az elkészült beszédhez még néhány sort – kéttételes zeneműhöz bravúros kódát – csatolt: egy imát. Kivételes irodalmi pillanat; prédikációt imádsággal befejezni nem volt szokás.

Pázmány igazi szakértő volt az ima műfajában. Egyik legszebb s legtudósabb prédikációját erről a témáról írta; 1606-ban imádságoskönyvet adott ki, s ez életében még háromszor, azóta számtalanszor megjelent; sikerét mutatja, hogy lopták is, evangélikus vetélytárs katolikus imákat.

Prédikáció és imádság nemigen fér össze; eposzi méret az egyik, a másik az egyházi irodalom epigrammája; tanítás, fejtegetés, intés ott, dicséret vagy könyörgés emitt. Meglepő, hogy Pázmány prédikációskönyvében mégis két ima kapott helyet. Az egyik, a kötet elején, nem más, mint dedikáció, ezúttal nem valamely mecénáshoz, hanem a „*teljes Szentháromság egy bizony Isten*”-hez, s vele csak imádkozva lehet beszélni; a másik a könyv végén a búcsúima. Ez mindössze tizenhét sor igen magas regiszterben. Invokációja bibliai metaforafüzér Mária „*titulusai*”-ból, ötágú csipkebokor, elegáns litánia; ilyesmit mások is tudtak, a szekvenciaképzés rutinművelet volt az egyházi irodalomban, Pázmány a nagymestere. A következőkben a kötet dedikációját fogalmazza meg újra, ezúttal Mária közvetítésével nyújtja át művét Istennek; de tüstént kér is: irgalmat bűnös fejének s a bűnös országnak. A beszéd elején már elhangzott, hogy Szent István a Boldogságos Szűz oltalmába ajánlotta birodalmát; most az imádkozó főpap és országnagy mintegy megismétli első királyunk gesztusát. Az anya közbenjárását kéri szent Fiánál a magyar nemzet számára, melyben kialudt az ájtatosság, eláradott a káromlás és az eretnység. Pázmány utolsó gondolata az ország gondja volt, utolsó imájában a hazáért imádkozott.

Már csak az van hátra, hogy egyhuzamban elolvassuk ezt az utolsó imát, Pázmány utolsó remekművét.

„Oh áldott Szűz! Oh főpapi fejedelemnek virágozó vesszeje! Oh szentséges Lajtorja, mellyen nem az angyalok, hanem az Isten Fia szállott hozzánk! Oh mennyei Aquaeductus, áldomások csatornája és folyóvize! Oh bűnök lángjátúl nem perzseltetett rózsza! Oh testamentom szekrénye, melyben nem kő és vessző vagy manna, hanem mennyei tárház kincse vagyon! Teelőtted földre borúlok, és nemcsak predikállásimban felvállalt fáradtságomat te kezéd által Istenemnek nyújtom; hanem elsöben, bűnös fejemnek, azután ennek a te országodnak teáltalad irgalmat kérek. Édes Asszonyunk, Monstra te esse Matrem, ismértesd meg, hogy Christus Anyja vagy, és a te Fiad nem alább böcsül téged, mint Salamon az anyját, kinek arra felelt: Pete Mater, neque enim fas est ut avertam faciem tuam, hogy amü kér; megnyeri. Kérjed szent Fiadat, hogy a magyar nemzetben gerjessze fel az elaludt ájtatosságot; gyomlálja ki az eretnőségeket; zabolázza a káromlókat; világosítsa a bűnbe merülteket; és hozzon ki mindeneket a bűnök és tévelygések setéségéből, hogy mindnyájan egy szível-lélekkel, híven és igazán szolgáljunk Teremtőnknek.

AMEN”

A tintatartó, melyet Kazinczy megilletődve fog majd kezével érinteni, egyszer s mindenkorra kiapadt.

Petri György

BÚCSÚZÁS

*„Ne tudja más, ne hallja más,
örökre szól a búcsúzás.”*

(N. Mihalkov-parafrázis)

Ég veletek, barátaim, vége a dal-
nak: engem most már vár a ravatal.
Lehettem volna jobb, szorgalmasabb,
de sajnós ennyire futotta csak.
Kár, hogy így van, jó volna élni még,
másrészt belátom, ennyi is elég,
nincs rá okom – nem elégedetlenkedem:
tartalmas és szép volt az életem.
S mint bársonyon smaragdok, jáspisok,
drága hónapok ékköve ragyog
még káprázó, boldog szemem előtt,
ajándék minden reggel, délelőtt,
kiélvezem a maradék időt,
mint inyenc a húsos cubákokat
– csontig lerágom végnapjaimat.

Határ Győző

SÍRCSEND

Ilia Mihálynak

könyvektől én már nem várok csodákat
magam meg csodát hogy könyvekre váltsak
nem vagyok elég hazug-dölyfös-hiszékeny
– *eddig* hogy túléltem elég csoda nékem

kandallón penáteszt láreszt relikviákat
nem tartok a képzelgés akarmerre vágat
rég túladtam vakon vakogó hitetőkön
sírcsend üvegharangja lőn üdvösségem

az ég repül Föld kérgén szalad a hangya
s lennünnen szól sírcsend üvegharangja
– majd kibékülök sírcsendi kis ügyel-bajjal
a lincselve rám tipró vöröshangya-bollyal

hatmilliárd hangya volt hozzám goromba
kivel békülnöm/békélnem haló poromba
kelletik: bús bájvigyorral bizton megbékélek
ha idő még ez a nyúlfarkincányi élet

dolgom-vége: tengőn hogy csak tengjek-lengjek
forgó két gyík szemmel ég-földön merengjek
immár nem háborgat sem áldás sem átok
régmúlt szív szerelmek volt haragszomrádok

mindhalálig szóló esküfogadalmak
szavak csak: ő-mondandójukkal odahalnak
a lét határozmányait belátón s elejtőn
hatmilliárd hangya legyen az elfelejtőm

emez embertermitárium hatmilliárdja
kinek ÉLNIÉLNIÉLNI szilaj szívevágya
szülőszék alól honnan a járást szemre-
vételeztem: rásiklom kegyes-jó tüzemre

elhagyom ég-föld festett misztikáját
ahogy ezredvégek szektákká szitálják
rágördülöm tűzlő villanyrostélyomra
s már hamuhodással elnyel hamugyomra

Utassy József

MEGÖREGEDNI

Szeretnék szépen megöregedni,
kicselezve a bamba Halált,
s hirtelen összeroskadni, mint egy
épület, amit bomba talált.

VIRRAD A FÖLD

Hajnali hang-buborékok:
rengeteg í, ezer ű.
Szürkül a húslila égbolt:
Istenem, oly gyönyörű!

Rajta rigók hada, rajta
hars verebek, cinegék:
most kell, most a hozsanna,
most, mikor Isten igéz!

Virrad a Föld. A hatalmas
égre nyomul föl a Nap.
Kék zene szól. Gyere, hallgasd!
Átölelem derekad.

Caius Licinius Calvus

A KUTYAKORBÁCS

Calvus

Mercuriusra, ma nem megy a költés! Lopni ha tudnék
pár kifacsart ideát valahonnan,
vagy valakiktől jobb sorokat tán! Bár legalább egy
sánta ütemre futó, felemás, korcs
szócska lapulna eszem rekeszében – versbe cibálnám!
Battiades se segít... Nekem, ó, jaj,
már kiapadtak a bölcsék, a buzgó régi poéták
mind, kik a jambusokat Sisyphusként
görgetik át s föl-alá tüzesebb dühü verseiken. Jaj,
most le se szarnak a kis szuka múzsák:
nem jön az ihlet, az ötlet, akármi. De még keserűbben
nézek a holnap elé tehetetlen,
mint e sarokba vetett, egyedül dohogó, tekerőző,
rongy kutyasutba dobott kutyakorbács.

Kutyakorbács

Sült kutyaszart! Be sután keseregsz – mi a baj, Licinius?
 „Battiades se segít...” No de, basszam, a
 Cyrenaebelit, ó, ama könyvmoly Callimachust még
 meddig idézgeted itt? S minek is kell?
 Illik-e egyre csak őt nyekeregni, citálni, lenyűni
 feszt nyavalyogva, ha nem megy az írás?
 Melpomenére! Minek nyöszörögsz?... Hát római költő
 vagy te, vagy asszonyi váz? Na, mi búsít?

Calvus

Jaj, Hispania hős katonája, te hű kutyakorbács,
 kit Salamantica-szült bikacsordák
 kormos bőréből hasogattak a bőszen luzitánok
 szíjaidat szorosán fonogatván
 egybe a Baetis erős vize mellett, Corduba táján,
 vagy szilaj anasi part meredélyén,
 Emeritában, avagy hol a tagusi Oceanus döng,
 s zúdul a szirteken át Olysippo
 tág kikötője körül... Noha szó, ami szó: hazudok, hisz
 jól tudom én, s csakis én – Eborából
 származol, ó, ebek ütlegelője, vad ostorok éke,
 ott sirítettek ilyen csavarintott,
 bűszke konokká. Tán heted éve hozott, hazatérvén
 végre, Veraniusom csataszomjas
 keltiberektől... Száz bikacsöknél jobb vagy: ezerszer
 fáj, ha te versz, ha te csapsz le, ha csattogsz,
 mintha Feretrius ősz dűhe sújtana elleneimre –
 írni se, élni se hagy seregük már.

Kutyakorbács

Hát, kicsi gazdám, mit szomorogsz ezen? Ej, ne kacagtas!
 S eddigi tetteimet se feledd el...
 Vertem a vén agarak hadait – hej, hogy menekültek
 egykor előlem ageb viczorokkal az
 ólba! Előttem a durva vadászkutya nyúl szívü juh lett:
 csak vakogott, lelapult, s legelészett
 fűbe harapva... Alattam a harci molossusok is mind
 úgy vonítottak, akár sebesült hegyi
 ordások éji csapáson, a haemusi hóba lerogyva,
 és vörös oldalukat nyalogatván
 rögtön el is takarodtak: Epirusig egyre rohantak!
 Vissza honukba, hol ősz kutya vackuk
 tán ki se húlt még... Hej, hogy nyestem a külhoni thessal

kóborokat s pimaszabb, buta, római
 korcsokat is, ha ugattak a telken a sanda veszettek,
 s éjszaka hőseiként kutyafalkák
 törtek utánad a kertek alatt – vagy az Appius útján,
 sárteli árkokon át, harapósan,
 gyáva csapatba verődve, ha cselből hátba kerültek,
 s gyűltek a csúf csaholók: csak a sarkad, a
 lábad akarták jól elkapni elébb, de utóbb tán
 torkodat is, ravaszul kiszemelték
 marni nyakad, s a gigád kiszakítani bármilyen áron,
 álnokul és sunyin, ám lehetőleg
 nyalni, kiszívni, elinni a véred, az életerődöt,
 s én belevágtam a torz, az acsargó,
 rusnya pofák középebe – Apollo, légi Lycaeus,
 Farkasölő, Ragyogó, te segélj, óvj!
 És csattogtam, amíg a nyűszítő, herregi népség
 nem kezesült meg elég barikássá...
 Szende, csipázó, nyálas ölebbé váltak a vastag
 véredek – ágyba vizelt valahány már!
 Nos, kicsi gazdám, mondsza, mi aggaszt? Újra veszett a
 kányeszi nemzet – ugat s harap ismét?

Calvus

Újra bizony, de vadabb kutyafalkák várnak a szélben,
 s roskatag alkonyatok peremén friss
 vér szaga száll föl a füsttel a fázós, súlyos egékbe,
 s búzbe bomol ki a rügy: temetetlen
 bomlanak állati testek... A fényteli, lágy Tiberisre
 röppen a régi ragály feketén már:
 mélybe merül Tiberinus előlünk... Ennyi csapástól
 elmenekülnek a szép csecső nimfák,
 s nem poharaznak a parton az éveket évre köszöntő,
 föl szabadult lakosok, szeretők, sem a
 drága kisemberek úgy, ahogy egykor az Anna Perenna
 ünnepétájt nevetőn adomázva, s a
 gyepre heverve hanyatt a tavaszban... Bárcsak a barbár
 északon élne szegény fejem – áldott,
 vig agathyrsek közt, hol a tisztább, enyhe Marisus
 görget öreg köveket le a bércről...
 Bárcsak a sarmata földön avagy zord massagetáknál
 élne szegény fejem!... Ó, de nem itt, hol az
 érdem a hangos senkik erénye, csak ócska hazugság,
 mely hadoválni kopik, koszolódik a
 szolgálai szájban: szajha hatalmak s gyilkosok ajkán
 horkan a mérge, rohad... Lesik ismét
 lépteimet, szimatolnak a hordák, hú kutyakorbács –
 írni se, élni se hagy seregük már...

Kutyakorbács

Sült kutyaszart, Licinius! Ugyan sose sirj, sose bánkódj!
Látod-e, itt vagyok én! Ne se félj, mert
Megreperálok a dolgot – a sutban mért porosodnék?
Viszket a bőröm, amúgy bizseregnek a
szíjaim is! Gyere, kapj fel, uracskám!... Ihletes ötlet
lesz dögivel, haragunk ha lecsattan!

Calvus

Archilochusra! Komám, kutyakorbács! Caniculát is
éjsze lecserditem én heves égről,
hogya az írni segít tán... Nemhogy a bérebeket!
Rajta, a fórumi fő ugatókból,
vércsahosokból már ezután ne szalonna legyen, de
kunkorodó, kukacos kutyakorbács!
Hű kutyakorbács, üssük a korcsát, csípjen a nyelvünk!
Mert tüzes ostor a nyelv: jelet éget.

Kovács András Ferenc műfordítása

Somlyó György

EMPEDOKLESZ UTÁN (VAGY ELŐTT)... (VAGY MINDEN IDŐKRE)...

(A 350–354. sz. Töredékek nyomán)*

...mást mondok nektek: sem az egy, sem mind a halandó
nem született, és nem hal végül szörnyü halállal;
csak keverednek, s átalakulnak az így-keveredtek –
s kezdettől ezt hívja az emberi faj születésnek.

*

* A nyolcanéves költő kiadatlan fiataalkori versei

Ők meg, amint kikerültek mind a szabad levegőre,
emberré, vaddá, bokrokká vagy madarakká
vált gyökerekként, ezt nevezik kezdet- s eredetnek,
szétválásuknak *téves* neve sanyaru végét.
Bár magam is e szokott szólást használva beszélek.

*

Oktalanok! mert nem gondolnak messzire, és úgy
vélik, hogy *lehet* az, ami annak előtte sosem *volt*,
vagy meghalhat bármi is, elpusztulva egészen.

*

Mert nem kelhet a nem lévőből semmi se létre,
és ami lett, annak kiveszése merő lehetetlen,
mert ott lesz mindig, hova minden időkre helyezték.

*

...bölcs az a férfi, ki nem forgatna fejében olyasmit,
hogy míg éljük az *életet* (így említi szokásunk),
addig tart létünk jó s rossz dolgok közepette,
ám *azelőtt* s *azután* semmik voltunk és semmi leszünk is...

(ŐSZI)KÉK

Mégis azért is minden halogatás nélkül
Sebtiben kapkodva lázasan leírni

Leírni lázasan kapkodva sebtiben.
Habogva. Úgy-ahogy. Leírhatatlanul.
Míg bele nem vész a szokott mocsokba.
A hetvenkilencszerháromszázhatvanöt napokba
(Belevéve a szökőévek toldalékait is).
Talán még egy se volt ilyen. *Ilyen*.
Mintha a kékfestőből frissen kiteritenék
Ezt a koratavaszi késődélutánt a víz fölé.
Se Leonardo se Pablo nem látta ezt a kéket
Ahogy nagy ívben az esti sötétbe hajlik.
Ropogós síma érintetlen folttalan.
Egyetlen foltja a 12^m,55 fényességű
Millióéves aranyezüst patinás ifjú telihold

Magasan a mélyben sejlő folyó fölött
Körös-körül a híd s a partok gyöngyház klárisaival.
Az utca és a tér. A város. A világ.
Micsoda odvas aluljárók sarába rekedtek
a hetvenkilencszerháromszázhatvanöt napok.

S hogy tündökölt az egy amit majd itt hagyok.

**ADAM MICKIEWICZ "S³ K CÍMŰ
HATEZER-KÉTSZÁZHETVENNYOLC SOROS
DRÁMAI KÖLTEMÉNYÉNEK
(KISSÉ) RÖVIDÍTETT VÁLTOZATA**

(Bella István fordítása nyomán)

Bella Istvánnak

Bennünk most is sort állnak az Ősök
Heted- ha nem éppen százhetediziglen
S mivoltunk ott hordták már ez ő *Ők*
Más-világi zsigereikben

Kisértének minket miképpen kísértjük
Mi azokat akik majd nyomunkba térnek
Nem tehettek értünk – nem tehetünk értük
Csak kísértet lehet a kísértett

Lettünk akik voltak – lesznek aki lettél
Nem gabalyodhatsz ki ebből a gabalyból
Előttünk utánunk ugyanaz a tett kél
S mindig ugyanaz a jaj szól

Tudták amit tudtak – tudjuk akik tudjuk
De bár feledni is tudná néha-néha
Útjaik utunkat mely nekik is útjuk
Ősök őseinek ivadéka

IDŐZAVAR

1

„Régi zene” (?)

De hiszen épp

Most vágódik ki az ajtó

És hallga és látvány

A kromatika rőtvdal palástjával a vállán

Belép

Gesualdo

Venosa hercege

2

Ma százhárom éve született

És mintha már százharmincezer éve

Meghalt volna

E virágjában száratört

Fekete rózsza

(Dolorosa)

Szigliget, 1999. augusztus 14.

Csiki László

ALBÉRLET

A kölyök

Elment a kutya.
Mari is elmegy.
Annyi, de annyi
hely lett.
Az utcáról reggel
bejöhet egy gyermek.

A kutya barátja,
vagy Mari kislánya.
Mit kellene nekem
elmondania?
A kilincsre mutat:
ki a', ki a', ki a'?

Örvendj, kölyök,
hogy nincs semmi itt,
ártatlan vagy tehát,
hidd, ne hidd –
öcsédet sem itt
nemzik vagy verik.

Emléked sincsen,
és kérlek, ne legyen,
szagodat se hagyd
idegen helyeken.
Csak amíg elalszom,
addig légy velem.

A levél

Üzent Mari,
hogy szép ott az ég,
de ott sincsen
belőle elég,
adjam ki,
küldjem mindenét.

Üzent Mari,
de nem irt feladót –
lehet a földön
egy postafiók,
odapetéz a hős-
szerelmes és a pók,

oda üriti uszadékát
a tenger dagálykor,
fényét a csillag,
s oda a betongátról
húgyát, aki
kiállni bátor.

Üzent Mari:
jobb ott a parlag,
és őt hagyják,
akármit akarhat,
de akkor meg, kérdi,
mi a szarnak?

A szomszédasszony

A gyermek (itt Pistának hívják,
de lehet Benő, Oszkár, Zoltán)
záróráig gubbasztott a postán,
mint egy menekült kurd vagy tírпák.

Hétkor már falta a párizsit
Anikónál, és a falon át
hallottam, hogy egy langyos kólát
szörcsögve, bőfögve beiszik.

Hegelt olvastam konyhaszéken,
sok volt nekem, untam egy kicsit,
de azért nem mertem oly nagyon.

Te nyeld csak, öcsi, a párizsit,
küldd át Anikót szomjan, étlen,
s az egész Hegelt rád hagyom.

Darvasi László

SZEREZNI EGY NŐT

Emilia Kastya is háborús szajhaként kezdte, de újabban Nagy Predrag oldalán járt. Csupa arany és ékszer volt Emilia Kastya, és olyan szép, mint a halottak mosolya. De én mégse féltém tőle. Az én apám sírásó volt, ezért aztán az lettem én is, meg se fordult a fejemben, hogy választhatok más foglalkozást, lehetek, teszem azt, kamionsofőr, katoná vagy csempész. Mifelénk minden második ember csempész, mert ilyenek a viszonyok. Csakhogy én a halottakkal már régen eljegyeztem magam, nem félek tőlük, se szépek, se csúnyának nem tartom őket. Beszélék hozzájuk, dicsérem és korholom őket, olyanokat mondok nekik, hogy ej, ej, Vladimir Kozma, de kár volt úgy sietni, vagy hogy Mara néni, Mara néni, hányszor magára esett a telihold. Egyszer egy Mamia nevű tízéves kislányt temetett apám, aki azért halt meg, legalábbis ezt mondták Belgrádban, mert nőni kezdett a szíve. Copsza volt, színes masnija volt, jól emlékszem. Bemáztam hozzá a nyitott koporsóba, és mellé feküdtem. És akkor, életemben először, jó lett. Nem nyúltam a kislányhoz, csak feküdtem mellette, míg végül kiömlött a magom, és aztán elaludtam, azt hiszem, így talált rám a gyerek anyja, egy jakulevói bábaasszony. Nagy botrány volt, mert Mamia szülei fel akartak jelenteni, azt sisteregtek és üvöltöttek, hogy holtában becsutenttettem meg a kislányukat, mire én csak néztem rájuk, és az jutott az eszembe, hogy a halál velem van, és pontosan ekkor, igen, ekkor, megszólalt a Gibraltár rádió.

Mondta, csak mondta a neveket.

Ismerősök és ismeretlenek neveit hallottam, csakhogy már mind halottak voltak, de egykor, talán tíz éve, száz éve, ezer éve ezeken a földeken kapirgáltak, falakat emeltek és kerítéseket eszkábáltak, itt táncoltak széllel és holdfényvel, itt ölelkeztek máglyarakással, és itt vackoltak el a hókupacok alatt, és néha, mint valami takarót, magukra húzták a csillagos eget, és az alatt vacogtak tovább. Úgy tíz éve nem volt olyan pillanat, hogy elhallgatott volna bennem a Gibraltár rádió. Néha ugyan halkabban szólt, egyszer-kétszer egészen elhalkult, de akkor sem teljesen. Magam se vélem ezt természetes állapotnak, s őszintén szólva szenvedek is tőle, különösen azóta, hogy szerelmes vagyok. Megfigyeltem, hogy Emilia Kastya úgy jár, hogy az árnyéka folyton táncol. Azt is megfigyeltem, hogy gyakorta szentjánoskenyeret rágcsál, ami pedig mifelénk a túrhetetlen szenvedély jele. Hallottam azt is, s ez különösen tetszett, hogy nyári napokon cukros lével öntözi a testét, s aztán kifekszik a forróságtól fuldokló ég alá, s hagyja, hogy belepjék a legyek, darazsak. Fésültette már a haját a pópával is, és Emilia Kastya most Nagy Predrag oldalán járt, de nem tűnt különösebben boldognak. És ez erőt és reményt adott.

A mi Nagy Predragunk Milenka Carica egyik főembere volt, és hős volt. Sokat munkálkodott Jakulevóban, sokáig élt egyetlen puskával a Szarajevót övező hegyekben, nyaranta járt az Adriára cápavadászatra, és maga mellé állította a csempészek fejedelméit. Övé volt minden mifelénk, a templom, a temető, a könyvtár és az arannyal fölékesített Adria Restaurant. Nagy Predrag akkora hős volt, hogy évekkal ezelőtt írókat is vett, ráadásul, ahogy ezt mondani szokás, különböző stílusú írók voltak ezek, mo-

dernek és az ősi szavakat tudók, tanultak és ösztönösek, bölcsességre vagy érzékiségre hajlók, megvette őket Nagy Predrag, és a tekintetét, ezt nem tudom másként mondani, beköltöztette ezeknek az íróknak a lelkébe, mert Nagy Predragnál senki se nézett szebben a környéken. Pillantásától begyógyultak a sebek, ha meg fájdalomra volt szükség, hát kinyíltak, s vörösen lüktettek, mintha éppenséggel el is szálltak volna a következő pillanatban. Jól tartja ezeket az írókat Nagy Predrag, és ha betegek lesznek, gondoskodik róluk. Sebeket ejt rajtuk a tekintetével, aztán meggyógyítja őket a tekintetével. Ha valami lelki nyavalya lesz úrrá rajtuk, ami az íróknál olyan gyakori, addig énekel nekik és veri őket, míg nyugodnak, s az Adria Restaurant valamelyik csöndes pincszobájában újra alkotni nem kezdenek, egészen mélyen, lent a föld alatt, akárha Milenka Carica testében tennék.

Dolgoztam akkor is, jól emlékszem. Már térdig a földben álltam, amikor egyszerre csak az arcomhoz ért valami nagyon-nagyon finom dolog. Mintha a megfáradt alkotói szél szövetéből feslett volna ki egy fényes szál. Leejtettem az ásót, és a nadragomba töröltem a tenyerem. Hosszú vörös hajszál szállt a homlokomnak, és odaragadt. Hah, nevettem, hah, hah. Emilia Kastya elvesztette az egyik hajszálát. Hagytam a sirt a fenébe, és rohantam hozzá. Ez persze nem volt könnyű dolog. Kerítések, kutyás örök, csöndes szavú, halálos mosolyú érdeklődők mindenfelé. Egy őrnek meg kellett ígérnem, hogy én fogom eltemetni. Egy másik hivatalnok azt parancsolta, ha meghal, titokban helyezzem a sírjába az ellenségei képét, hogy odalent is legyen kit gyűlölnie. Végre beléphettem az Adria Restaurant udvarába. Emilia Kastya a tornácon táncolt, és fésülködött közben. Éppen csak rám villantotta a tekintetét. Háborús szajhaként kezdte. Most meg Nagy Predrag oldaláról nézte az eget.

Persze bőséges jutalmat vársz, Szasa Grab, szólt, amikor megálltam előtte.

Igen, Emilia Kastya, érdekelnek a jutalmak, szóltam halkán.

Mostanában olyan furcsán érzem magam, mondta.

Fürkésze bámult. Erre szokták azt mondani, hogy igyekezett belém látni. Szólt bennem halkán, mint az ég, a Gibraltár rádió. A lány idegesen a hajába túrt.

Annyi aranyam van, amennyit akarok.

Tudom, Emilia Kastya, mondtam.

Ha kell, az összes katona értem imádkozik.

Tudom, Emilia Kastya.

Az Adria Restaurantban egyszerre fölhangzott a zene. Milenka Carica emberei zenéltek sírva, ahogy szokták mostanában. Egy író, azt hiszem, Milorad Borzó volt a neve, mert már temettem rokonát, éppen a restaurant csempézett falú medencéjébe ereszkedett. A csempékre Milenka Carica hőseinek a nevét égették, s a látvány fantasztikus volt, mert mintha eleven, élő nevek között, akárha csillogó aranyhalak kíséretében úszott volna az ember. Mert senki se higgye, hogy a múltat nem lehet földíszíteni vagy kellemessé tenni. Hát igenis lehetséges. Milorad Borzó úgy úszott, hogy a nyakát jól kitarította az aranyló nevekkel telefestett vízből. Fekete dog követte, puha talpakkal, kint, a márványos parton.

Ravasz embernek látszol, Szasa Grab, szólt halkán Emilia Kastya, és arcon ütött aranyba öltöztetett kezével. Kiserkent a vérem, befolyt az ingem alá.

Nem vagyok ravasz, Emilia, csak szerelmes, mint a szél.

Olyan furcsán érzem magam, ismételte tűnődve.

A dog keservesen vonyítani kezdett, de Milorad Borzó úszott tovább.

Most megyek, Emilia Kastya, el kell még temetnem Pedrics gazdát, akinek besötétült a szívében.

Nem tudtam én, hogy lesz, mint lesz ezután, mert tényleg nem vagyok ravasz ember. Csak olyan, mint a többi porfújós és égfaló, teszem a dolgom, néha hús akad meg a fogaim között, néha oktalanul sírok és sajnálom magam, máskor meg csak botladozom a temetőm halmai között, és azt bizonygatom a borostyánnal befutott szürke fejfáknak, hogy ha nem is annyira jó itt, ahogy egyesek mondják, azért el lehet viselni. És közben szüntelen szól bennem a Gibraltár rádió. Ha ezt valaki mégis furfangos jellemvonásnak tulajdonítaná, vegye észbe, hogy soha nem csaptam be senkit. De nem azért, mert különösebben becsületes vagyok. Hanem mert nem érdekel a hazugság. És a gyilkolás sem érdekel. Legfeljebb, ha engem gyilkolnának, az igen, egy kicsit, az talán érdekelne. Mert engem leginkább a szerelem érdekel.

Emilia Kastya másnap ájult el először. Milenka Carica egyik hőséneke nevére napját ünnepelték. Aranyba és ezüstbe öltöztettek néhány nyírfát, udvarházat és környékbeli szüzet, koszorúztak néhány ősi helyen, és amikor a dízsörtűz eldőrent az Adria Restaurant tornácáról, Emilia Kastya lassan lecsúszott Nagy Predrag mellé a ragyogó csempére, és mozdulatlan maradt. A szeme fönnakadt, mint aki angyalt látott. A keze hideg volt, mint aki angyalt érintett. A lába merev volt, mint aki angyalra lépett. Csak az öle volt forró, mint aki valaki másik emberre gondolt végig az ünnepség alatt, miközben zenéltek Milenka Carica emberei, miközben elsüvítették a szokásos átkokat, miközben a fegyverek csövét nyalogatták. Senki se tudta, mi a baja Emília Kastyának, csak én, pedig nem vagyok ravasz ember. A fülébe zenéltek, cukros vízzel kenték a mellét, hónalját sóval melengették, mézet csorgattak a szemérmére, de nem ébredt föl. Csak néhány nap múltán, amikor végre eltemettem egy Aljosa Papa nevű fiatal harcost, és úgy elfáradtam a munkában, hogy elbóbiskoltam, el a sírján, és a homlokomon végigmászott egy ravasz csiga. Különös hetek jöttek, pedig, mondom, nem vagyok ravasz ember. Emilia Kastya rendre elvesztette az eszméletét, néha táncmulatságon, máskor meg az Adria Restaurant tornácán rendezett szavalóesten. Elájult Emilia táncolás közben. Kihullt a szájából a szentjánoskenyér, elájult az árnyéka és a homloka, elájult csupasz vállán a ragyogó kora délutáni fény. Aztán egy napon eljött hozzám Nagy Predrag. Dolgoztam akkor is, mint rendesen. Hát persze. Bora Kleinnek ástam a sírját, akinek eltévedt a testében a szél, és előbb megölte a nyelvét, aztán a kezét, végül pedig a szemét. Kövér ember volt szegény Bora Klein, jókora gödröt kellett neki kaparni. Nagy Predrag állt a friss földkupac mellett, nem szólt, csak félrebillent fejjel nézett engem. A lába mellett kutya ült, egy hatalmas dog.

Hallom, van egy rádiód, Szasa Grab, mondta végül.

Jól hallotta, uram, néztem föl rá, pedig nem vagyok ravasz ember. Csak éppen tudtam, hogy rajtam nem fog a tekintete.

Aztán miféle rádió az, Szasa Grab?

Én csak úgy hívom, hogy a Gibraltár rádió.

Szóval, mosolyodott el Nagy Predrag, halálrádió.

Úgy is lehet mondani, Predrag úr.

Mert másképpen hogy lehet mondani?

Gyógyulást kívánok Emília Kastyának, válaszoltam.

Ravasz ember vagy te, Szasa Grab, nagyon ravasz.

Nem vagyok én ravasz, Predrag úr, csak igen sok gödröt kapartam már ki életemben, próbáltam meg most tényleg ravaszkodni. Hanem rajta is vesztettem csaknem. Nagy Predrag úr szőrös keze a dog fejére ereszkedett.

Itt van ez a jó kutya, szólt halkán, szeliden. A neve Szlava Caesar. Egy éjszakára vigyáznod kellene rá.

Néztem a kutyára, mint a földre, amibe nem lehet gödröt ásni.

Szívesen megteszem, mondtam halkan.

Na, hát eridjél, Szlava Caesar, szólt Nagy Predrag, s a fegyvere csövével fenéken billentette a kutyát. De az állat máris visszahuppant. És nyomban viczorogni kezdett, köpte felém a forró, fehér habot. Hiába erőlködött Nagy Predrag, a kutya nem jött hozzám, és nemhogy egyetlen éjszakára, de még két percre sem. Talán mert nem bírta a halál szagát. Talán mert félt tőlem. Túlon túl ravasznak gondolt. Netán butának. Nekem ez mindegy. Szólt bennem halkan, mint az ég, a Gibraltar rádió, sorolta a neveket. Nagy Predrag megragadta az ingem nyakát, és olyan közletről sziszegett az arcomba, hogy láttam az arany szemfogába karcolt halálfejet.

Nagyon ravasz ember vagy te, Szasa Grab!

Azzal leütött, és elment.

Pedig nem vagyok én ravasz ember, csak szeretek. Vagy mondhatnám úgy is, hogy enyém a halál, és enyém a szerelem. Nem tudom, honnan van ez a képességem, így szeretni, ennyire, és miért, s főként hogy egyesek, ha megéreznek is valamit a szenvedélyem erejéből, miért vélik ravaszságnak a dolgot. Nem azt mondom, hogy tudok szeretni. Aki ilyesmit tart magáról, hamarabb rohad el, mint a friss avar. Nem. Én se tudok szeretni, csak éppen a mértéket nem tudom tartani. Mert még a halottakon is látom, ez szeretett az életében, ez meg nem. Ez tudta a lelkét, ez röptette, ez meg nem használta. Szerelmes vagyok, és annyira, hogy Emilia Kastya rendre elájul ettől a szerelemtől, mert képtelen elviselni. Egészen védtelen lett, s hogy akarta, nem akarta, vágyott-e erre a védtelenségre, nekem mindegy. Nyilván ő is szenved ettől. Hogy ennyire szeretik. És éppen egy sírásó, Szasa Grab. Nahát, hogy éppen én. Ment a piacra Emilia Kastya, és elájult. Hallgatta Milorad Borzó verseit, és elájult. Szlava Caesarral játszott, és elájult. Így ment ez. Nagy Predrag sok pénzért külföldi orvosokat is hozatott, de ők se tudták kigyógyítani a lányt. A legtöbb, amit elhümmögtek, hogy levegőváltásra lenne szükség. Elmenni New Yorkba, Hágába, egy napot eltölteni az újjáépülő Szarajevóban. Végül újra eljött hozzám Nagy Predrag. A katonai terepjáró behajtott a temetőbe, átment néhány sírhanton. Nagy Predrag olyan szépen szállt ki belőle, mint egy király.

Ravasz ember vagy, Szasa Grab.

Nem vagyok ravasz, Predrag úr, lihegtem a sírgödör mélyéből. Éppen csak a fejem látszott ki az üregből. Szólt bennem halkan, mint az ég, a Gibraltar rádió. Nagy Predrag az arcomba rúgta a földet.

Ha Emilia Kastya még egyszer elájul, megetetlek Szlava Caesarral.

Rágyújtott egy szivarra, a gödörbe pöckölte a gyufát. Nem vagyok ravasz ember, de jól tudtam, ez hiábavaló fenyegetés. Szlava Caesar gyerekszivecskényit se harapna ki belőlem, mert annyira undorodik tőlem. Aztán meg úgy sejtettem, hogy Szlava Caesar szintén szerelmes.

Értem, Predrag úr, bólintottam mégis.

Nem tudtam, hogyan lesz, mint lesz. Nem is terveztem, csak vártam, annyira szerelmes voltam, hogy azt gondoltam, várakozni is elég. És egy napon Nagy Predragnak sürgősen délre kellett utaznia. A testvérei hívták, akikre rá akartak omlani a hegyek, akiknek a kertjei alatt tüzek gyúltak, akiknek a tavaiból lopták a hullámokat. Nagy Predrag végigtáncolt egy éjszakát, éhes vadmacskát varratott a zsákjába, belefésültetett a bajuszába néhány méhet, és ment. Láttam a temetőből, hogyan hajtanak ki az udvarházból a katonai dzsipek. Lövések dörrentek, kurjongattak is néhányan, aztán

csönd lett. Telihold volt. Szólt halkan a Gibraltár rádió. És én temettem, mert temetnem kellett, hanem néhány nap múlva remegve, szédelegve, az ájulás határán imbolygott be a temetőbe Emilia Kastyá. Eddig kellett várnom. S nem tovább. Éjszaka volt. Szemrehányón nézett rám Emilia Kastyá. Remegett az ajka, csupasz válla világított az éjben.

Mit akarsz tőlem, Szasa Grab?

Téged akarlak, Emilia Kastyá, mondtam.

Mintha foltos ablaküveg mögül bámult volna. A szájába vette a körmét, és rágta tanácstalanságában. Nem tudtam, hogy a műkörmöket is szokták rágni a nők.

De hát miért pont én, Szasa Grab?

Csak azt szeretném, mondtam, miközben a nadrágomba töröltem izzadó tenyerem, hogy sikoltozzon közben. Vagy kiabálj. Énekelj nekem. Legyél nagyon hangos, arra kérek szépen, Emilia Kastyá.

Én némán szeretem, ellenkezett Emilia Kastyá.

Velem előbb hangosan kell. Nagyon hangosan. Olyan hangosan, hogy halkuljon el minden más. Érted?

Értem, mondta Emilia Kastyá, s leült egy frissen kihányt földkupacra. Ledobálta magáról az aranyat, mind a sírgödörbe dobálta. Könnyű, nyári ruhájából, melyen görög fecskék kergetőztek, úgy bújt ki, hogy jószerivel meg sem mozdult a válla. Meztelen volt Emilia Kastyá, de még nem mosolygott.

Nem vagyok ravasz ember, mondtam tehát.

Emilia Kastyá elmosolyodott végre, és úgy dőlt hátra, lassan és óvatosan, hogy fölkinált mindent, amit fölkinálhatott. Nem azt mondta, hogy a teste az enyém, hanem hogy segít bármiben. És, azt hiszem, ez volt a legtöbb. Ráérezkedtem, és odatettem a tagomat, ahol kinyílt nekem. Belementem a húsába. És benne voltam, és nem mozdultam. Jó volt, hogy benne vagyok, és hogy az is elég. Talán kicsit féltem is. Nem kell mozogni, benne kell lenni egy másik emberben, sokáig, mozdulatlanul. Szólt halkan a Gibraltár rádió, sorolta a neveket. Emilia Kastyá félrefordította a fejét, és hangosan lihegett. Rajta voltam, benne a húsában, furcsa érzés fogott el. Hogy nem vagyunk egyedül. Hogy amikor ilyet csinál az ember, mindig nézik odafentről.

Nem vagyunk egyedül, mondtam.

Hallom a rádiódat, Szasa Grab.

Isten néz bennünket, Emilia Kastyá.

Hallom a rádiódat, Szasa Grab!

Hallom! Hallom! Hallom!

Végül hajnal is lett. Gomolygott fölöttünk a pára. Hát persze. Arra gondoltam, lesz még az életemben olyan pillanat, amikor nem hallom a Gibraltár rádiót. Egyetlen ilyen pillanat lesz, és az is elég lesz. Az talán megnyugtató. Az volt a tervem, a vágyam, hogy Emilia Kastyá segít nekem. Rosszul sejtettem. Vagy nem is tudom. Mert ott az éjszakai ég alatt, miközben benne voltam a lány testében, miközben azt bizonygattam neki, hogy nem vagyunk egyedül, miközben ő sikoltozott, szavalt és énekelt, nyöszörgött és fuldoklott, éppen úgy, ahogy kértem tőle, valami történt a Gibraltár rádióval. A rádió egyszer csak bementa Emilia Kastyá nevét. A lány hirtelen megmerevedett.

Isten veled Szasa Grab, lehelt az arcomba.

És a Gibraltár rádió újra bementa Emilia Kastyá nevét, pedig ez nem volt szokása, mert annyi név nyüzsög, lebeg és úszik a múltban, hogy nincs hely és idő a Gibraltár rádióban ismételtetni vagy kivételezett helyzetbe hozni egyiket a másik kárára, gon-

doltam, eddig legalábbis, ám amikor már vagy századjára mondta be a Gibraltár rádió Emilia Kastyá nevét, tudtam, hogy ez visszavonhatatlan. Talán amiről álmodoztam.

Délelőtt volt akkor már, mert fáj a hátam.

Ástam a sírt, és hallgattam a Gibraltár rádiót. És egyszer csak megláttam a tétován közelgő lábakat meg a kutya feszült, harapásra kész pofáját, és néhány pillanat múlva már ott is állt mellettem Milorad Borzó, az író, és Szlava Caesar, a fekete dog. Bámulták a lányt, bámulták szerelmemet, Emilia Kastyát, akit a földre fektettem. Milorad Borzó bólintott, s cigarettára gyújtott. Aztán a kutyára mutatott.

Csak egy éjszakára fogadtam be, mondta halkán.

Szlava Caesar úgy nézett ránk, mintha értené az emberi beszédet. Emilia Kastyá, Emilia Kastyá, Emilia Kastyá, szólt a Gibraltár rádió. A kutya megnyalta az író kezét, aki erre idegesen a hajába túrt. A homlokát dörzsölgette.

Ez téboly, mert tényleg csak egyszer, ismételte.

Hirtelen lehajolt hozzám. Igyekezett úgy sutogni, hogy csak én halljam.

Mondd el, Szasa Grab, hogyan csinálod. Kérlek szépen, mondd el. Talán ha egyszer elájulna, el tudnék menekülni tőle.

Szólt bennem a Gibraltár rádió, ismételte Emilia Kastyá nevét. Motorzúgás és vad, szomorú zeneszó hallatszott a közelből, úgy lehet, visszaérkezett Nagy Pregrad és kísérete. Visszajött a hős, a hegyek állnak, csendesek a kertek, a tavak hullámoznak. Most tehát el kell temetnem Emilia Kastyát. S ahogy a lány teste alá nyúltam, közel került a kutya pofája. Szlava Caesar az író, Milorad Borzót bámulta.

Milorad Borzó, Milorad Borzó, Milorad Borzó, hallottam a kutya fejéből.

És közben sírt Szlava Caesar.

Radics Viktória

EBSORS

A képernyő előtt ültem, amikor megszólalt a telefon.

– Szijja! – így ejtette, csettintősen, a szó végét felkunkorítva. – Szijja, szívem, pattanj, mert három perc múlva ott vagytok!

– Te mindig az utolsó pillanatban. Mindig rohanvást. Már azt hittem, elúszott az egész. Jól van, rögtön összekapom magam, és repülök – így én, boldogan, mert haza akartam látogatni, napok óta gyötört az anya utáni vágy. Képes voltam bebújni a molyette, fekete berlinerkendőm alá, és szipogni utána.

Még egy utolsó pillantást vetettem a monitorra, ahol fodrosan, egyenletesen hömpölygött a szöveg, szélesen, mint otthon a Duna – sajnáltam lezárni. Végre valami tetszett, megkapott ez a halottak napi jelenet, a bácskai temető hangulata: gyertyalángok örvényei a sötétség foglalatában, a kovácsoltvas kapu előtt az albán sültgesztenye-árus, ahogy villámgyors mozdulattal sodor tölcserért az újságpapírból, és literes mérővel bezuttantja a kormos szemeket – érzem a tenyeremben a tölcser melegét, szimatolom

az édes, égett illatot –, a szerb gyertyaöntő a ceruzavékony, sárgásbarna gyertyaszálai-val, a magyar mézesbábos néni, aki selyemcukorkát, törökmézet is árul, világos van a sötétben, izzik a rostély alatt a parázs, bámulom a piros celofános mécseseket, morzsolom a pikkelyes gesztenyét, fekete áramlatok úsznak a lángtengerben, csöndes most a nép, hajlong, összekulcsolja a kezét. Harangoznak? Legutóbb éppen Zolival suhantunk el a halottak napi temető előtt, feljajdultam a gyönyörtől, hogy minden olyan, mint rég, megígérte, hogy visszafelé megállunk, de persze nem így történt, rohant, mint mindig. Meg addigra már csak néhány magányos fénytócsa csillogott. Lekapcsoltam a gépet, rohantam én is a fürdőszobába, gyorsan kifestettem a szemem, kirúszoltam a szám, már hallottam letről a dudaszót, fésű, púder, táska, útlevel, kabát, lehuppantam a napsárga kocsiba, az elülső ülésre, keresztbe tettem a lábam.

– Szóval mégis megyünk? Az irodában én nem kellek, ugye? Mert most, úgymond, privátim tartok veled. Száz éve nem láttam anyámat.

– Kerülünk-fordulunk. Mindenesetre följössz velem, aztán majd meglássuk.

– A hitelügylet?

– Mhm. A Vésó be van sózva.

– Megjött a pénz? Vagy meg tudod neki magyarázni?

– A hitelt nem kell visszafizetni. De a pénz is meglesz, jövő péntekre ígérték a zsidók.

Letárgyaljuk gyorsan, aztán veretünk haza.

Már nem csodálkoztam ilyeneken, hogy „a hitelt nem kell visszafizetni”, belenyugodtam, hogy a bankügyekben minden lehetséges, a legképtelenebb dolgok, egy értéktelen értékpapírért például „teljességgel legális úton” befuthat a Hatalmas Nagy Összeg, ennek lázában égtünk már két éve, Zoli meg én, a „general deputy manager” és botcsinálta szerb–német tolmácsa, élő nyelve.

Mr. Zoltán Husz Deputy General Manager, Wayoming (sic!) USA – ez állt a nemesszürke névjegyén, melyre egy timpanon volt nyomtatva *BELL US LTD.* cégjelzéssel, a csúcán verdeső szárnyú madár, csőrében kigyóval. Sohasem mondtam ki, de sejtésnél bizonyosabban tudtam akkor már, két év ismeretség, barátkozás, üzletelés és röpké szerelmi élet után, hogy a szép nevű „BELL US LTD.”, amit különféle szerződésekre, üzleti levelekre, faxokra, ajánlatokra, jegyzőkönyvekre ezerszer legépeltem, egyszerűen nem létezik. Lehet, hogy egy amerikai nagybácsi kegyes ajándékként bejegyezték valahol Wyomingban, de csak a neve van, cég nincs. Am ezen sem volt mit csodálkozni, mert láttam, hogy az üzleti életben is minden lehetséges, *anything goes*, az „Enteriőr” nevű pompás cég a Római-parton például egyáltalán nem irodabútorral kereskedik, hanem egy Párizsban székelő „pénzügyi csoport”-nak közvetít. Onnan kapja Zoli a fő instrukciókat, a Rózsán keresztül, ezt is sejtettem.

– Fél a Vésó bácsi?

– Fingja sincs az öregnek a bankügyekről. Lefoglalta a műtrágyát, amit Boszniába küldtünk.

– El fogod tudni magyarázni neki? Gondolom, ez számára elég megfoghatatlan. Ő régi vágású kereskedő. A műtrágya, az legalább tapinthatóan van. De egy ilyen összetett hitelkonstrukció...

– Ezért kellesz te is, hogy beleverjük a fejébe.

– Nem lesz könnyű. Ha valaki ennyire retteg, hogy átverik...

– Semmi oka sincs rá, hidd el.

Hinni hittem, hittem én Zolinak idestova két éve. Igaz, az utóbbi fél évben már nem hittem, csak bíztam benne, és elfojtottam a kételyeimet. Hisz nem értettem a vir-

tuális tranzakciókhoz. Engem nem érdekel a Hatalmas Nagy Összeg, nekem fizesse ki a tízezer forintomat, de ha ne adj' isten bejön neki, ha megtörténik a csoda... Miért ne. Amit én csodának érzek, azon ő éjt nappallá téve dolgozik, nyüzsög, telefonál, iratokat fordított velem számszámra, faxol, vezet, repül, tárgyal szüntelen.

Ez varázsolt el az első időkben: ahogy ez a férfi akar. Lobog benne a vitalitás, de nem úgy, mint bennem, aki a búskomorság meg az egzaltáció között hányódom, és szeszélyekké foszlik szét a lelkiem, ez a férfi az akaratával magához igazítja az életet, ez alapozza az egzisztenciát és épít, míg én szertelenkedem. Szó mi szó, fölhalálta magát a kapitalizmusban. Hol bizniszmennek, hol menedzsernek, hol bankárnak, hol közvetítőnek titulálták, ő is hol ennek, hol annak mondta magát, nem lehetett tudni, voltaképpen kicsoda-micsoda, de láttam, hogy a legtöbb partner is ilyen, nem lehet pontosan meghatározni, mi a szakmájuk: csinálják vagy csinálni akarják a pénzt. Ez van.

Bámultam, mint borjú az új kapura. A betűim rengetegével, könyveimmel, irományaimmal együtt olyan szegény voltam, mint a templom egere – Zolival szemben mindig csupa állathasonlat jutott eszembe magamról –, ha csak rá gondoltam a pénzügyi helyzetemre, pánikba estem, összeszorult a gyomrom, a fejembe szökött a vér, úgyhogy inkább struccpolitikát folytattam ez ügyben. Időnként azonban felordított a pénz, mint Bálám számára. Ilyenkor megembereltem, ésszerűsíteni akartam magam. Zoli volt az egyetlen kapaszkodóm: megígérte, hogy rendbe teszi a szénámat. Biztosítani fogja a megélhetésemet. Bevezet az üzleti életbe.

Kíváncsi is voltam erre az új világra, meg rettegtem, hogy kihullok a rosta likán. Elpusztulok, mint a téli légy. Az élni akarástól dobbant a szívem, amikor egyszer csak, egy szép kora tavaszi napon betoppant hozzám az üzletember, és jövőt ajánlott. Bizony jólesett, ahogy ez a férfi vezet: határozottan, de lazán fogja a kormányt, a másik kezében a mobiltelefon, a hüvelykujjával tévedhetetlenül nyomkodja a parányi, foszforeszkáló gombokat, Amerika, Európa... vagy az én combomon zongorázik.

Dehogy akartam a szeretője lenni. Nem is tetszett. Ki nem állhattam a Picasso-nyakkendő, az arany nyakkendő, a színes zakókat, az arany nadrágszíjcsatot, mely mélyen a pocak alá vájódik, a szigorúra szabott Lenin-szakállt, lábán a mokaszint, az ostoba himvicceit – mi a különbség a nő meg a tyúk között, hehehe –, meg alacsonyabb is volt nálam, köpcös is, taszított a hetyke, céltudatos járása, az egész menedzserimidzs, a tökéletes magabiztosság, a megjátszott mindentudás. Átláttam rajta, miként átlátott rajtam ő is. Csakhogy a szíve. Éreztem benne azt a beregdaróci konok kölyköt, akinek a nagyapja szegény zsidó boltos volt tucatnyi gyerekkel, az apja meg hatgyerekes, szakmunkás proli; akit csúfolnak, mert ő a legkisebb, aki nekimegy a nagyoknak, akkor is, ha megverik. Meghódított az utópiás lelke – hisz a maga módján ez éppúgy a fellegekben jár, légvárat épít – spekulál –, mint én, nem kevésbé szenvedélyesen, jöttem rá csakhamar. Igen ám, de ő ALAPOT – pénzt – is fog teremteni az élethez.

Hogy a pénz az alap – a rendszerváltás óta minden egyes nap ezzel kólintott fejbe; tiltakoztam, megrémültem, összezsuklottam, feltápázkodtam. Még a pszichológusom is kiebudalt, mert elfogyott a pénzem. A gyerek mindennap pénzt kért. A papa költött. Én meg írtam. Egy évig dolgoztam a halottak napi prózán.

– A kurva életbe! – fékezett le Zoli a solti kanyarnál.

– Ugye megállunk a lila háznál? – hízelegtem.

Válaszul a térdemre tette a kezét. Följebb már nem merte, mert már rég elvágta viszonyunk kényes szálát. Ahogy fellobbant, olyan gyorsan ki is aludt a szalmaláng;

nemi megrázkódtatás árán beláttam, hogy képzeletben átszíneztem őt, kinagyítottam a lelkét, elvesztettem a valóságérzékemet megint. Az ördög vigye el, nem tudom, hogy, de folyton csal ez az ember, önmagát is becsapja, adja a nagyot, stilizál, önkényeskedik mindig: itt túl markáns vonalakat húz, ott sumákolva árnyékol, amott kacskaringósan kanyarint, és ő sem tudja, mit hallgat, mit fojt el, hol siklik félre, hol lyukasztja ki a papírt a ceruzája. Több dologban magamra ismertem, de ilyesmiket firtatni vele nem lehetett, hiányzott belőle az önreflexió képessége és követelménye, meg a szükséges meghasonlás. Törte az utat a kapitalizmus sűrűjében, naivan, mégis szünös-szüntelen, a legképtelenebb módon fondorkodva, nyakasan számíthatva – tiszta lelkiismerettel. Míg én állandóan füstölgök, ég a bőröm a földérintett és föl nem derített vétkeimtől, javítanék, összezavarodom és hibázom megint, ez minden reggel frissen, fűgén, vassalt ingben pattan, ugrik az *Opel Astrájába*, intézkedik, tervez, szervez, koncipiál. Az átütő akarata, a hite, ami eleinte elbűvölt, épp az lett később kétséges: én látom, hogy nem tudom, hol s mi a mérték, de ez a férfi maga alakítja, és szilárdan hiszi, hogy helyesen jár el. Egyvalakinek engedelmeskedik, a római-parti Rózsának, illetve a fölöttes „párizsiaknak” – a „zsidóknak”, ahogy mondani szokta. Én meg őneki. Nahát, lendüljünk csak bele! Menjünk, ő tudja, hova! Bizalmat parancsoltam magamra.

Pedig az a Rózsa, istenem! Olyan, mint egy mohó hörcsög. Kövér, faggyúsárga bőrű, apró fogai vannak és pirinyó savószeeme, a pocakján megfeszül az arany óralánc. Egy miniatúr, fekete Lenin-mellszobor áll az íróasztalán, sima, kopasz koponyája tenyérbe kívánczik, alatta pedig, fektetve, egy Krisztus-ikon, furnérlemezre kasírozva, egek! A falon posztzsurrealista festmények; hatalmas tojás hegyormok között, vgyori, bicikliző Ámorok. És az egész iroda teli vitaminnal, méregtelenítő tablettákkal, természetgyógyászati készítményekkel: *Herbalife*, *Centrum*, csipkebogyó-sűrítmény, gyógyteák. Aramvonalas, fémvázás bőrszékek, ultramodern, meggyfa íróasztal. Az iratok közt egy piros alma, amott egy banán. A pasas meg sárgul, majd szétpattan a koleszterintől.

Így szédültem majdnem minden irodában, hol egy villamos mini szökőkúton akadt meg a szemem, hol egy hatalmas fotórealista festményen, melybe egy másik fotó volt belefestve, hol aranyrámás családi fényképeken: nagyapa az unokájával, szent család. Az egyik banki tárgyalóteremben hadirepülőlt ábrázoló szobrot láttam, a másikban Szent Szávát, a harmadikban Slobodan Milošević életnagyságú portréját.

– A te lila házad! – mondta Zoli gyöngéden.

Az én lila házamat időközben fehérre meszelték, de átütött a korábbi szín, amitől hullafoltos lett a csöpp, magányos bódé a határban. Körötte sehol semmi, csak a messzi távolban sejlenek az erdők. LILAAKÁC – ez diszelgett immár vérpiros betűkkel a kapubejárón. Azért szerettem ezt a kis kocsmát, mert ilyen védtelenül abszurd. Úgy roskadt az üres síkságban, mint egy kutyaól. Meg a kutya miatt szerettem, meg is irtam egyszer a Kormost, az ősz szőrszálakkal a bundájában, amint a cső alakú vaskályha előtt szunnyad elégedetten, néha rándul egyet a lába. Megrendített a kutya boldogsága. Megdéldegeltem a kölykeit, odaadtam nekik a kávé mellől a tejszínt.

– Jó napot! – kurjantott Zoli élesen, de most nem jött elő a Kormos, és az ondolált hajú kocsmárosné is csak percek múlva battyogott elő a bódé hátsó helyiségéből, sápadt, közönyös arccal, dobként feszülő hassal.

– Hát a kutya? – kérdeztem rögtön. Húlt helye volt a kályha előtt.

– Lelőtték – vonta meg a vállát az asszony.

– Hogyhogy?

– A vadászok. Kutyalövés volt. Olasz vadászok járnak erre, nem volt szarvas, kutya-

lövést rendeztek megint. Olyankor nem nézik, hogy van-e gazdája a kutyának vagy nincs.

– Kutyalövést?!

– Kell nekik a kutyabőr. Dobnak az a legjobb. Olaszországban jó ára van. Szegény Kormos. Jó egerész volt. Idehordta nekem az egereket meg a patkányokat a küszöbre, szép sorjában. A kölykei is odalettek egy szálig.

– Maga nem fél itt egyedül? – kérdezte Zoli két telefon közti szünetben.

– Á. Különbösen is megígérte a férjem, hogy vesz nekem egy mobiltelefont – nézett sóváran a Zoli mobiljára.

– Hát a baba?

– Húsvétra várom. Húsvéti baba lesz.

Magukban villogtak az új játékautomaták, szemezett velük a mennyezet alól a tévé. Kibírtam, hogy ne húzzak le egy pálinkát. Elszorult a szívem azért a kutyáért pedig. Hisztiztem is, amíg a kocsit felé mentünk, szidtam a digókat, a vadászokat, az egész dobipart.

– Még jó, hogy leírtam a Kormost – mondtam az ülésre huppanva.

– Engem mikor írsz le? – nézett rám oldalvást ő kacéran.

– Majd ha belendülsz megint. Az utóbbi időben pang az üzlet.

– Tudod, kicsim, várjuk a pénzt.

– Mindig csak holnap, meg jövő héten, meg holnap.

– Most ígéretet tettek a zsidók, hogy jövő pénteken meglesz. Már ki is adták a pi ordert.

– És akkor megyünk Párizsba?

– Megyünk. És rögtön beindítjuk a másik akciót, tudod, az államkölsönt, amit fordítottál. Az húsz évre szól, rendbe lesz hozva Bosznia. Autóutak, kórházak, bánya, kőolaj-finomító, benzinkutak, diszkontok, vámmentes zóna, malom... Én meg te leszünk az ügyintézők. Bekapcsoljuk a magyar vállalatokat, az építőipart, a malomipart, átfolyassuk a zsidó tőkét.

– Ezt mind a Rózsa által?

– Ő az oroszok felé is tud közvetíteni. Meg Svájc felé is.

– Fantasztikus.

– Csak ehhez az kell, hogy stabilizálódjon már Boszniában a politikai helyzet, mert így túl nagy a kockázati faktor. A zsidóknak nagyon komoly szándékaik vannak.

Nem szerettem, amikor ezt így mondta, hogy „zsidók”. „Leszólta a zsidók”, „a Rózsa tárgyalt a zsidókkal”, „azt kérik a zsidók”... Mindig megrándult bennem ilyenkor egy ideg. Micsoda dolog, bár sosem beszélt róla, hallottam, hogy zsidó az ő apja is, meg egyébként is utálok ezt a mítoszt vagy mániát, mely a zsidók meg a tőke örök frigyét hirdeti. És egyszer találtam a kocsiban egy antiszemita lapot, kiugrott a szemem, azt írta benne, hogy nem is volt holocaust, ordítani kezdtem, te rohadék, te barom, fasiszta, vastag bőrű maffiózó, hülye macsó, de ő azt mondta, nem tudja, hogy került oda, valaki ott felejtette azt a vackot.

– Nem vagyok maffiózó, sosem is érdekelt a maffia, már mondtam – mondta.

Hát valóban nem volt gazdag, nem jártunk elit helyekre, a fogához verte a garast. Benzinkutaknál szeretett kávézni, a nonstop neonfényben, csővázás asztalkánál ülte vagy az árukat nézegette. Nézetem, milyen kedvtelve nézi a tömött gondolákat, a plafonról csüngő tarka bővlit, az árucikkek szépen elrendezett építményeit. Mint valami világkiállítást. Sosem vett semmit, csak leolvasta az árukat, mint a múzeumban a fest-

mények címét a műkedvelő. Néztem, hogy simogatja a szemével ezt az új világot, örömet leli abban, hogy minden kapható. Voltaképpen hazafi volt ő, az új, polgári Magyarország híve, országépítőnek hiszi magát, a jövő emberének, akinek a gyermekei remélhetőleg már Eldorádó vagy Amerika fiai lesznek. A benzinkút olyan neki, mint egy mini utópia: autók, energia, elegancia, *delicatess*e és drága nyugati holmik tömkelege.

A benzinkúti pincérnő átlátszó blúza látni engedte a melltartóját, szoláriumbarna hasát, gyöngyös köldökét. És még ez az áttetsző blúz is mélyen ki volt gombolva. Zoli úgy ragyogott a bárszéken a habos kávéja mellett, hogy mosolyogni kellett rajta. Azzal a sajátos kis kuncogással nézett a nő keble közé, ami miatt meg lehetett szeretni. Ilyenkor kicsit behúzta a nyakát, megbillentette a fejét, felcsillogott a szeme, volt benne valami a kópé kisfiúból meg a dörzsölt férfiből egyszerre.

– Na, menjünk! – pattant fel, nem adott borralót. – Ami engem illet, akár vissza is fordulhatunk, abszolút nem érdekel az öreg Véső lelki élete. Naponta tízszer rám telefonáltat a Karcsival.

A határon megfájdult a gyomrom, mint régen, amikor még nem volt ilyen egyszerű az átkelés, félttem a magyar vámosoktól, hogy kiutasítanak, és félttem a jugoszlávoktól, hogy nem engednek át. Ősi szorongás tölt el most is, amikor meglátom a szigorú, csúnya magyar vámtisztőt, aki egyszer megmotozott, meg amikor furcsán néz nekem odaát a szerbek:

– Ti si naša! – mondják tegezve: hogy én az övök vagyok.

Itt, a senki földjén szeretkeztünk egyszer, nyáron. Hirtelen jégvihar kerekedett, tépte a szél a piros-fehér-kék, csillagtalánított zászlót, koszorúba tekerte a fákat, lilászöld színekben játszott a táj, kopogtak a szélvédőn a jég szemek, villámlott, dörgött, meg kellett állni, bennem szakadt valami, ahogy ott ültünk a zárt autóban, csatazó üvegek mögött, ézengésben, most én kezdeményeztem, dacból, de közben teljesen elszálltam képzeletben, nem vele voltam voltaképp, ki tudja, kivel, kiszakadtam a fülkéből, nem éreztem semmit, csak a lelkemben viharzott, és utána holtra váltam. Csak-hogy nem a gyönyörtől: valami operai pátosz facsarta ki belőlem a lelket.

Magyarán: lóditottam a gesztusaimmal én is, nem nagyon kérhettem rajta számon semmit.

Amikor felfogadott, nyomban eldöntötte, hogy előbb-utóbb testileg is birtokba vesz. Úgy viselkedett, mint egy profi. Nem akármit, dokumentumokat adott át nekem fordításra, óvatosan, össze ne gyűrődjenek, a legfinomabb fóliába öltöztetve őket.

– De hát én nem értem az üzleti nyelvet – mondtam meg őszintén, miközben sorjában elém helyezte az ijesztően szép papirosokat.

Felnézett rám, és abban a pillanatban fölmért. Később jobban megismertem ezt az egy másodperc alatt huszárvágást végző, éles pillantást. Mandulavágású, zöld szeme volt; ilyenkor megmeredt a szemgolyója, mintha lövellne.

Levetkőztetett abban a pillanatban, lemetszette rólam az ócska trikót, lerántotta a régimódi, bokorugró szoknyát, ott álltam pőrén, egy még kívánatos testű és sóvárgó, magányos nő, aki elhúzódva és elveszetten néz bele a világba. Egy szempillantás alatt elhatározta, hogy a szeretője és az üzleti segítőtársa leszek. Megvett:

– Holnapután jövök a munkáért – mondta ellenvetést nem tűrően, felkapta a kocsikulcsot, a telefont, és mint akit bolha csipette, felugrott, elszellett.

Könyvtárak, szótárak halmai, szövegformázás, táblázatkészítés, a munka fontosságának tudata. Nagyon komoly papírok voltak azok, cégregisztráció, éves mérleg,

bankhitelkérelem. Minden szót háromszor ellenőriztem, nyelvtanokat, glosszáriumokat forgattam, mint egy modern üvegpalotába, úgy léptem be az üzleti nyelv épületébe. Három nap múlva tucatnyi tökéletesen megformált, az eredetinel is szebb, áttetsző fóliában csillogó iratot helyeztem elé az asztalra. Büszkén. Rám nézett, fáradt és izgatott voltam; abban a pillanatban a hatalmába kerített.

– Legkésőbb holnapután kifizetem – mondta, és hátradőlt a fotelben. – Kibírod addig? Hogy vagy?

Mindig az én lakásomban találkoztunk (nem volt saját irodája), ahol pattogzik a festék az ablakkeretekről, rojtosodik a kárpit, érződik a könyvek finom, melankolikus porzsaga, nincsenek drága festmények, csak fura képek, gyerekrajzok, poszterek, és a nikotintól bánatosak a növények. Könyvek járnak-kelnek rendetlenül a lakásban, keresik a helyüket, befészkelik magukat ide-oda, aztán ebsorsra jutva elhevernek a polcokon. „Szegény könyvek”, ezt érezhette Zoli, „szegény nő”, és feltámadt benne a férfiaság, ami nála egy húron pendült a gazdagodás vágyával.

Néhány nap múlva egyszer csak fogott, ráfordított az asztalra, felemelte a szoknyám, félrerántotta a bugyim, és úgy. Hagytam magam, mint egy vágóhídi állat. Beletelt jó néhány másodpercbe, mire a hökkenetem, melybe kíváncsiság is vegyült, tiltakozássá fajult, és félrelöktem. Csakhogy akkorra már, úgymond, kompromittálód-tam. Lesimítottam a szoknyám. Azt hitte, hogy a kéjtől lélegzem mélyeket. Álltam a tavaszi napsütésben, megigazítottam a hajam, és zavaromban mosolyogni kezdtem. Komoran begombolkozott.

– Én nem... – dadogtam, de mintha csak igent mondtam volna. – Nem akarom, mert én így... – de mintha csak azt mondtam volna, hogy majd máskor.

– Mellettem nővé válhatsz – mormolta aztán vezetés közben a kocsiban. Nem nézett rám, előremeredt, és szidta a pesti közlekedést, de láttam, hogy ezt nagyon komolyan gondolja.

Csak hónapok múlva ordítottam.

– Eressz ki! – rángattam belülről a kocsit ajtaját. – Ki akarok szállni! Tegyé ki egy vasútállomásnál! Vagy akár egy erdőnél! Megfulladok! Haza akarok menni!

Összeszorította a fogát, hallgatott.

Összekuporodtam az ülésen, sírtam.

– Nem értem, nem értem, mi bajod – mondta csöndesen.

– Az életem... – hüppögtem.

– Meglátod, néhány hónap múlva minden rendben lesz. Megcsináljuk ezt a kölcsönt a szerbekkel, lesz pénz, megalapozzuk a jövőt.

– Lesz pénz? – néztem rá tétován. – Én mindig a csőd szélén érzem magam. De úgy egészenben.

Magabiztos mozdulattal gyújtott rá.

– Kérsz?

Kék *Multifilter light*.

– Figyelj, kicsim, most feljössz velem az irodába, lerendezzük a Vésót, aztán te elmész anyádhoz, én meg még beszélni fogok négyszemközt a Karcsvival. Úgy tervezem, hogy legkésőbb tíz magasságában söpörünk is haza.

Merthogy ebben a városban, ahova üzletelni jártunk, itt, Zomborban élnek a szüleim is. Itt születtem. Nem élt bennem honvágy (legfőjebb álmomban), teljesen elszerebesedett ez a kisváros, a barátaim külföldre települtek, mindent cirill betűkkel ír-nak már ki, ismeretlen tömegek lepték el az utcákat, és Vojislav Šešelj arca néz le a falakról. De anyu úgy tud örülni, ha betoppanok, mint egy kislány, ragyog a szeme,

a foga, az egész arca, sikongat boldogan, csak aputól félek még mindig, mert ő rossz szemmel nézi, hogy ilyen bizonytalan egzisztencia lettem. Nem keresek pénzt, nincs állásom, nincs rendes családom, se semmi. És a városra is rávetül az aputól való szorongás. Zombornak apuarca van. Fenyegető, rosszalló, megvető. Hát tehetek én arról, hogy nő vagyok? Hogy nem bírom keményebben, elszántabban, marokra fogva? Amikor rám néz a jeges kék szemével, csak azt érzem felnőtt létemre is, hogy segítség! Előtte örökké, örökre bűnös vagyok.

Amikor beléptünk Véső irodájába, mint mindig, most is rögtön az arany virágcserepre esett a tekintetem, olyan különös volt, egy csillogó aranyveder hatalmas múpálmával. Aztán Karcsira néztem, és elámultam: fekete zakó és fekete mellény, fekete nadrág, fehér ing, deresedő fekete szakáll és haj, ezüst szemüveglánc. Karcsi! Mi van? Miért vagy ilyen delfehér? Mért vagy feketében? Megpróbáltam feltűnés nélkül a közelébe férkőzni, hogy megkérdezzem, de eloldalazott. Most nem volt úgy, mint más-kor, nem pattant köztünk a szikra. Odamentem az öreg direktorhoz.

– Dobar dan, čika Vešo! – köszöntem illedelmesen. Lebácsiztam, sosem bírtam ki, hogy ne bácsizzam le Zombor első üzletemberét; ezüst hajával, reszketeg fejével, pillogó kék szemével olyan volt, mint egy mesebeli nagypapa.

Kezet csókolta.

– Hogy van az unokája?

– Jo, jo – mondta magyarul, ráragadt néhány szó, ez még félig magyar városka volt, amikor a háború előtt idekerült a hegyekből.

– Hát, befutott a tavasz – mondtam. – Budapesten is kisütött a nap.

– Jelda? – pillogott, de láttam, hogy közben az ajtóban kezét rázó, puszizkodó Zolit fürkészi. Így köszöntik itt egymást a Balkánon a férfiak, három csattanós csókkal – jobb, bal, jobb –, zakóporoló hátbavágásokkal.

Utólag látom csak az arcán a halálsápadtságot. Mosolygott. Utólag látom csak rajta az eltökélt ember finom-ideges mosolyát, elszántan várakozó tekintetét. Zoli ferdére húzott szájjal lépett oda hozzá, az öreg meglapogatta a tarkóját, megbabráolta a fülét, mindig így viszonyult hozzá, túl közel hajolt, a hajtincseit babráolta vagy a gallérját igazgatta, mintha a fia lenne, amit a korkülönbség lehetővé is tett volna, netán a kutyája vagy valami különleges, tetszetős tárgy.

En közben Karcsit vizslattam. Nagylánykoromban ő volt az első szerelmem, és ezt az elmúlt húsz év alatt sem feledtük el egészen. Mindig megcsillogtatta a szemét, ha találkozunk, és úgy ölelt magához, hogy éreztesse a múltat. Ugyanakkor azt is éreztük, hogy már nem és nem. És akkor sem, sosem volt határozott „igen”. Még csak egymás tekintetét sem tudtuk kitartani soha. Fél szemmel, hadari módon szeretttük egymást.

Ez a hatalmas nagy ember úgy járt-kelt régente a világban, mint egy ceremóniamester: mindent el akart intézni és meg akart szervezni, férfit, nőt, gyereket, öreget és fiatalot, mindenkit meg akart hódítani. Ragyogott róla a kivételes tehetség. Egyetlen mozdulata sem volt olyan, mint a többi emberé, hadart és sziporkázott, nagyvonalú volt, kiemelte az átlagból, felbízta – aztán otthagya a felvillanyozott embereket. Engem is kirántott a sötétké köpenyes diáklányok közül, maga mellé vett lázadó kislánynak, lófarkos szeretőnek, újságíróinasnak – és otthagytott százszor. Párjára talált, mert a legváratlanabb pillanatokban elhagytam én is őt.

Most meg itt áll fehér arccal, megőszülve ez a termetes ember, bukott zszurnaliszta, újsütetű bizniszmen, és félrenéz. Lefelé, a padlóra, az íróasztalra, elnéz a többiek hóna alatt is. Valamit motoz, tartja a distanciát. És összeszorított szájjal hallgat – ez valóban

rendkívüli. Méltóságteljes tartást vett fel. Ez nem szerepelt a repertoárjában – mindig a clowntípus különféle változatait játszotta, legfeljebb a hősszerelmes pózával ellensúlyozva, de méltósággal soha. Elámultam. Valami baj van?

A tükrös szobában telepedtünk le a hosszú tárgyalóasztal köré. Én nem szeretem látni magam az ilyen hatalmas tükörfalakban, igyekeztem most is háttal kerülni. Meg a tükörchalástól is borsózdott a hátam, hogy úgy tűnt, mintha mélyebb lenne a helyiség.

A Tábornok is lezútyant közénk. Ő volt a mi boszniai kapcsolatunk, egy fiatal, hájas, disznószemű, a koránál idősebbnek látszó fickó, aki a boszniai háborúban magas rangú tisztként harcolt a szerbek oldalán. Egyszer megmutatta nekünk a kislányát, és én magamon szörnyülködtem, hogy vétek ilyen gondolni: de még sosem láttam ilyen csúnya kisbabát. Táskás volt az egymáshoz közel ülő két szeme, mint az apjáé, de hiányzott belőle az a szkeptikus keresztsbe villogás, ami az apjáét érdekessé tette, olyan volt valóban, mint egy malac. A Tábornok örökké oldalra, ferdén, fel-le pislogott a gyűrött-izzadt redői közül; gyakran összehúzódott az arca, mint mikor az ember egy húgyos kocsmái végébe kénytelen belépni. És úgy kuncogott, mint a kópé, aki az imént kínzott meg egy macskát.

– Neked valami traumád van – pislantott rám egyszer hirtelen, miközben whiskyt szopogattunk. – Mindig riadalom ül a szemedben.

Nem szóltam egy szót sem. A pszichiáterem mindenesetre négy év alatt nem tudott ilyen frappánsan diagnosztizálni.

– Tudod – mondta bandzsítva –, én akkor sem tudnék örülni, ha most ide tennének elém az asztalra egy dollárral teli aktatáskát. Az utóbbi időben semminek sem tudok örülni, jebež ga – káromkodott csöndesen a whiskyspohárba.

A Tábornok mindig úgy tett, mint aki mindennek ismeri a hátoldalát, a rejtett rekeszeit, csak ravaszul hallgat róluk. Most az öngyújtójával játszott bandzsítva, miközben az öreg direktor magához ragadta a szót. Az ördögbe, gondoltam mérgesen, mért gondolom mindig, hogy ez az elhízott katona, akinek tömegek vére szárad a kezén, hogy ez a legbecsületesebb az egész bandzában. A leghamisabb meg, sajnos, a legzüllöttebb, bizony, a Karcsi. Annyira korrump, hogy már azt sem tudja, magyar-e vagy szerb, fiú-e vagy lány. Beférkőzött a direktor kegyeibe, és most nagy komolyan lapít. Kegyenc lett belőle. Szolga. Velem szemben, a hosszú asztal másik végén ült, meggörnyedt, és lehajtotta a fejét, mintha templomban volna. Mellettem Zoli tárgyalási pózban, kimerevített szemgolyóval, valahova mellénézve, egyik keze a kikapcsolt mobiltelefonon, a másikkal az asztalra vág egy doboz cigarettát.

Rászegeződnek a tekintetek, ő a zsebébe nyúl, és az asztalra helyez egy doboz cigarettát. Kék *Multifilter light*. Aztán mellé dobja az öngyújtót is.

Vésó bácsi balra, az asztal igazgatói részén. Forgószéke van, felénk fordulhat könnyen. Felém fordul, de nem lehet tudni, mikor néz rám és mikor néz el a fülem mellett, reszket a tekintete, mint a nyárfalevél, és csak beszél, beszél, mintha szószéken állna, hogy fogom én tolmácsolni ezt a szózuhatagot, nem tudom elkapni a tekintetét, hogy elhallgattassam, senki sem szól rá, a Tábornok az öngyújtóját forgatja nagy bölcse, Karcsi az asztal alá pislog, Zoli mereven, süketen, némán bámul – mintha senkit sem érdekelné ez a szónoklat, és mintha őt, aki beszél, sem érdekelné, hogy meghallgatja-e valaki. Nem összefüggőek a mondatai, fél mondat után egészen másra asszociál, megpróbálom összefogni a grammatikai struktúrát, de nem vesz tudomást róla, hogy én is ott vagyok, és nélkülem az égvilágon semmit sem ért a címzett, úrrá lesz

rajtam a nyelvezavar, hol az állítmány, hol a pont, ez most múlt vagy jelen, elveszitem a fonalat, de csak mondja, mondja, nem szenvedélyesen, fölöttébb egyenletes hanghordozással, mégis csupa tépettség minden mondata, mindenki lehajtotta a fejét, csak én vagyok vele szemközt, feladom, nem tudom követni, nem tudok magyarul, automatikusan beszélek, jelzek a kezemmel, de nem lehet leállítani.

– Tíz napja nem jön álom a szememre – így folytatta a szokványos üdvözlőformulák után, Karcsi szeme a padlón. – Tíz napja nem alszom, csak gondolkozom, rágom magam, érted, pedig látják, milyen öreg ember vagyok. Én már sok mindent megéltem, megtapasztaltam, háborút, békét, lágert, Rankovićot, Titót, Horthyt, aztán megint itt ez a háború, megint véreznek a szerbek, áll a front, szét van szaggatva az ország, súlyosodik a cukorhajom. A fiam Afrikában, küldte volna az olcsó fekete márványokat, a zimbabwei üzletet is átadtam Zolinak, csináljunk valamit együtt, jusson neki is belőle, szép nyereség lett volna. Zoli megígérte. Ennekem nem fontos a pénz, énnekem nem fontos a tulajdon életem sem, engem már tizenévesen lágerbe hurcoltak Horthy katonái, Sárváron tartottak étlen-szomjan, gyerek voltam, jól van, vége lett, én évtizedek nagyon-nagyon szívós munkájával építettem fel ezt a céget, a város egyik legnagyobb magánvállalatát – mutatott körbe reszketegen, Karcsi szeme a padlón. – Én voltam szegény, én voltam gazdag, én túl vagyok jón és rosszon. Én örültem a búaügyletnek, mondtam a Zolinak, csak rajta, kell a magyar búza Boszniába, aztán a Zoli férges búzát küldött.

– Gázosítottam – szolt közbe Zoli, de az öregem nem érdekelte a válasz.

– Szerettem volna, ha elindulnak a belorusz traktorok is, és a köztársasági tartalékalap feltöltését is átadtam, nagy üzlet, komoly üzlet, nos, dolgozzunk együtt a magyarokkal. Nem kellett a fekete márvány, jó. Engem szidtak, hogy férges a magyar búza, nem emberi étkezésre való. Jó. Legyen belőle takarmány. De ami fő, ugye, az az osztrák hitel. A bankokkal nem lehet lacafacázni. Hatalmas nagy összeg, 200 000 dollár, megbeszéltük, leszerződünk, aláírtam én is. Vártam, hogy csak beindul a közös vállalkozás, a DIFOREX, dinár–forint export, ugye, jószomszédi kapcsolatok, Karcsi, te talátlad ki, gyufagyárat fogunk építeni Zomborban, ebből a pénzből megvesszük a prijedori malmot is, magyar részvétellel feltámasztjuk a bányát satöbbi, vártam két évet. Hol a hitelösszeg? Hol a gyufagyár? Hova lett a közös vállalat? Engem nem érdekel a pénz, de én jelzálogba adtam érted a cégem – hol tegezte, hol magázta Zolit. – De itt, ebben a dossziében összekészíttem minden aktát és dokumentumot – mutatta fel, Karcsi lefele néz. – Én bíztam Zoliban és a közös jövőnkben, reménykedtem, és rátettem erre a lapra mindent. Mindenemet. Az én apám olyan volt, olyan szegény hegyi ember, *gorsták*, így csúfoltak, hogy azt maguk elképzelni sem tudják. Én fölépítettem valamit. Nézzétek! Öreg vagyok már és beteg. Nem én vagyok a fontos – Karcsi a szemüvegét tisztogatja. – De ez az építmény, ez az életem, és ezt nem hagyom bemocskolni. Szétcincálni. Szégyenszemre. Az egész város szeme láttára. Nekem az osztrák bankból több hivatalos felszólítást küldtek. Íme a pontos dátum. Holnap lejár. Én a cégem tisztességét képviselem. Itt egy hatalmas nagy összegről van szó. Ebben a dossziében – mutatta fel ismét, emlékszem, égszínkék volt – bekészíttem minden bizonyítékot, mely megvédi a cég becsületét. Nem az enyémet. Én a magyarok alatt voltam lágerben, Tito alatt voltam börtönben, én láttam Bosznia vesztét, fölgették a szülőfalumat, bármikor meghalhatok.

Kifulladtam. Hál' istennek felszolgálták a kávé. Zoli meg se mukkant. Továbbra is mindenki hallgatott. A Tábarnok fölnézett rám, elhúzta a száját, villant a disznószeme.

Koccantak a kiskanalak. Vésó bácsi még mindig az égszínkéék dossziét szorongatta. Feszengtünk. Szégyelltem magam. Nemcsak azért, mert nem bírtam követni a szónoklatot, és levegő után kapkodva fordítottam, elejtve félmondatokat, hanem azért is, mert tudtam erről a hitelügyletről: Vésó bácsi valóban aláírt, a saját szememmel láttam, jelzalogba adta a cégét, és tényleg lejárt a határidő. Én fordítottam szerbre, németre, magyarra a szükséges papirokat. Épp hogy nem valamiféle „vissza nem fizetendő kölcsönről” volt szó bennük, hanem a visszafizetés legszigorúbb regulálásáról. Azt is tudtam, hogy a közösen felvett hitelösszeg fölött Zoli rendelkezett.

A tárgyalás elején egy táska dollárt kellett volna letennie az asztalra, és nem azt a doboz cigarettát. Végzetes mozdulat volt. Most is dohányzott, befelé forduló szemmel koncentrált: ő következik. Mindent el fog magyarázni. Hogy át van strukturálva, el van rendezve a bécsiekkel a dolog, voltaképpen nem is kell visszafizetni a hitelt, vagy ha igen, arra is megvan a megoldás. Kimentem a vécére, a másik szobában, Karcsi üres íróasztala mellett megtorpantam. A falon kirajzszögezett fényképek, mint mikor még újságíró volt. Feliratok a jól ismert kövér betűivel, szlogenek, DIFOREX, nyakendős férfiak csoportja. Vadásztársaság. Az egyik fényképen lelőtt őz a hóban. Ezt eltettem a táskámba. Írtam neki egy üzenetet: tudom, hogy az őzikés fotót nekem adná. Odaírtam egy Ú betűt, ez annak idején – húsz-egynéhány éve – a titkos jelünk volt.

Mennyit szidott érte apám! Hogy egy ilyen link újságíróval, ráadásul nős emberrel járok! Mérgében kést rántott rám, meg akarta őt ölni. Végigfut a hátamon a hideg azoktól a diákévektől most is. Szembeszálltam apámmal miatta. Férjhez mentem miatta. Elváltam miatta. Becsaptam másokat, hazudtam miatta. Szerelmeslogika, tudom. Ú – úgy szeretlek. Mit tettünk? Itt, ebben az aranycserepes irodában kell találkozunk, két bérenc.

Zoli megállított az ajtónál.

– Te meg a Tábornok most azonnal átmentek a másik szobába, a tárgyalást Karcsi tolmácsolásával folytatjuk – mondta kérlelhetetlen hangon, és átült a túlsó székre, hogy szemtől szemben legyen az öreggel. Előhúzott a belső zsebéből egy papírt.

Ilyen még nem volt, hogy engem kiutasítson. Sértődötten távoztunk a kövér katonával. Becsukódott mögöttünk a párnás ajtó.

– Pičku im materinu – káromkodott a Tábornok, és levetette magát az alacsony bőrfotelbe. Rövid szoknya volt rajtam, egészen felcsúszott, gunyorosan nézte a lábam.

– Azt mondja a Karcsi, hogy te vagy a szerelme – nézett rám szemtelenül.

– Az húsz évvel ezelőtt volt. Jár a szája.

– Hát a Zoli?

– Kolléga – mondtam, és keresztbe tettem a lábam, de így sem volt jó. Ha egymás mellé raktam, mégúgysem.

– Aha. Megérkezett neki a pénz?

– Meg fog, azt mondja. Hogy biztos.

Keresztbe villant megint a szeme. – Utánajártam, a Rózsa cége be van kapcsolódva a nemzetközi orosz maffiába. Talán a titkosszolgálatba is. Pénzmosásra kellene nekik Bosznia. Meg egyebek. Téged kifizetett?

– Nem – feszengtem.

– A direktor teljességgel kivan. Egész nap várta, mint a Messiást. Ez meg megint üres kézzel jött.

– Állítólag van nála valami pi order. Párizsban átment a garancia, már forog – me-

gint rám vigyorgott, elvesztettem a türelmemet. – Tudod mit? Én hazaszaladok anyámékhoz, itt laknak nem messze. Ha vége a Zoli, ugorjon be értem.

Szaladtam, kabát nélkül, szívdobogva. Mennyit szaladtam ezen a lombkoronás Apatini úton, hol félelmemben, hol vidáman, azóta is futok rajta álmomban, haza, haza, és most éppen úgy van, ahogy képzeltem, anyu az örömtől sikongva nyit ajtót, apu morog, de azért ő is örül, aztán végigmér, hogy megint hogy vagyok felöltözve. Ők meséljenek, csak azt ne kérdezzék, én hogy vagyok.

– Jól vagy?

– Jól.

– Vethetnél hosszabb szoknyát – mondja apám, de azért megbont egy palack vörösbort, metszett kristály poharakból isszuk, mintha ünnep volna.

Legszívesebben alaposan a pohár fenekére néznék, de apu előtt nem merem. Így is érzem, hogy a fejembe száll, apámnak volt mindig a legjobb bora, a törkölypálinkája tiszta, mint a könny. Szorgalmasan kortyolgatok azért, szépenem kell a magam helyzetét, mert ha tudnák, hova jutottam, hogy én mindig, de mindig a nullán vagyok, teljes egzisztenciális kockázattal, hogy hisztéria ráz, mennyi kudarcot vallok, pszichológusra szorulok, de nincs rá pénzem, mennyi munkám végzi a szemétkosárban, milyen kártyavár ez az üzletelés is, a vejük iszik, az unokájuk egzaltált, mint az anyja, ha tudnák, ha egyszer elmondanám, hát kifordulna a sarkából a világuk. Úgyhogy mindennek az ellenkezőjét mondom, nincsenek túl nagy anyagi gondjaim, írok, megélek belőle, úgy-ahogy, otthon, nyugodt körülmények között szorgoskodom, Zoli is aránylag tűrhetően honorál, a vejük naphosszat dolgozik, az unokájuk egy angyal. Anyámnak csillog a szeme, apám átlát rajtam:

– Ha megindul az üzlet, meglátod, elfelejted ezt az egész nyavalyás irodalmat.

– Azt azért nem, annyira azért nem indul el, hát tehetek én róla, hogy ezzel a tehetséggel születtem! – pattantam fel. – Mindig az irodalmat szírod.

Mégiscsak kezdetét vette a szokásos patália. Apu legalább annyira haragszik a gyanús szakmámra, ami még csak nem is igazi szakma, mint a rövid szoknyámra. Mindig is úgy képzelte, hogy az irodalom olyasmi, mint a kocsmá meg a kurvaság, szerencsétlenségbe sodor, tönkretesz, lealáz. Könnyekig, ökölbe szorított kézig, villámlásig szoktunk vitatkozni erről, én védtem az irodalom becsületét, magyaráztam az értelmét, ő meg kétségbe vonta az én becsületemet, értelmemet, és kitört belőle az indulat, amiért az írásra adtam – elvesztettem – a fejem.

Csöngettek, jött értem a Zoli, apu hozta utánam szatyorban a bort, pálinkát, piros-paprikát, egy kis hazait.

A kapuban egy rendőrautó állt. MILICIJA. Kiszállt egy civil ruhás rendőr, felmutatta az igazolványát. Kikecmergett a Tábornok is:

– E, Veša je ubio Zoltana.

– Ti se šališ!

– Ma ubio, kad ti kažem! S pištoljem.

– Kako?! Ne. To nije moguće!*

Üzleti trükk? Beraktak a kocsiába.

* – Vésó megölte Zoltánt.

– Te viccelsz!

– Megölte, ha mondom! Pisztollyal.

– Hogyan?! Nem, ez lehetetlen.

Pisztollyal, hátulról, tarkón.

A jeges sápadtság, mely belülről mégis paráznak érződik. Kigömbölyödő szemgolyók, vak vagyok, nem látok semmit.

A szemét nem tudom azonosítani. Az nem az.

Lecsukták neki. A fogatlan száját össze. Ott volt a véres fogsor a tárgyalóasztalon. Agyvelőcafatok a papíron, Karcsi kövér betűin. A nyakkendőcsomó feszes. Az asztalon a cigarettája. Kihúzott antennával a mobiltelefon, veszi az üzeneteket most is: „A hívott szám átmenetileg nem kapcsolható. Ha üzenetet kíván hagyni...”

Zo-li, Zo-li, Zo-li, Zo-li, dobolta a szívem, mikor kihallgatásra vittek. Csak a neve maradt meg, csak a neve volt ő. A teste ott hevert messze, a boszniai motelszobában, fenn a Kozarán, a Halley-üstökös egyik éjszakáján, meztelenül, háton, félig leterítve lepedővel, mintha tógában volna. Elaludt, én, szintén lepedőbe tekerve, a széken ültem, és megittam a maradék vörösbort. Néztem, milyen szabadon lélegzik, hogy könnyebbült a vastag, tömör test; abban az órában végre nem szorította semmi. Aludt; nekem esett jól az ő szabadsága, pedig én boldogtalan voltam.

Milošević arcképe alatt faggattak ki – hatalmas fénykép, két zászlóval, mint két lán-dzsával körülfogva –, elmondtam a kritikus ügyletet, a tényeket, objektív szemszögből tekintettem át az ügyet, az előzményeket, a lehetséges okokat. Ki kinek tartozott, miért, mennyivel. Nem, politikáról sosem beszélgettek, esetleg futtában, viccek formájában. Husz Zoltán, general deputy manager, hirtelen csak egy figurává vált, akihez semmi közöm. Az igazat mondtam. Makacsul ragaszkodtam a tényekhez napokig, nem sirtam, nem toporzékoltam, az események logikáját bogoztam, mint valami rejtvényt. A halálnak szigorú őrei vannak; nem érzékeltem a halál valóságát, játszottam az eszem, magamban krimet írtam.

A második kihallgatáson Karcsi, a koronatanú szakadt farmernadrágban, lógó pulóverben és farmermellényben, rongyos edzőcipőben jelent meg, nyakában hosszú, kötött sál lógott. A folyosón gyengéden a melléhez vonta a fejem:

– Mindig téged szerettelek, és téged foglak szeretni örökké! Te vagy nekem az egyetlen nő! Engem mindig csak te érdekeltél, senki más, és most is csak te érdekel, csak te ezen a világon, életem.

És a szünetekben még néhányszor előadta ezt kissé variálva, végig a rendőrségi folyosón. Hogy „egyetlenem”, meg „kislányom”, meg hogy mindig én voltam neki a lényeg, se a felesége, se a többi nő, mert mind csak „többi nő”, se a pénz, se semmi. Hazudott, mint a vízfolyás. Azt mondta, hogy aludjak vele az anyja házában. De még ezt is hazudta. Úgy kívánlak, mondta, és hazudott. Kezdjünk új életet. Tudom, hogy te nem szeretsz, de... Tudom, hogy neked semmit sem jelentek, de... Azt mondtad nekem, hogy mindig hazudok, pedig... Tudom, hogy nem hiszel nekem, de mégis... Én mindig csak tégedet, én mindig csak teveled, én annyit álmodok veled.

– Szeretném, ha elmesélnéd, hogy történt – ültünk le aztán az *Andrić kafanában*, mint régen.

– Hol a kislány, ordítottam, az volt az első gondolatom, hogy te hol vagy, nem tudtam, hogy elmentél, én nem láttam semmit, én bebújtam az asztal alá, én elájultam, akkora volt a robbanás, csak azt láttam, hogy villant valami ezüst, Vésó hátulról lőtte fejbe, és a Zoli fogsora kirepült elé a papírra, kezében a pi order meg az agyveleje, aztán nem tudom, mi volt, én szerettem a Zolit, nem tudom, mért fordult el tőlem, mért szállt ki a közös vállalkozásból, gyakorlatilag. Mért vesztette el a bizalmát bennem. Azt te tudod. De én nem erről akarok veled beszélni, nem ez a legalkalmasabb

pillanat, tudom, de én hoztalak benneteket össze... Emlékszel, elmentél a német fiúval is, és én nekimentem a fának...

– Nem miattam mentél neki. Be voltál rúgva.

– Azt gondoltam, hogy nincsen a kislány, és eleresztettem a kormányt, most is az volt az első szavam, hogy hol a kislány. Épp indultunk volna a *Kék Kerék*be vacsorázni, megbeszéltek mindent, Zoli mutatta a kifizetési utasítást, március 12-ére szól, hogy akkor befut az összeg, addig húzza össze magát a Vésó, és hallgasson, ne csináljon semmit, most már várja ki, egy hét az egész, minden megoldódik, ő letárgyalta az ügyet a bécsiakkal, irtuk a jegyzőkönyvet, minden rendben lesz, sve će biti u redu, felém hajolt, mutatta, hogy mit írjak bele, tudod, első pont, oké, második pont, oké, harmadik pont, trefya tacska, és akkor csak egy ezüst villanást láttam, az öreg a háta mögött állt, a robaj és a fogak... A Tábornok azt hitte, hogy felrobbant a gázpalack, kiszaladt a teakonyhába. Aztán összevissza lövöldözött még az öreg az irodában, kilötte a telefont, végül térdre roskadt, és a Tábornok kilökte a kezéből a fegyvert. Csak egy karcolás esett a halántékán. Én elbújtam, talán még be is pisiltem, tudom, hogy gyáva vagyok, de... Én hoztam őket össze, én találtam ki az egészet, a közös céget, a magyar-szerb együttműködést, gyufagyárat akartunk építeni Zomborban. Nagyon sajnálom a Zolit, mennyi bablevest főztem neki... De csúnyán bánt velem. Ki akart túrni. Adósom maradt háromezer márkával...

– Aki meghalt, megfizette minden adósságát. Shakespeare.

– Mindegy... Tudom, hogy te...

– Nem is hiszem el, hogy meghalt. Mintha itt volna. Vele beszélnék meg a saját halálát. És még nevetnék is rajta. A Vésó bácsi... az öreg mintha szerette volna őt. Emlékszel? Mindig simogatta. Meghívta őt a szerb húsvétra. Báránysütés, forralt rakija, pršuta, szerb túró, minden. Együtt ittak. Menten szörnyethalt?

– Abban a szent pillanatban. Nevethetnék. Igyunk meg még egyet.

– Lám, még mindig létezik a régi jó apatini *Jelen pivo* – forgattam meg az ujjaim közt a sörösüveget, címkéjén a szarvassal. – Az az érzésem, hogy most, épp most bejött volna Zolinak az összeg.

– Sokat ígért. A direktor meg hitt neki. Egyre nehezebben, de hitt. Máig. Este nyolcig. Egész nap az ajtót leste. Mindannyian hittünk. Nem is értem. Elmeséltem ma a dolgot egy öregnek a faluból, aki nálunk söpröget meg ilyesmi, egy kicsit félkegyelmű, de mégis bölcs, szegény ember, mondom, na, János bácsi, mit szól hozzá? Hallgat az öreg, hümmög, aztán azt mondja: „Nagy gyűlölet élt abban a szerb emberben!”

Gyere velem, mondta búcsúzóul, óriás keze a kéziféken, de hazudott.

Harmadnap visszakaptam az útlevelem Zoli zakójának belső zsebéből – nem volt rajta vérfolt –, és egyedül eredtem haza. Szatyromban bor, pálinka, piros paprika, egy kis hazai. Lehűlt az idő, aprón, szürösen esett a tavaszi hó. Vasárnap volt, Baján csupán egy tehervonat vesztegelt még, a kis állomáson sehol senki, csak két hajléktalan szuszogott a váróterem fapadjain. A büfében se szék, se asztal, egy szál pasas rángatta a játékautomatát, pocsek volt a kávé. Vékony, tépett fehér lepel fedte a platánfás parkot. Az egyik csavargó lábfeje kapcarongyba csavarva, mint a háborús regényekben, gumicsizmája a kőre csattan. A másik meg foszlott vászon tornacipőt viselt. Csak a lábukat láttam: nyöszörögve horkoltak az épp hogy nem hideg váróteremben, ahonnan, így a kirás, este tizenegykor ki fogják úzni őket.

Sálba, kabátba burkolózva kuporogtam a zötyögős vonatban; elbóbiskoltam. Mire

fölocsúdtam, zöldessárga, akváriumi fényben úszott a vagon, az égők nagy része hiányzott, az ablak sötét volt, bevart a hó, és fehér karimákat rajzolt a koszos üvegre. Horpadt bádogdobozként zörömbölt a sebesvonat. Nem tudtam, hol járunk, hány óra, a délután átfolyt az estébe. Én voltam az egyetlen utas, két kalauznő tűnt még fel, leültek dohányozni, majd csatlakozott hozzájuk egy szabályos Ferenc József-szakállbajusz kompozíciót viselő, tekintélyes mozdonyvezető is. Veszteglésre készülődtünk: bombariadó van a főpályaudvaron, rebesgették a vasutasok, és nyugtalanság nélkül számolgatták, hány pulóver meg nadrág van rajtuk az egyenruha alatt. Megkapartam az ablaküveget: kint fűtt. Az ablak belső részén nem olvadt, észrevétlenül hizott a fehér karima. Mellettem a vagon fala szinte átlukkad, kartonpapír bukkant ki a bádog alól. A hamutartó egy poccintésre kidőlt, s ontotta tartalmát.

Bűnösnek éreztem magam, de nem tudtam, miért. A nyomozók előtt nem mostam tisztára Zolit, sőt bemártottam, a Slobodan Milošević fényképe alatt, ide vezettek a kurva tények. Rádadásul érteni véltem a gyilkost. Átkattant az öreg, elvesztette vagy elmetszette az üzleti logika szálát, hogy reszketett, én is holtra válok minden fizetési felszólítástól, meg a háborús ország, a politika, minden a fegyverről regél Jugoszláviában, hősi halál, győzelem, *krv i smrt*,* ez vezérel még egy cukorhajú nagyapát is. Tán felébredt benne a lágerlakó kölyök. *Ubica-dedica*** – zakatolta a vonat. A Tábornok megmentette az életét. Karcsi megakadályozhatta volna a gyilkosságot. Hogy merem én ezt megérteni. Én mért nem mentettem az áldozatot, aki soha nem ölt meg senkit. Jó, a cigányokat megverette egyszer, megvolt rá az oka, nevetve mesélte, hogy felbérelt három verőlegényt, „megszelídítette őket”. Viccelt, hogy mint a szalámit, úgy kellene... De fegyvert soha nem emelt volna senkire, gondoltam. Meg fogom írni, gondoltam, ha török, ha szakad; Zoli, Zoli, gondolkozzunk most az egyszer, légy szíves. Tudod, hogy szerettelek, egyszer végignevettük az egész horvátországi útszakaszt, a sok egyforma rendőrt, akik keresték a kákán a csomót, és mindenáron meg akartak büntetni minket. De az írás sem enged többet. Szikrát hány a lelkiismeretem miattad.

Sohasem mondtam el, hogy abban a boszniai motelszobában, az első és utolsó együtt töltött éjszakánkon én hajnalhasadásig fenn maradtam. Néztem az üstököst, meg néztem, hogy alszik. Gondolkodtam. Nagyot játszott velem azon az estén. Már lefekvéshez készülődtem, amikor betoppant a szobámba. Hülyéskedni kezdtünk, megkínált egy pohár sűrű dalmát borral. Vidáman civakodtunk, mint a gyerekek, a kocsiban is mindig felfrissített a csipkelődés. Amikor elkomolyodott a szándéka, sivalkodhattam, olyan volt, mintha az is a játék része volna. Már éreztem a szuszogásán azt a bizonyos mély, férfias komolyságot, azt a különöset, ami fölött nincs hatalmam. Villámgyorsan végigpásztáztam a lehetőségeket, és úgy döntöttem, hogy legyen meg az ő akarata. Ha engedelmeskedem, nem érzek fájdalmat, se én, se ő. Amikor elaludt, nyomban felkeltem, betekertem magam a lepedőbe, és leültem az asztal melletti székre.

Üres voltam, nem is én voltam én. Vágyam, akaratom, semmi nem volt. A hátom fekvő férfitesten merengtem, hogy milyen súlyos, és mégis milyen könnyű most, milyen békés, és mégis rángatózik álmában, ahogy a kutyák szoktak. Álmodik? Nem félek, én ébren vagyok, mindent látok, semmit sem akarok. Hangtalanul nyúltam el az idegen ágyon.

– Nem illik a csikos inghez ez a mintás nyakkendő – mondtam neki reggel. Meghitten pirítottam rá, mint egy „megkapott nő”, és megrántottam a kravátlíját.

* Krv = vér, smrt = halál.

** Ubica = gyilkos, dedica = nagyapapa.

Később a legyáratlanabb pillanatokban buggyantak elő a könnyeim, kiáltoztam, le-tahóztam, gyűlölködtem, éreztem, hogy nem szeret, el akartam volna szökni. Aztán egyszerre, mintha elvágta volna, többé nem hisztériáztam vele. Talán beláttam a hi-ábavalóságot, belenyugodtam, hogy nincs híd, csak a képzeletemben, és az életben minden másképp van, mint ahogy látom és gondolom. Kimúlt a szenvedélyem, meg-javultam. Nem volt több jelenet az úton, és nem mondtam értelmetlenségeket. Vic-celődöttünk, hülyéskedtünk. Inkább az üzletről beszélgettünk, jellemrajzokat skiccel-tünk fel a partnerekről, helyzeteket elemeztünk, és hallgattunk nagyokat.

– Mért nem szeretsz már? – kérdezte egyszer az éjszakában, de nem várt választ. Barátságunk csúcstan mélytavi csöndek honoltak.

Az a halottak napi jelenet is, melyen aznap, a halála napján dolgoztam, az is rólung szólt némiképp. Szép temetés volt, kölcsönösen megértettük egymás *nemeit*. Ez az én testem, mondtam magamban én; nem akarom tudni, mi az, amit te léleknek hiszel, gondolta magában ő. Maradt azért némi sültgesztenye-melegség. Összefűztek ben-nünket a közös utak: a felégetett, szétbombázott szerb, horvát és bosnyák falvak, ame-lyeket együtt láttunk. Egymásnak mutogattuk az üszköket az autó ablakán át: nézd, már fák nőttek ki a szobákból! Félelmetes az a házsor, mintha kiverte volna a ragya! Ott az pravoszláv templom lehetett; mecsetet, azt hiába is keresel erre. Összekapcsol-tak a szerb, horvát és bosnyák bankárok és üzletemberek, akikkel kezét ráztunk, és akiket csúfolódva jellemeztünk. Az üzleti vacsorák remek fogásai. A feltétlen odaadá-som, jobban mondva megadásom néhány pillanatának elsüllyedt, de még létező em-léke.

Mindig fekete hajnalban indultunk útnak, ha Boszniába mentünk, és fekete haj-nalban érkeztünk haza. Összemosódnak az utak az emlékezetemben, most is suhan velem az álomautó. Nem vagyok autózáshoz szokva, nekem különös, ahogy metsszük a tájat, repülnek a képek, akár valami kettéhasított mozifilmben. Olyan, mint a gye-rekkori ringlispilezés. Pirkadatkor végignéztem a kocsiból a napfelkeltét – felszálltak a talajról a ködfoszlányok, a tág, kerek égen, pirosban, sárgában, majd kékben meg-jelentek a felhők, körös-körül szétáradt a fény. Koromsötétben – olyankor már lelas-sult – ketten voltunk a világon a fülke melegében, álmosan és mégis éberem. Az ő fe-jében feltételes módban nyüzögtek az üzleti kombinációk, rivalizáltak egymással és összefonódtak, variálódtak, mint a Bach-fűgák. Én meg egy adta képzelgés, ábránd – ringatódtunk a sötétben, világosban. Ő képzelt pénzt osztott-szorozott, nekem képzelt mondatok, gondolatok vonultak és szaporodtak a fejemben. Ő tőkéről spekulált. Én szerelmi kötődésről álmodoztam.

Azt gondoltam, hogy a szerelemben megoldódhatnak a kínos gondok az akadozó szóval, repülő idővel. Személlyel, személytelenséggel. Még a térrel is, mert a szerelem nemcsak örök pillanatok lepke-tára, hanem utazás is a föld körül. Suhantunk a hajnali, éjszakai sötétségben, már kifogytunk a szóból, vagy még nem lendültünk bele, néztük a világító fehér kigyóvonalakat a műúton, a holdat vagy az ébredő napot (vagy mind-kettőt), és merengtünk, cigarettáztunk némán. A legképtelenebb szerelem töredékeit rakosgattam, pedig egészen egyszerű képecskék voltak, szempár, kéz az ismerős kö-römmel, egy megvalósíthatatlan csók, melyet – a fejem jobbra billent, úgy néztem ki a vaksötétbe – végigélttem.

Vesztegelt a vonat a hófúvásban, a kalauznők arról trécseltek, hogy mit főznek hús-vétra, hol árulják a legjobb sonkát, a Ferenc József-szakállas mozdonyvezető mérhe-tetlenül unta őket. Meg kell írnom, gondoltam; nem is a krimirészét, sem az erotikusát, ennek az embernek a létezésformáját kellene kiemelnem, valahogy kirántani a gyil-

kosság váladékából, a *krv i smrt*ből. A gyilkos hátulról közelítette meg – elment a tükör előtt –, és a tarkójához emelte a pisztolyt. Lehet, hogy mégis az volt a leghitelesebb kép róla, amikor fellobbanásomban olyan mélynek láttam a sötétzöld szemét képzeletben, amilyen nálunk a holtág színe alkonyatkor, amikor még rásüt a nap? Ha vezeték közben elrévedt, olyankor, oldalról nézvést, tényleg ellágyult, megszépült a tekintete. Egyszer, egy üzleti kudarc pillanatában majdnem sirt, láttam, hogy kiguvad a szemgolyója, kivörösödik az alsó szemhéja, szorítja a kezében a kagylót, és megtelik vérerekkel a szeme fehére. Csak ne sírjon, könyörögtem magamban, mert szégyellni fogja magát, hogy látom, és azt a férfiak nem tudják megbocsátani.

Hosszú sor kígyózott a sír felé. Mind vártak tőle valamit, bíztak benne. A Rózsa bezzeg nem tűnt fel, és odaátrol sem jött el senki. A Tábornok visszament Boszniába, Karcsiról pedig az a hír járta, hogy elbujdosott. Tudni való volt, hogy üzleti gyilkosság áldozatát temetjük, ez méltatlanságérzetet font a gyászba, nem lehetett rendesen sírni. Metszett a nap, mint a villanófény. Egy koszorún fehér szegfűkből kirakva a 44-es számjegy. A hantok, a szobrok északi, árnyékos oldalán az utolsó havazás maradéka.

A baptista lelkész fekete ballonkabátban, ezüstkeretes szemüvegben úgy állt a sírgödörnél, akár egy felügyelő vagy hivatalnok. Nem tudott gyászbeszédet tartani, vergődött a saját kérdésének horgán. Folyton igazgatta a szemüvegét. Hogy a hitetlen az utolsó percben találkozhat-e még Istennel, ez volt a kérdés. Azt akarta mindenáron bizonyítani, hogy igen: az utolsó pillanatban is lehetséges megtérni, visszamenőleg jóvátenni egy élet búnsorozatát, de belegabalyodott az argumentációba, mert jól tudta, hogy az, akit temet, egy szempillantás alatt halt szörnyet. Viszont azt sem engedhette meg, hogy ne adjon a halottnak esélyt; önmagát cáfolta volna, ha arra jut, hogy Isten is, ember is tehetetlen a gyilkossal szemben. Hangosan elgondolta, hogy abban a szent pillanatban, amikor bekövetkezett a vég, még villámgyorsan kaput tárt az áldozatnak Isten, és a hitet szülő, roppant fény hátrafelé is kisugárzott az egész életére. Legalább egy század-, egy ezredmásodperc volt, egy piciny rés, amikor együtt lehetett az Úrral Zoltán. Ott és akkor többet nem lehet csinálni. Higgyünk Zoltánban, testvéreim, higgyünk ama szempillantásban, az utolsó, immár hangtalan, örökre szóló, tiszta szóban. Most pedig nyissuk meg szívünket Istennek – hajtotta csendes imára a fejét a prédikátor.

Feltettem a napszemüvegem, felpillantottam mégis: hidegkék ég, a mézfehér temetőfal előtt lehajtott fejjel imádkozik a baptista asszonykórus. Egy sápadt, Veronese-arcú kislányon ráismerek az arcvonásaira. Képek suhannak: a behúzott nyakú kuncogás, rázkódó zakóváll, erős férfikéz a sebességváltó bütykén, ujjpercein a szőrszálak, pigmentfoltok. A jobb kéz mutatóujján a hibás köröm. Egy pillanatra érzem az akaratát, a lüktetést – meg azt is, ahogy elvész, felolvad; nézek, nézek körbe, az ég alatt hová írta be magát, mit vétett.

*

Májusban az újságból értesültem a gyilkos haláláról. Egy belgrádi kórházban, cukorbetegség következtében elhunyt a zombori „Vešacoop” magánvállalat igazgatója, aki március 2-án az irodájában, Magnum 357 típusú revolverével agyonlőtt egy budapesti bankárt. Az ügyészség a további vizsgálatot beszüntette. A *Zombori újság* cirill betűs, fényképes gyászjelentése vokativusban szól hozzá: „Sohasem feledünk el, és mindig velünk fogsz élni, mert az ilyenek, mint te, sohasem halnak meg. »Áldott az, aki örökké él, s volt miért megszületnie.«”

Szlukevényi Katalin

MONOLÓGTÖREDÉK BECKETTNEK

*(Első felvonás, első szín. A szégyen
súlyos, szennyes drapériája szét.
Meztelen alak, mintegy tettenérten,
hogy magában beszélt.)*

a fehérholt-táj föltérképezése
nevek határok zúzódásnyomok
csupa piszkozat javítgatás mégse
semmi se változott

ha bírod mozdulatlan köréd dermed
az alaktalan toldott-foldott táj
a közönyös híg fény csak lélegezned
ne volna muszáj

SZERZŐ KONSTATÁLJA ÖNNÖN ELÉGTELENSÉGÉT, DE EZ SEMMIT SEM OLD MEG

Jöjj, tiszta éj! Foglald ében keretbe
szennyel, vétekkal terhes napjaim.
Az akarat, a tettek kirekesztve,
enyhül a vágy, és oldódik a kín.

Napok, hetek, hónapok, évek óta.
Jött Boldizsár, de semmit se hozott.
És karácsonykor, otthon. Régi nóta.
Éva is. Folyton csak visszakozok.

A megváltást én tényleg úgy képzeltem,
krisztusi svunggal, nagyvonalúan,
hogy onnantól, kegyelemmel betelten
egyszerre elkezd lenni, ami van,

és úgy fonódnak egymásba az órák,
mint drága szövet színes szálai...
Naiv voltam? Belátom. És? A próbát
se így, se úgy nem bírom állani.

Kint s bent peremén végleg megrekedten
hiába tudom, hogy hol a hiba.
Egyensúlyozok szédült lejtmenetben,
magába forgó, rossz bűgőcsiga.

Karafiáth Orsolya

DÉL-LENGYELORSZÁG KRISTÓF NÉLKÜL

– hiányos útinapló –

1. A város, aminek elfelejtettem a nevét

Ez már a harmadik végállomásunk –
erőnk vésztartaléka fogyni kezd.
Ahol van főtér, kocsmát is találunk,
legyen kávénk, további útikedv.

Két sör között eszünk egy furcsa lángost –
fáradt vagyok, de még tartom magam.
Megszokhatom az új várost, amely most
olyan, mint Pest, csak épp Kristóftalan.

2. Krakkó

Milyen Krakkó, ha Kristóf nélküli?
Csupán regékből és mondákból áll.
Így estétájt rosszkedvem elveszi
rejtélyével ha körbezár a Vár.

Mig én csak várok itt hű Wandaként,
Kristóf hiányzik, ezt minek tagadjam.
Formált belőlem egy újabb mesét:
Krakkói Sárkány, házi változatban.

3. Éjszaka a Magas-Tátrában

Míg bármit érzek, addig jól vagyok –
Kristóf ma nincs, sőt még holnap se lesz.
Csak köd s a rosszul felvert sátorok,
szétfőtt bográcsgulyás, zacskósleves.

Teljes sötét, Kristóf-fogyatkozás,
fenyők között folyó horror-patak.
Megváltozom s új útra térek át
ha reggelig a testem ép marad.

4. Második éjszaka a Magas-Tátrában

Meggondoltam és mégse változom:
az élet így egész kibírható.
Az ember rátölt (kell egy csöppnyi bor)
és máris álom, nem kell alató.

Kis gond: az új sátor mégis beázik,
s ó jaj, minden konzervünk elfogyott.
Kitartásunk mégis sok, épp amennyi
déllelgyel légy és déllelgyel szúnyog.

5. Zakopane

A füstölt sajtot utcán enni meg –
térekem itt csak ételekből állna.
Borscs és gombás pirog, keszeg:
elnyújtott estebéd az U Wnukában.

Lehet szerelmem bármily éteri,
Kristóf helyét felváltja most a város.
A szív s a korszóm színültig teli –
egymásba csendülő, szép dobbanások.

AZ ÚTRÓL, A KEDVRÓL, A NYÁRRÓL

Nincs jobb: indulsz, csak úgy, a vakvilágba –
kölcönsátor és kölcönhátizsák.
Helyét ki nem keresve megtalálja
bejárt utat még jobb utakra vált.

Ahol mindjárt az első sör megárthat:
magányos nőalak a restiben.
A rossz – szállás nélkül csak kódorogni,
s a jó – Beát Krakkóban várni meg.

Hát mondd, ennél többet vagy mást remélnél?
Az út, a kedv, a nyár a bőrödön.
Van enyhe pír, kicsattanó egészség –
új Tengerecki Pál, Börönd Ödön.

Ha búcsúzol, mindig akad, ki várna.
Nincs jobb: indulsz, csak úgy, a vakvilágba.

László Noémi

SZABADFOGLALKOZÁS

Kisebbik gondom az, hogy éhezem
s az ezredvégen nem gondolkodom,
abban, hogy élek, semmi érdemem,
álom ritkán becézi homlokom
s a pillanatból folyton kibeszélek;

nagyobbik az, hogy mindez jólesik,
ha mondandóm van, nem tartom a számat,
látom a játék szürke csontjait
s a kertet, ahol nem lakik imádat,
csak hús és vér és lüktető halánték.

HITVITÁZOM

Minden soromra van már cáfolat:
megértem azt is, hogy nem értelek
jobban, mint másokat,

csak hordalak magamban, babonás
szokásvilágot, kényszerképzetet,
mit nem tűr senki más,

nyilván te sem, e hangtalan vita,
e változatlan úr ezért szakad
szívem kamráira –

sodródok egyedül,
előbb-utóbb a jó is felmerül:
minden szavamra van már cáfolat.

Gábor Miklós

AZ 1990-ES NAPLÓBÓL (II)

Május 15. Kedd

Ülésezik a parlament. Már nagyképűek is. És unalmas tanár bácsik! Pozsgay és Kis János vitázik. Tanulságos.

Pozsgay egy vidéki református lelkész, Kis János politikus. Az ilyen „békés átmenet” – mint egy lassított film – jobban kiadja a politikustípusokat.

Pozsgay jó politikusnak hihette magát, talán annak is számított, bár (ez nem utólagos bölcsesség) sohase fogadtam volna rá. Mintha „hinne” a maga igazában, és mintha nem értené, hol fognak ki rajta, van benne valami „pali”, szinte szárnalmas. Igen sokszor igaza van, többször van igaza, mint nem. Világos, hogy amint a nyílt terror eltűnik a színről, a politika már „úri huncfutság”, vagyis valamiféle játék, a maga szabályaival, ekkor már az „igazság” is egész másként jelenik meg. Pozsgay eléggé hisz a maga igazában, és eléggé tehetetlen ahhoz, hogy zsarnokká formálódjon egy óvatlan pillanatban. Mégis igaza van, amikor Kis Jánost és az SZDSZ-t jakobinusnak nevezi. Kis János szinte játszva válaszol neki; a játék, a politika szabályai nem teszik lehetővé, hogy egy ügyesen politizáló pártot leleplezzenek, éppen ez a feltétele, hogy bármelyik párt hatalomhoz jusson. Pozsgayék most nem tehetnek mást, mint hallgatnak, a szabályokat úgy alkották meg, hogy ők nem nyerhetnek – ez a megegyezés egyik alaptétele. Igaza

van Pozsgaynak, ők maguk számolták fel saját hatalmukat, de ezzel egyszersmind ki is golyózták magukat a játékból, ami a hatalomért folyik. Viszont Kis Jánosék...

Ezek valóban jakobinusfajta okosok, intellektuelek, ezek a „fanatikusan liberális” felvilágosultak, akik talán mégis elszámították magukat. A népszavazás hatalmas blöff volt, és alapjában véve aljasság, azért is vált be. A kérdések, amelyeket feltettek, *akkor* olyanfajta jelszavak voltak, mint mondjuk „Nagy-Magyarország” jelszava. Egyszerűen zsarolás volt az egész, amelyet csak az igazolt, hogy a kommunisták ellen szólt. Az „elitpártot” ez az ordináre politikai trükk egyszerre az első helyre vitte, ők lettek az esélyesek, az MDF látszólag lemaradt. A Fidesz és az SZDSZ voltak a lehangosabbak. És jött a választás: kiderült, hogy a nagyobb pocak győzött, a súly: a keresztény-nemzeti, ősi barbárság. És az SZDSZ nem vette észre, hogy *túl van a delelőjén*. Pozsgaynak volt egy hónapja, amikor mintha az ország első embere lett volna, ezt sikerült az SZDSZ-nek megfúrnia, aztán az SZDSZ-nek is volt egy hónapja, talán még több is, amikor mintha ők lettek volna a jövő. Ma már azonban az SZDSZ is *lefelé* megy, és nem hiszem, hogy ez egyhamar másként lesz. Itt a magyar pártok lesznek uralmon, a magyar és keresztény pártok, és az SZDSZ végül is oda kerül majd, ahova az MSZP-t már félresöpörték. Ezek az okosok vajon látják ezt? Pozsgay helye igazság szerint az MDF-ben lenne. Jól odaillene kövér, puha ábrázata és ízes beszéde. (Az MDF élpolitikusai keservesen unalmasak!) Az SZDSZ túl okos ide, hiába. Kis János remekül érti. Ahogy minden alkalommal más és más „erényét” helyezi előtérbe a „demokráciának”, ahogy minden lépésüket megtámasztja ideológiával (a bolsevizmusellenesség éppoly alkalmas mindennek a bizonyítására, és ha kell, cáfolatára, mint maga a bolsevizmus), ahogy ártatlan képet tudnak vágni, és ahogy feddhetetlenül személyeskednek, ha az hasznos – ezek élvezik ezt! Az SZDSZ a legkialakultabb politikai elit az országban, ők már benn vannak a hatalomban! Ez annyira szórakoztatja őket, hogy talán nem is tartanak igényt az első helyre. Az MDF nehezkesebb, korlátoltabb náluk, de ők bizony nem is érik be efféle játékokkal. (Az MSZP eljátszotta a hatalmát, ennek megfelelően Németh Miklós a legelegánsabb magyar politikus. Túl van rajta. Nem veszíthet már semmit. Pozsgay egy leégett elnökjelölt, akiből nem lett semmi. Népszerűségét annak köszönhetné, hogy a felületes szemlélő akár kiszagdnának is nézhetné.) Ha egy SZDSZ-es felszólal, minden becsületes, magyar embernek kinyílik a bicska a zsebében.

Egyszóval a politika most már meztelenül mutatja magát. Aki nem érti a szabályokat, vagy akit ezért-azért nem érdekel a játék ezernyi finom csalafintasága, az megvetéssel és unalommal nézi az egészet, mint akit odakényszerítettek a sakkparti kibicének, de azt se tudja, hogy lép a ló. Az élethez csak annyiban hasonlít ez a játék, hogy itt is nehéz, talán lehetetlen nyakon csípni az igazi mozgatóerőket és szándékokat, hogy itt is kialakulnak olyan szituációk, amelyek aztán a maguk törvényeivel a résztvevők urai lesznek. Innen el lehet menekülni, de megváltoztatni semmit sem lehet.

Éva és a családja; tőlem távol.

Délután a *Bethsabe*-rádió.

Május 19. Szombat

Az *Arckép* utolsó idei előadása. Haumann és Andorai az ukrán *Marióról*, aki most Pesten produkálja magát. Az előadás ma kissé szürke, bár pontos. Este fura ingerültség. Amennyire okát lelem: a hülyeség, amelyben élek, a teljes szellemi alacsonyrendűség és semmittevés. Így veszttem el a napjaimat... miért?

„Édes kicsikém. Ma az »Arckép« után legalább tőled kapjam meg az elismerést. Ezért faggat-

talak! Aztán az izgalom és a pezsgő is elaltatott, de nem igazán, mert lám, ébren vagyok. Ez egy nagyon jól megcsinált előadás. Én nagyon szerettem. Ha te akarnád, akkor még nagyon sok szép munkát csinálhatnánk együtt.”

Május 21. Hétfő

Ismét színészszervezkedési dolgok a *Fészek*ben, ezúttal főrendezőkkal, igazgatókkal együtt. Bizony ezek fontos dolgok, elvégre lehet, hogy egy év múlva kihajítanak a színházból, nem lesz mit ennünk, minden lehetséges. Csak nem bírom elviselni a végtelen, lapos locsogást, ami ilyenkor folyik. Ezután ismét kimaradok az efféléből. [...]

Este a tévében régi Fred Astaire, Ginger Rogers táncos film. (A külföldi tévék nagy varázsa ezek a régi – kamaszkori – filmek. A régi arcok, a régi számok! Úrjézus, öreg vagyok!)

Május 22. Kedd

Működik az új parlament. Végre, ez a demokrácia: a дума csak дума, nem kell vele semmi kapcsolatba kerülni, csak elbáméjszkodni a sok felesleges szószaporításon. Röhej, és csodálatos: az ember mégiscsak csodálatos lény! A korlátoltság és butaság ilyen méretei! Ez mégiscsak csodálatos!

Május 28. Hétfő

MGP Latinovits-könyvének visszhangja. Vajon mi hajtja ezt a fickót, hogy ilyen provokációkkal kiváltsa azt, amit kap? Elég okos hozzá, hogy előre tudja, mi következik. Félresikerült erkölcsi görcsök? Vagy egyszerűen annyi, amennyinek látszik? Zsurnaliszta?

Május 29. Kedd

Társulati ülés. [...]

Ötvenéves színészi jubileumomra (igazából már több!) egy boritékban kapok kéthavi fizetést, levonásokkal: 18 900 Ft.

Este a tévében egy okos és szép műsor Shakespeare-ről. Fáj: a bejátszásokban Hamlet: Cserhalmi, Prospero egy gyenge angol színész. Akik a filmet csinálták, nagyon rossz véleménnyel lehetnek rólam – de talán nem is tudnak semmit, hisz a színészt még életében elfelejtik, hisz tudom! Ez a nap a szokásosnál is gyakrabban eszembe juttatta ezt. (Persze ha az én régi Hamletemből adtak volna részleteket, akkor meg halálra szégyelltem volna magam!)

A lányom nálunk.

Május 30. Szerda

A kiadó május végére ígérte, hogy a könyvem megjelenik. Egyelőre se híre, se hamva. Írok-e még majd új könyvet?

Coriolanus hangulatban vagyok.

A magyar parlamentnek van egy elképesztő elnöke. Bizonyára kiérdemelt mindenféle előnyöket, talán '56-os. Humortalan, de komikusan nagyképű figura... olyan „magyar professor”. Mindenesetre az jutott eszembe róla, hogy közlésteszek egy hirdetését: *G. M. Kossuth-díjas színművész bármelyik magyar színházban hajlandó eljátszani Galagonya szerepét.* Merthogy ez az elnök úr, ez maga Galagonya! A báját majd hozzáadnám. Lám, a „szabadságharcosok”, akiket tisztelnünk kell, ismét, mint '45-ben a Baló Eleméretet.

(Kedves Baló, milyen szépen szavalt pedig néha. És milyen sokszor kiviccelték, pl. elhitették velem, hogy margarétával lehet halat fogni, nagy horgász volt. És hogy élvezte, ha ugratták!)

Ezt az emésztő ürességet, amikor nem jön semmi álmodoznivaló... és jön-e még valaha az életben? Lesz-e „témám”? Vagy most már én is „facér” maradok, ahogy Füst Milán siránkozott élete sivárságáról, amikor már nem ment az írás? Hisz itt, legbelül már nem tekintem színésznek magam, igazán csak a soha el nem kezdődő írásra vágyakozom. És lám, talán éppen ez volt az *Arnyék*... Ezt kell most már örökké elviselni? Ezt a „témátlan” semmit? (Miközben naponta értesülök arról, hogy a világ, a világom a „béke”, a „demokrácia” jelszavait ujjongva és rosszkedvűen a teljes széthullás felé zuhan, *Pompeji végnapjai* ez, mint '45-ben, de még rosszkedvűben – hisz akkor mégiscsak egy hatalmas krízis után voltunk, a romok szemmel láthatók: ez az, amit el kell tüntetni! Ennyit tudtunk. De ma...? Be kellene zárkóznom...)

Május 31. Csütörtök

„Örömök”. 1. Kíváncsiságból elmegyek egy megbeszélésre, ahol arról dönt egy válogatott társaság (Vámos, Koltai, Benedek M. és mások: két fiatal színész, két, ha jól sejtem, szövetségi ember), hogy a tavaszi színházi nemtudommin a „verseny” díjait kik kapják. (Én is tagja lennék a zsűrinek, de nem láttam előadásokat.) A hang nem olyan, mint szokott. (Milyen lenne?) A „férfialakításoknál” tréfálkozva szóba hoznak, mint akiről úgysem lehet vita. De később mégis szóba kerül két valóban kitűnő fiatal színész neve. Érzem, hogy volna itt velem szemben is „ellenállás”, csak lappang. Benedek M.: csak relatív döntéseket lehet hozni, kivétel Eszenyi Enikő, és elragadtatással beszél két fiatal kollégáról is. Amint tehetem, elmegyek, döntsenek szabadon. De legszívesebben mondanám: nekem ne adjatok, ne, nem vagyok versenyben, vegyék úgy. Sajnos nem teszem meg, de hisz úgysem hittek volna az őszinteségemben. Ha nem egyhangúan, akkor inkább ne adjanak semmiféle díjat. És főleg ne *tiszteletből* adják azt a 10 000 Ft-ot meg a kövedet. És a rossz érzésemben semmi sértettség sincs. Inkább az ostobaság bánt, hogy ilyen helyzetbe kerülhettem, hogy is mondjam... Pl. Benedek Mikivel szemben semmi rosszat nem érzek. Elvégre... de miféle helyzet ez, hogy így összehasonlíthatnak, hogy... Szóval: érted!?

2. Könyvemet május végére ígérték. A könyvnapi előzetesekben nem fordult elő. Márványi Juditnál érdeklődöm: miért? (A lektorom.) Némi zavarral: azt mondják, hogy a könyv egy része már megjelent... ezért nem hirdetik... majd: a könyv nem jelenik meg... azt ígérték, hogy ma már, érdeklődjek a műszaki osztályon... a telefon nem felel... És ez miért? Nos, *ettől* sértve érzem magam.

Nehéz nem azt gondolni, hogy szarom rátok. Ettől rosszkedvű leszek. De talán éppen így okosodik az ember. Mennyire megértem Ivánt, aki óvja magát az efféle „csalódásoktól”, valóban megalázók, hisz az ember mintha ajánlkozna – kinek? Hogy olyanok hatalmába adja magát, akik... Ez nem ugyanaz, mint amikor mondjuk Benedek Micunak nem érdekes, ahogy játszom... Az rendjén van... Bár: ott az nincs rendjén, hogy a tekintélyemmel és korommal érvelnek, akik mellettem szólnak majd, amikor elmentem... De a könyvem, ezen a piacon... és már eddigi könyveim sorsa is... megalázó! (És az írásra hiúbb vagyok!?)

És mindehhez a politika pletykái. Ezek a bajszosok a parlamentben. A fauna, a flóra, a jelenségek; a „magyar világ” légköre... Érdemes egy nemzetet Arany János miatt fenntartani? És hogy 40 év múlva legyen majd, aki olvassa a naplómát?

Június 2. Szombat

Megjelent a könyvem. Szébb is lehetne, de legalább nem drága.

Bár beszélhetnék róla Esterházyval vagy Nádassal! De ha nekik is küldenék példányt? – mintha dörgölnének a fiatalokhoz. (Nem beszélgetni szeretnék én velük, hanem hogy „fedezzenek fel”.) A könyv sorsa nem nagyon érdekel, bár félek a sértésektől. De hisz a „taps” sem érdekel már régen, csak mint a színész munkájának objektív része, a siker megrázkódtatását már rég nem érzékelem. Inkább csak a biztonságérzésem miatt kell.

És ha a könyvet elküldeném azoknak, akik elismerésére vágyom, még azt hihetnék, hogy... hogy igazán jónak tartom ezt a csökevényes kötetet.

Június 4. Hétfő

Az évad legjobb férfialakításáért-díj. Az átadáskor Ruszt. Piaszagú, manószakállas manó. Levelezésünk a könyvemben pontos képet ad róla. Kedves, bújbajos ember.

Június 14. Csütörtök

A könyvem *észrevétlen*, de a szó szoros értelmében az. És nem tudom, nem érdemli-e meg.

Ma befejeztük az *Interjú* tévéfelvételét. Azt hiszem, gyengén sikerült, főleg az utolsó jelenete. Nem volt erőm, hogy újra felvétessem.

Zavarosan érzem magam. Tudomásul kell vennem, és minden nap újra, hogy a világ már nélkülem folydogál. A napló, a pornókönyv: ez lenne a dolgom. De félek, kifutok az időből, amelyben mintha még mozoghatnék. (Hisz munkám lenne annyi, amennyit akarok. De kevés az, *amit* akarok, akarnék...) Igen, írni, az igen.

Június 20. Szerda

Parlamentünk riasztó képe a tévében: tudják ezek, hogy mit cselekszenek?

És: végre a kommunisták nem takarják el az ország képét: ráismerek! Eddig muszáj volt szolidárisnak lenni ezzel az országgal, mert itt voltak a kommunisták meg az oroszok. Most végre utálhatom az egészet úgy, ahogy utáltam '45 előtt, végre otthon vagyok, szabad – hát miért szorul el a szívem, ha arra gondolok, hogy ez az *egész* eltűnik majd? Csak a nyelvük miatt, amelyet szeretek? (És mennyit kell veszkődnöm vele! Mennyivel könnyebb élni angolul, olaszul, franciául egy színésznek!) És miért lenne mégis jó, ha Erdély a miénk lenne, mint a gyerekkori könyvekben? Az igazság azonban mégiscsak a prűszkölő undor!

Június 21. Csütörtök

Ezek a szerencsétlen oroszok! (Hírek a hazatérő katonák otthoni sorsáról.) A világmegváltó győztesek kora után most egyszer csak tudomásul venni, hogy csak *oroszok!* Micsoda átokként zúghat ez a szó most az ő fülükben! És közben ez a röhögés a kerek világon... ezek a vacak kis népek!... és Gogol és Csehov és a saját véleményük saját magukról... nem csodálnám, ha nem tudnák elviselni.

Aláírok az Írók boltjában. Nem sokan jönnek, néhány színházlátogató a hatvanas évekből, akik fiaiknak-lányaiknak vesznek ajándékba, és közben sok szeretetet mutatnak. Fiatalok nem. Interjúk. Meleg van. Utána: nem szabad „megjelenni” (személyesen), és nem szabad beszélni. A szokott undor.

Az utcán nők. Főleg a seggük mozgása.

Június 28. Csütörtök

Interjú a házunk udvarán Vinkó Józsefnek. Rokonszenves és tehetséges, életrevaló fiatalember – remélem, nem csak azért találok ilyenek, mert mintha tisztelne, „rajongana”. (És olyan találó ajánlást írt a könyvébe: a legbátrabb gyáva színésznek.) De a könyve: „nem magyar” – jólesőn nem az.

Az ilyen interjúk stb. után mindig a kényelmetlen érzés: már megint járattam a számat! Nem találok a legfontosabbat, amit mondanom kellene. Hogy gyáva vagyok-e, voltam-e? A kis háborús könyv nem felel erre is?

Július 6. Péntek. Szabadi

Hogy itt a Balaton *nem tágas*! Itt a dróthálók, amelyek elválasztják a telkeket. Másrészt. Más a *túlsó part*. Pl. Siófokról a tóra nézve a túlsó part épp hogy jelezte, hogy ez *mégse* a tenger, hogy ez *tó*, mégiscsak más, civilizáltabb világ. Mint a XVIII. század.

Nyugatabbra és délebbre, amerre a tó fekszik a térképen, a túlsó part, mintha Ausztriában vagy Svájcban lennénk, vadabb, hidegebb, északibb. Siófokon a tó elnyúl jobbra és balra a végtelenbe, valahogy *tó* és a *tenger* között van ez a kép, attól függ, milyen irányba nézel. Ez *tágassá* is teszi a világot, meg otthoniassá is. (Maga a *móló* is ezt a *tágasságot* képviseli, a hajócskák mégiscsak messziről jönnek, hogy a móló védelmében megpihenjenek. És a hajók, a villák múlt századiak, a Monarchiából valók – ez is más méreteket jelent, kitolja a határokat.) Egyszóval... ja igen, és a fasorok! a ligetek! a semmittevés, az *üdülés* is a polgári világ kétértelműsége, kicsi és nagy, fenn és lenn egyszerre... de hisz leírtam: a XVIII. század melankolikus civilizációjának úri szépsége... Ahogy az arisztokrácia, a zsidó pesti középpolgár és a „modernség” (pl. a tánczenekarok hangja, no meg a fiatalság közérzete: hogy *ők értik* a filmeket, a sportot meg a jazzt) (no meg az állandó *tánc*, a tánchelyek, a grillek és a kerthelyiségek, a társadalmi rétegek sokfélesége – és a vitorlások és strandok, a fürdőruhák mondainsége)... egyszóval ott a világ vidámabb, társaságibb és melankolikusabb... egyszóval: *szebb!* Na!

A dührohamok, amelyeken mind nehezebben uralkodom, ha egyáltalán. Kimegyek a vad szél szántotta vízpartra, és a levegőbe káromkodom, semmi pátosz, vacak kis szidalmak, átkozódó öregúr, nem próféta, nem, bérházi gyűlölködések!

Le vagyok győzve.

A színleléssel szemben egyetlen védekezés: a *színlelés*. Aki nem színlel, az egyedül marad, és „lelepleződik”, vagyis a *színlelők* leleplezik, hogy... mit is? Hogy *ő* a színlelő! Mármint aki nem színlel, de egyedül van... (*Kis János* szituációja.) Ezért némák a magamfajta vénemberek (mit ironizálok én itten? Én *valóban* vén vagyok, szokjam már meg!), némák és mogorvák. Unják a színlelést, de már tudják, hogy a színlelés ellen fellépni reménytelen, így hát bezárkóznak a mogorvaságba.

No persze... az *igazán* kedves emberek! Az *igazán* mosolygó nők! Az *igazán* szép tárgyak, tájak, bármik! Az ilyenekre mi is mosolygunk.

Ez az újonnan beállt demokrácia (eddig mindig megnéztük a parlamenti közvetítéseket a tévében) szívesen, állandóan emlegeti „Európát”, holott ez a *régi*. A régi *Csabák*. Meg a régi bajuszok. Micsoda *fordulat*, hogy a kommunizmus undoksága után most helyreáll a másik undokság, a *régi* ország, bornírt, álszent, tunya, képmutató világa ennek a képmutató bandának, egy-egy intelligens fiatal arccal közöttük. (A Fidesz-képviselők arcán látok néha udvarias szomorúságot, amikor tiszteletre méltó kollégáik mondják fellengzős és gonosz hazugságaikat, hogy szinte megszánom őket: talán azt

hiszik, hogy ezek a vének úgyis kihalnak majd! Holott nem fognak kihalni! De ez az udvarias félrenézés nem jár ki az MSZP képviselőinek, pedig azok legalább *most* vesztesek, tehát nem képesek kiadni igazi arcukat, és ez is valami!) – amikor pl. azt a nagy-képű egyetemi tanárt hallgatják, aki az üléseket vezeti, akkor még udvariasak a derék fiatalok, hisz elvégre ezek is demokraták, a „nép” többsége az övék, de azért már néha szomorúak, mintha már kezdenék látni, mibe keveredtek... ez igenis alávalóbb látvány, mint amilyen a nyilván szintén alávaló Angliában vagy Franciaországban stb. (Olaszországban! Spanyolországban! Ez igenis egy alávaló nép, alávaló helye a földnek! És itt igenis okádni és gyűlölködni kell, mást nem is lehet!) (Mármint annak, aki nem oly gyengéd lélek és oly beszari intellektuel, mint pl. én.)

Hát kérem, igenis, én angol és francia irodalmon nőttem fel, no persze, szerelmes voltam Cecey Évába is, de mégis. És a mozi is egy nemzetközi terület volt! És egyáltalán! Hál' isten, hogy megértem a magyar demokrácia emez újjászületését! Hisz a sokéves kommunista uralom alatt már kezdtem elfelejteni, hogy a „rendszer” csak a kisebbik rossz, a rendszer ráadásul *házánkban valósul meg – itt ez Magyarország maradt a kommunisták alatt is! Már csaknem elfelejtettem!*

Július 7. Szombat. Szabadi

Nem vagyok jó karakter. Nem vagyok jó ember. (Erről most ennyit. Szemben a magyar művészeti élettel, amely elsősorban ezt tartja a művészi érték mércéjének. Itt csak jó hazafiak, jó és becsületes emberek stb. vannak. Itt minden művész egy képviselőjelölt.)

Ma kisütött a nap, de a szél erős és hideg. Éva arcának keserű töréseivel viaskodik. Én meg nem vagyok elég fiatal ahhoz, hogy mosolyt varázsoljak ez arcra, hogy kismuljanak a vonásai. Ez megint afféle erkölcsi probléma az érzéki és esztétikai problémák helyett?

A könyvem egy rakás szemét, ezt is mondhatnám. Gyáva szemét. Az igazság az, hogy megvetem a magyar színházi világot, az egy Katona József Színházon kívül az egészet. (Kaposvár? Talán.) – No meg néhány színészen kívül. [...]

Július 8. Vasárnap

Kétségbeejtő idő: állandó hideg, egyforma szürkeség, az a házikó, amelyért *hálás lehetek* Istennek és Éva családjának, a maga módján (mi az, hogy a „maga módján”? micsoda képmutatás, hogy még ezen a helyen is ilyen kétszínű kifejezéseket használok, és fölényeskedem?) lakályos, kellemes, kényelmes, remekül érzem magam benne, bár minden porcikájában szinte rikitóan csúf – és én sose laktam „szép” lakásokban, családom ízlése csökevényes volt, de a lakások mindig „kellemesek”, én is rossz ízlésű vagyok, kivéve az irodalmat meg a festészetet, na igen, persze, a színházat meg a mozit, de hát az a mesterségem, az más, de pl. már a szobrászathoz semmi érzékem, a zene egyszerűen nem létezik, csak *elvileg* jelent sokat, mint afféle példabeszéd (de itt is valamit biztosan félreérték, Ivánnal pl. azért futottam zátonyra, mert nem voltam képes soha felfogni, mit is gondol ő a zenéről és matematikáról – márpedig azt tudom, hogy aki ezeket nem érti, az semmit sem ért), szóval itt minden a legszélsőségesebb módon *ízléstelen*, és ez talán kihát rám, de csak kerülő úton: észre se veszem, de nyomaszt; igaz, hogy egy *ízléses* vagy pláne stílusosan berendezett házban képtelen lennék létezni. Úgy gondolom. Még sose volt alkalmam, hogy kipróbáljam. Még soha nem laktam „szép” lakásban. (Ami pl. Ruttkai Éva vagy Latinovits Zoltán számára elemi szükséglet

volt, ezzel foglalkoztak.) Itt még ez a kis földdarab, innen a háztól a tóig, de még a vízre épült stég is csúnya, „ízléstelen”. De mindez számomra csak olyan, mint az anyagok: nem léteznek, csak éppen néha konstatalom befolyásukat és hatásukat.

Az első napok hisztériája után ma éppannyira megmagyarázhatatlan nyugalom. A tévében a futball-világbajnokság és Wimbledon. Éva este csodálatosan üde, könnyű zöldbalevest csinál, amelyben éppúgy benne az élet kedvessége, mint... mint mondjuk amikor egy szép könyvben azt olvasom: „szeptember volt...” (V. Woolf), és egyszerre megjelenik az a csoda, amit ez a hónap egész életemben jelentett... ezekben a napokban bennünk és a világban olyan kedvesség, amelyet Zenthe Feriben érzek néha én is, meg a közönség is. Hogy Ferit szereti a közönség, engem is mindig közelebb hoz a közönséghez, úgy látszik, mégis van bennünk valami közös, bennük meg bennem, valamihez egyformán „értünk”.

De milyen sokat vagyok álmos! És hányféle fájás bujkál bennem mindenfelé, mindenféle fenyegetések, amelyeket szerveim előbb-utóbb beváltanak majd... Ezeken az akadályokon nap mint nap át kell vágnunk magunkat, ez az öregség, ez az, *ami van*.

Július 9. Hétfő

A mai reggel milyen otthonos és kellemes! Az ébredés – a nap első percei – még készen hozták az öregséget, a testi nyavalyákat –, ilyenkor egyszerűen maga a test nyavalya, hogy van! A test élvezetei pedig valahogy átköltöznek a „szellemi” szférába, az öreg ember fiatal testekben gyönyörködik: ez nagyon érzéki, egyben a testtől teljesen elszakadt érzékiség – de aztán a mosakodás, a reggeli egyedüllet, a nap fénye odakint az eddigi töretlen borúk után – és valami magamra találás... végül is tartoztam valamihez, valamiféle „körhöz”, amelyet alig lehet elhelyezni ennek az országnak a világában, ezért mintha „nem valódi” lenne, de... a síófoki „zsidóvilágba” telepített intellektus, Ferkó köre, amely lehetett volna világraszóló szellemi kert is; majd Iván, ez az egész sehova sem helyezhető, szuverén „társaság”, anélkül, hogy valaha is találkoztunk volna... (Ezért sértődtem meg, hogy Szentkuthynak egyáltalán van közös bejárata a magyar irodalmi világgal!?) Senkik sem voltunk, és semmit sem hoztunk létre – de mégis voltunk, és mindig is *hiányoztunk innen*. Ennek a hiánynak örök jelzői voltunk, vagyunk. Ezt ma reggel jó átélni. *Ebből az országból mi hiányozunk!*

Július 10. Kedd

Reggel még szép az ég, a nap – Éva itt korán ébred, én alszom tovább –, aztán hirtelen szél, felhők, habok. És rossz idő.

Éva éppoly nevetségesnek tartja, amit én a világról mondhatok, mint én magam. Csak éppen ő leplezi ezt a tudást, valószínűleg önmaga előtt is. Minden interjúmat, megnyilatkozásomat jelentéktelennek és feleslegesnek tartom, tudom. És éppúgy csodálkozom, hogy mások komolyan figyelnek rám, mint Éva. Az persze mulatságos, hogy a „többiek” épp azért nézem le, mert komolyan vesznek engem. És valószínűleg erre is egyformán reagálunk, Éva meg én: ha már olyan sokan akadnak, akik „kiváló elmének” tartanak. (Példa: Hubay Miklós telefonja: ősszel a PEN Klubban olyan délutánt akar rendezni a könyvemről, amelyet legutóbb Márai Sándorról tartottak: egy pillanatig elfeledkezem róla, hogy Márait én elég kevésre becslöm, no persze többre, mint saját írói produkciómat [igaz ez?] – *hisz én soha életemben nem tudnék megírni egy könyvet, ahogy Márai pl. tudott, én egyszerűen nem tudok könyvet írni*) – akkor – bármi

legyen is titkos, legbelső meggyőződése, hogy ilyen szép szavakat használjak – ilyenkor mégsem annak a titkos csudálkozásnak adjuk jeleit, amelyet érzünk, Éva is, én is, hogy megkérdeznek, hanem éppen hogy védekezünk minden kísérlettel szemben, amely ún. gondolataimat „vitatná”, hiszen *ha már* elfogadjuk, hogy *ilyesminek* van jelentősége (holott szerintünk az egész csak nevetséges, titkolt baj és tehetetlenség, nem más, csak a nevetségesség takarására szolgál, valahogy... közös megegyezés alapján valami képtelenség jótékony elfedését...) – ha csodálkozunk is, de hát ha ők ezt jónak, szépnek, okosnak tartják, akkor hátha az is...? De az élet, az más, ott valahogy másként vizsgálunk...

Olyan kevésre emlékszem gyerekkoromból.

Zalaegerszegen volt egy erdő – a szőlőhegyek felé? –, ahol cikláment találtunk a magas fűben – anyámmal? –, ha az a dús, sötét tenyészet ott a fák alatt még fűnek nevezhető, valami más neve kell hogy legyen

és Dédi kertjében – ahol az istállóban két ló is volt mindig, a pajtában a kocsi bőrtülésének szagaival, a pincében pedig a hordók hűvöse – és az esővízes hordó az eresz alatt... és vastag őszi levelek tömött csomói a lefolyókban

hogy élnek azok, akiknek emlékeiben nincsenek fák meg levelek; vidéki városok és dombok?

és eközben *nem* vagyok vidéki gyerek, *nem* vagyok polgár, *nem* vagyok... „hazám” helyett inkább azt mondanám: „Dunántúl”. De ez meg nálam „Angliát” jelenti.

Július 11. Szerda

Néha mintha ki akarna sütni az óvatos nap. De talán jobb lenne erre a pár napra visszautazni Pestre? És ahogy ez a gondolat megfog, már mintha együtt drukkolnánk, hogy *ne* süssön a nap, nehogy maradni kelljen... Holott jó itt!

(Csendben vagyok. V. Woolf ihlet.)

Kétségbeesett tehetetlen: hogy lányomnak én is micsoda félelmeket, ki tudja, miféle riadalmakat okoztam gyerekkorában! Volt egy megjegyzése kb. egy éve, mosolyogva, de még ebben a felnőtt mosolyban is riadalommal, hogy mit szólok töredék, törékeny vallomásához – ebben a könnyednek szánt, de elbicsakló mosolyban benne volt: ez a gyermek, aki az egész világgal szemben szabad tud lenni, csak a szülővel, az apával nem – és ezúttal az apa te vagy! Nem menekülhetsz! Hiába volt minden, ez egyszerűen a tömeg súlya, vonzása, taszítása, apa, monstrum, szörnyeteg, soha olyan könnyű, nyitott, emberi, soha *ember* nem lehetsz, te is iszonyatot árasztó lény lettél gyermeked életében – és borzalom! talán még feleséged életében is?! Ő is fél tőled! Mert olyan *közel* vagy? Elfogod a kilátást?

Ez az undorító idegen, akit magaddal hordozol egész életedben, aki közéd és közédük tolakszik, ez a *sok*, ez a *hangos*, ez a *követelőző*, ez az *indulatos* – akit ők helyetted látnak! (A nevetésem! Rémes!)

Július 13. Péntek

Házassági évfordulónk. Pesten. (Odalenn rossz idő volt, mióta Pesten vagyunk, ismét itt a nyár.)

Hosszú habozás után küldtem néhány írónak a könyvemből, azzal a titkos reménnyel, hogy majd el is olvassák, és tetszeni fog nekik. (Esterházy, Spiró, Nádas stb.)

A nyári város forgalma, zaja meg ami ezzel jár. Jó arra gondolni, hogy a nyár még tart. Éva sántikál, ízületi fájdalmai vannak. Szeretem őt. Jókat eszünk a Művész étteremben.

Július 17. Kedd

Ismét Szabadiban.

Tegnapelőtt a tévében az *Interjú* közvetítése. Nekem csalódás. Nem tudom, hova tegyem. De nem vitatkozom: ha nekik tetszik?! (Igaz, hogy ez a „nekik” még így a tévé után is legfeljebb néhány száz ember csak.)

A tévéközvetítés talán használ a darabnak, de nem használ az én alakításomnak. Elsikkasztja – nem tehet mást – az egész *alakot*, azt, amitől *használtottam* az eredetire (nem látni, hogyan figyelek és hallgatok, a közvetítés széttöri a folyamatos jelenlét súlyát) [...]. Így a közvetítés *értelmesebb*, viszont nem *megrendítő*, mint az előadás. Eörsinek talán használ (inkább a darabot közvetítik, mint az előadást, kérdés, hogy ez hasznára van-e; egyébként ezért szerettem a BBC Shakespeare-előadásait a tévében: soha máskor nem éreztem ennyire a drámák költészetét, azért szerettem tehát őket, amiért más-tól kikaptak: mert *irodalom* voltak; Eörsiről viszont itt a tévében az derül ki, hogy *nem* Shakespeare). A tévé elsikkasztja a fizikai érintkezést, ami nélkül én nem vagyok én.

Egy tévéinterjú tanulsága: ma már hülyeség nekem tiltakoznom az ellen, hogy „okos” színész vagyok. Fordultak az idők. Ma igenis büszkének kell lenni az eszünkre, igenis követelni kell a világon, hogy okosodjon, hogy vegye elő az eszét (amit a politikusok éppannyira igyekeznek elfojtani, mint eddig, csak másképp) – elvégre ma a fantázia is intelligens, lucidus. A kommunisták visszaéltek a racionalizmussal, akkor védeni kellett a vaddisznók becsületét, és védeni kellett magunkban is a vaddisznót. Ma a vaddisznók védelmére nincs más fegyverünk, mint a tiszta eszünk; az emberi természet önvédelem teremtette csillogó fegyvere. Jöjjenek a filozófusok és a józan ész kíváncsi tekintetű gyermekei!

Nevetséges komédia volt, ahogy megjátszottam a dühöt, mikor rákérdezett az „okosságomra”. Az egész interjúban kellettem magamat (mert az interjúvoló rajongómnak mondotta magát, és valóban értett valamit hozzám. Pl. gyávaság és bátorság ügyében kérdezősködött!).

Aztán meg az ember 71 évesen vagy filozófus, vagy hülye: más választás nincs (ha van egyáltalán). Lehet, hogy egész életemben kiszolgáltattott hülye voltam, de akkor is eszes hülye. Ez itt, ebben az undorító országban, ebben a balkáni csűrhében mégiscsak megkülönböztet. (Erre mondják, ők, hogy „okos”, és ezt nem most tudom meg, csak folyton az ő fejüket akarom tisztába tenni, ahelyett, hogy a magam integritását határoznám meg – vagyis füttyülnék rá, hogy ők értenek-e vagy sem.)

Ha pl. a könyvemre gondolok.

Az olyan irások, mint a *Sztanyiszlavszkij* vagy az *Oidipusz* sokkal többet ígérnek, kinyílnának valamerre, hogy meglegyeljem *igazi* tartalmukat. Ha *akkor* nem ijedtem volna meg a lehetőségektől... Oidipusz azonossága népével vagy egyéni tragédiája – lehet célzás egy politikus felfogásra, aktualizálásra, de ennél többet is jelenthet. Mint a „mintha III” is. Korlátoztam magam, mi másért, mint félelemből? Túlitt volna a határokon, ha követem... így csak azt várhatom, hogy akad olvasó, aki továbbgondolja, amit nekem kellett volna. De ha akad ilyen, annak mi szüksége énrám? Ha a *Sztanyiszlavszkijt* továbbgondolom, ma talán tanítanék a Főiskolán, ha nem köt le a profi sze-

rénység, igénytelenség, talán mutathattam volna utat is a színészek, az emberek *igazi* dolgaiban.

És már nem lesz időm, módom.

A mai nap hosszú volt, olyan drágán, jólesően hosszú... Balatoni nap.

A két fiú – Andris és Gábor – miután néhány napja megcsinálták a vécét, most a kerti tusolót javították. (A két fiú *jelenléte* és barátságuk, már csaknem tíz éve tartó barátságuk Évával – csak ezt akarom itt jelezni a nyárhoz.)

És még vízben voltam egy kicsit a gumiágy szélén üldögélve. Meg az ernyő alatt szundikáltam egyet. És bizonytalan volt az idő, de szép volt a nap. Éva meg én hogy együtt élünk, ez olyan természetes mindig.

Itt a napok: ébredés után egy kis „munka”: borotválkozás, mosdás, reggeli, ilyesmi; aztán jön a kiköltözés a partra a bútorokkal (idén az új fehér garnitúra); és aztán elkezdődik végre a semmittevés... legalábbis nekem, hisz Éva főz, tesz-vesz, míg én olvasok, napozok, *semmit* csinálok, mint Róbert Gida. Ezért a nyár számomra a filozófia korszaka, a semmittevés és a Balaton – valahogy Isten otthona.

Az én Oidipuszom fegyelmezett és feszült, „megmagyarázhatatlan” konfliktusban élő ember volt. (Persze megmagyarázható: menekülése otthonról, útközben *indulatos* gyilkosságsorozata; itt Théba állapota, felelőssége a városért: az elbizottság, a sorssal szembeni gőg; ennyi bűn szorongóvá és képmutatóvá tesz egy tiszta és jó szándékú embert, ezért is vádol oly öntudatlan önhittséggel másokat. A tévéfelvételen talán nem látszik ennek az alaknak a teljessége; kimaradt pl. barbár örömtánca, amikor néhány pillanatra azt hiszi, hogy megszabadult... a tragikusan félreértett felismerés e pillanata, amikor Oidipusz a legnagyobbat téved, amikor azt hiszi, hogy végre szembekerült sorsával, amikor örül, hogy végre vége a menekülésnek... tévedés formájában éli át azt, amit néhány perc múlva *igazán* át kell majd élnie... ez pl. a felvételtől kimaradt... és az egész figura *tartása*; a színpadon bal kezemben végig egy galacsint forgattam ujjaim közt [egy cigarettacsomag celluloidjából csináltam magamnak]. Ez a közönség számára láthatatlan picit mozgás, a feszültségnek ez a jele, levezetése, a féken tartásra szolgáló kis „tick” – ez Oidipusz magatartását, ünnepélyes önfegyelmét magyarázat nélkül is feszültté, sebezhetővé és fenyegetővé tette.) A kaposváriak Oidipuszának elbizottsága más volt: egy öntelt és önfeledt, gazdag kispolgárt láttunk, ebből az alakból hiányzott minden „vallásos” elem (hogyan nevezhetném másként? „transzcendens”? „babonás”? sablonosan: „hősi”? mindenképpen valaki, akinek van valami kapcsolata az istenivel) – ezzel ugyan az egész dráma világos, tehát kicsinyes és távlat nélküli lett – világosan politikus, mintha Eörsi átírta volna a darabot – hisz át is írták! és Oidipusz (helyesen!), *ez* az Oidipusz nem is vakította meg magát! (Ez az Oidipusz-példa megmagyarázza egész színészi helyzetemet, a jobboldaltól elkülönítettem magam a Németh-Gergellyel kapcsolatban Sinkovitscal és Bessenyeivel szemben. *Ez* voltam a magyar színészetben! Így álltam egyedül. Oidipusz és Gergely realista „karakterfigura”, szemben az elvont handabandával. Másrészt az én Oidipuszom mégiscsak *filozófiai* jelenség, szemben a kaposváriak *politikai* helyzetjelentésével és leleplezett *példányával*. De *ez* a *filozófiai realizmus* nem ideológia, hanem színészi természetem megnyilatkozása. És: számomra a szerep arra lehetőség, hogy a naturalizmus filozofikus meghaladását éljem át. Sztanyiszlavszkij segítség ahhoz, hogy a szerepben megtaláljam, amihez tulajdon egyéniségem szűkös és kicsinyes. Talán ezt érzik meg azok a nézők, akik számomra mindig furamód és meglepően rajonganak értem.)

Színpadi tetteim nekem (akkor, amikor) azt a bizonyosságot jelentik, amelyet az életben sose élek így át. Már az előadás utáni percekben sem, amikor épp hogy a sminket, a játék verejtékét lemosom magamról, már ekkor se mondhatok semmi bizonyosat színpadi lényemről, se életemről. (Pl. ha tévében látom magamat.) A világ a színpadon megengedi nekem, hogy bizonyosságaim szerint cselekedjek. Mondhatnám így is: a színpadon, a színpadról rákényszerítem a világra bizonyosságaimat. De ettől még lehetek hamis próféta is. Színpadon mindenre képes vagyok, de magammal van elintéznivalóm: minden alkalommal újra meg kell szereznem a bizonyosság érzését, amely csak akkor látogat meg, és akkor győzi meg a közönséget, ha etikailag tisztának és legjobb tudásom szerint *reálisnak* érzem magam... vagy legalábbis azt, amit a színpadon teszek... ha ez megvan, és úgy érzem, nem élek vissza hatalmammal, ha nem csalog pl. a szituációk átvilágításában: akkor van reményem, hogy átélem a bizonyosságot és a szabadságot – vagyis akkor elvesztem magam, és ösztönösen cselekszem.

Ilyenforma „lelkigyakorlat” számomra a színház. Ha nem az: szégyenlem magam, és unatkozom. Vagy – azért ez is előfordul: szórakozom és szórakoztatok. Ez is jó dolog.

Július 18. Szerda

Magam se hiszem, hogy a színház igazi „bizonyosság”, ez csak afféle analógia, alsóbb fokon. Nem hiszem, hogy részem lenne, hogy bárhol, bármikor is részem volt igazi „bizonyosságban”. Soha nem tudom, hogy amit „önfeledten” cselekszem és átélek, az nem pusztá engedelmesség-e. Ámbár azt se hiszem, hogy az ész valaha is megoldhat bármit. Azt hiszem, hogy a jó és a szép pusztá kedvtelése egy elég tágas börtönben, de... de? Semmit se tudok mondani arról, amiről nem tudok.

A *Sztanyiszlavszkij*-tanulmány ügyis befejezetlen maradt és marad.

A „kapcsolat a közönséggel”: az előadásban, a konkrét jelenlétben (a győzelem vagy vereség, az „eksztázis” ott helyben). A svindlik és visszaélések örök lehetősége. *Csak konkrétan!*

Másrészt az egész színészet mint tett, mint közösségi élet (ebben a politika, a magánélet része stb.). (Nekem pl. nem bocsátották meg Sztálint, de ez csak a szakmára igaz. *A közönség jó néven vette!* Az emlékezet a „hőst” őrizte meg, Sztálint Hamlet nem elfelejtette, hanem felfokozta, magába fogadta, *folytatta!* Ilyesmit lehetett megfigyelni Páger esetében is.) (Ez a kérdés: legenda vagyok-e? Igen, legenda vagyok! Ma már, sajnós, mindinkább *csak* legenda.)

Nincs tehát itt se szabály vagy patent. A „módszer” automatizmus! Másrészt mindig a végső faktor a *szabadság*, a *felelőség*, a *döntés*, a *minden lehetséges*. De a színészet cselekvés a világban, méghozzá a legközvetlenebbek egyike. Tehát: *a színészet az emberi kapcsolatok világa*. Így is kell nézni.

Máris úgy érzem, hogy kiegészítést, helyreigazítást kellene írnom – *kiadnom, megjelentetnem a Koshoz*. (Ez a cím eddig a legidegenebb, a könyvhöz is mintha kevesebb személyes közöm lenne. Talán mert régi dolgok?)

Pl. ki kell jelenteni, hogy igenis, a rendezők nélkül a színészek istállókat csinálnának a színházakból.

És: a *Szolnok–Kecskemét–Kaposvár* hármas a legtisztességesebb társaság volt, amelyet én ismertem, talán a legtehetségesebbek is voltak (Ruszt, Ascher), mindenképpen a legjelentősebbek. (Ascher színháza szerintem felér Brookéval; Ruszt pedig *a csoda állandó lehetősége*, a *Don* és a *Pericles* az is volt, csoda.) Mégis: eredményeik *szerények* – mert *itt* vannak?

Július 20. Péntek

Miért nem filmezem? A színészek jellemtelenségéről. A színész-munkanélküliségről. A színészet átka: az *unalom!* Különösen filmezés közben: órákig várni a felvételre! A várakozás: az élet elvesztegetése. A vonatindulás előtti negyedórak pl. A várakozás megszűnteti a szerelmet, a fájdalmat, mindent, ami fontos, életem kívüli állapot.

Szolgai állapot is. Egy inas vagy szobalány, akik a csemetetésre várnak.

Pl. olvasni a filmgyárban? Csak „kutyafuttában”. (Hisz a kutyánkhoz is hasonlítunk, gazdáink sajnálkozó lenézéssel bánnak velünk. Mi vagyunk azok, akik „előbb halnak meg”.)

A civilek nem ismerik a fantasztikus fegyelmet, amelyben élünk. Másodpercekkel dolgozunk, mint a versenyzők. Százvezrek és művészi álmok múlnak pontosságunkon.

Eközben *félálomban* élünk. Még az álmainkat és fantáziánkat is elveszik tőlünk. Mi vagyunk azok, akiről álmodnak, és nem mi álmodunk!

Hogy iszunk (stb.)? Nem többet, mint más. De mi még a tévébe se tudunk igazán behülyülni, az is „mesterség”. Mi mást tehetnénk? Minden kábítószerré válik.

Álomvilág? Éppen hogy álmainkat veszítjük el: mesterséggé válnak. Az életben jó lenne szakítani, de nem lehet, hisz bármelyik pillanatban jöhetnek értünk. A *diszpó.* A várótermekben isznak, kártyáznak... *ingázók* vagyunk.

A kapitalizmusban kemény üzletemberekké válunk. A szocializmusban képmutató kispolgárokká és a talponállók vendégeivé.

A papok tanítanak?

A pozícióharc természetes: a tehetség, amelyről mindig szó van, alig nyakon csíphető, inkább szerepkörök vannak itt. És ezt is tudjuk – mindent tudunk, csak hazudunk.

Van itt más?

A halál, a züllés, a lenézés és tisztelet, a kényeztetés és az undor, mindaz, ami kíséri képünket: innen ered. A *nyomorékság* használ nekünk.

A szenvedélyek felpiszkálása; tülekedés a szerepekért – állásokért; teljes kiszolgáltatottság; felelőtlenség; a személyes próbatétel szinte teljes hiánya; a sose teljes jelenlét; minden, ami egy emberi lény számára egészségtelen.

Miféle megbecsülés lehetséges itt?

Van nem kétes siker?

Milyen helyzetben lesz legjobb színháza egy országnak? Kell egy országnak színház?

Nem öregség, hogy félek világunk degenerálódásától? Maga a világ kezd iszonyodni önmagától.

A kapitalizmusban jobb? Ott se a tehetség győz, legfeljebb az életrealitás, amelynek része a tehetség (nem mindig).

A világnak szüksége van az elvek hülye egyoldalúságára.

Valamit valamiért. Az ember itt is a maga útján találkozhatik... az emberiség... és a világegyetem Urával... ennek az útnak is megvannak a maga előnyei.

Úgyse változtathatunk: megvetjük azokat, akik megvetnek minket. Valami oka az irigységnek is van.

Július 22. Vasárnap

Szél; erős napsütés; a vízen lebegve sütkérezünk. A strand és a víz tele emberrel; a fiatal testek szépsége és az ingerültség; a fürdőruhák újmódi szabása (a csupaszi csípőcsontok) – a seggek másfajta divatja is ettől –, és, lám, kezd tetszeni! És ezzel az izgalommal mit kezdesz?

Éva rosszkedve (én is rosszkedvű vagyok, csak leplezzük): mit kezdjünk az örege-déssel? Körülöttünk a nyári elevenségek és szépségek: kikérjük magunknak, hogy mindebben nem vehetünk részt! De hogy találjuk a módját? Hogyan mondjunk le saját szépségünkről, hogy gyönyörködhessünk a máséban? a) az odaadó gyönyörködés és jóság; b) a kíméletlen élvezés. Mindkettő lehetséges, és nem állnak távol egymástól.

Július 25. Szerda

Tegnap is afféle félnyaraló nap, széllel, nappal, de mégsem az *igazi*, a gyerekeknek való kánikula. Ilyen idén nem lesz?

Még mindig nem nyaralunk igazán. Fogunk-e? Nem mondhatom, hogy nem jó itt, mert jó. De nem zuhantunk még bele a nyaralásba. Se a nap és víz semmijébe, se az emlékek, se az érzékek, se a termékeny érzélgősségek nyári állapotába. Még mindig a holnapra várunk... És a mai reggel meg borús, egyhangúan barátságatlan.

Augusztus 3. Péntek

A képviselőház. Kéry tábornok szánalmas és veszedelmes felszólalása, majd visszhangja. Maga a figura: egy becsülettipus bohóccá válik a vénségben. „Ne bántsátok már!” – afféle anti-Lear. Akik felháborodnak (bár tisztelettel!), álszentek, hisz ennek a vénembernek az ürügyén politizálnak (miközben ismerik az „emberi” történetet, és ez nem azonos a „tisztelettel”, amelyet megjátszanak – természetesen jóhiszeműen!) – a politika pedig hazudik, hisz itt nem csak a SZU háborúbéli szerepéről van szó. Itt ugye-bár az egész magyar múltból kéne elítélni valamit, amit most itt éppen Kéry jelent.

Én, mint félzsidó, ugyebár, derék magyar katonatisztek jóvoltából maradhattam egyenruhában (egy-két vaddisznó morgolódása ellenére), ezeknek ugyebár hálával tartozom (ti. azért, hogy katonaként harcolhattam egy országért, amely engem *nem* tartott egyenrangú állampolgárának! és nem tartottak annak azok sem, akik megvédtek). Nos hát, ezt nem tagadja meg a magyar miniszterelnök – ezt jelképezi Kéry Kálmán. (Aki derék szenilis vénember, és akiből épp a kegyelet csinál bohócot.)

Augusztus 4. Szombat

Ez a Kéry-tügy sok minden felmérésére alkalmas lehet. Érdemes-e vele foglalkoznom? Ez persze kérdés. Hisz foglalkozom vele. Vannak ilyen „napi” jelenségek, amelyekkel úgy foglalkozunk, ahogy a vízben taposunk. Van-e ennek a taposásnak értelme? Enélkül hogy maradnánk tekintetünkkel a víz felszíne felett, hogy egy távoli vitorlát, hogy a felhőket meglássuk? Igen ám, de ebben az országban, ahol egyetlen életünket leélnünk rendeltetett, csak a taposás tudományával foglalkozunk, mintha bizony... szóval erről többet felesleges. [...]

Augusztus 5. Vasárnap

A walesi herceg Pesten, a Parlament épületében járván, az aranyosan csillogó, mesebeli palotában, azt kérdezte kísérőitől: *és ezt a szép épületet mire használták azelőtt, amikor még nem volt itt a parlamentarizmus?* Olyan kedvesen szép ez a képzelt épület a város szíve Nagy Folyó partján, mintha Walt Disney építette volna! Gyűlölet figyelte minden tégláját, míg helyére került, minden cifra vezérfiguráját, míg beillesztették a kupola alá disznok, a vezéreket és királyokat, oláhok, tótok, horvátok átka és káromkodása. Hogy ne sértődne meg itt mindenki, amikor a világ még most se akarja tudni, hogy kik vagyunk mi, mit tettünk mi itt? Aztán ilyen pöffeszkedő hülyeséget építünk disz-

letnek, mint ez a panoráma hegyen-völgyön, régi, becsületes, feketére vénült európai városok közé! Persze hogy a herceg ilyet kérdez. És továbbra is megvetnek és gyűlölnék, mi meg továbbra is pöffeszkedünk szerénytelenül. És közben rosszkedvűek vagyunk, sértődöttek, és nem hiszünk semmiben. Kádár és Horthy, két maradi vénember, meg akarták játszani a ravaszdi bölcsét, a hintapolitikás diplomatát, az lett belőle, ami lett. A senki földje. A Ceaușescuk is többre vitték! Miközben Európa hanyatlik, fényesen, ahogy a világok hanyatlani szoktak. Itt naplót írni? Minek? Hülye vagyok én?

Kánikula. A csendes Balaton, összes időjárkálásával. (És a bűnözési hullámmal, vagyis a félelemmel. Pedig hát valamikor ez volt az *otthon*, a *biztonság*. Most meg be kell zárkózni, könnyelműség, hogy nem lakatolunk le mindent, amíg begázolunk kicsit locspocsolni a vizecskébe!)

Most egyszerre várom gyerekes szívvel Évát, hogy ébredjen, és köszönjünk egymásnak jó reggelt. Kilenc óra. Az már őszi, az már az augusztus, hogy a kertben ilyenkor is sok az árnyék, a nap még alacsonyan jár, a strand felől még csak most hallatszanak az első gyerekhangok – egy-egy alak ugyan már gázol befelé a vízben, de a szomszédság még csendes.

Még tart a kánikula.

(Folytatása következik.)

Lackfi János

JÚLIA

Lennék én
a nevét
huhogó
uhuja,
papagáj
gyurrija,
Júlia,
Júlia.

Juj, lennék
kulija,
gulyája
pumija,
óddöngő
házórző
pulija,
Júlia.

Ez a szó
tétova
gyermeki
guriga,
perreg a
forog a
spulnija:
Júlia.

Sima, langy
lenolaj,
gyöngyöző
teavaj,
mennyei
reggeli
furulya,
Júlia.

Katonád
vagyok én,
s te vezér:
Loyola,
ujjongó
hallelu
leluja,
Júlia.

Ha te állsz
Fujja
jijama
tetején,
hágok én,
huplira,
puklira,
Júlia.

Kalifa
hurija
meg a cif-
ra rima
fúria,
múmia
melletted,
Júlia.

Ez az *ú*,
domború
máshol meg
homorú,
tárt kapú,
lány odú
hajlata,
Júlia.

Ez a *j*
no, kié?
ez az *l*
belehel,
szivemben
ez az *a*
razzia,
Júlia.

Százezer
rúpia,
fényűző
kúria,
mi marad,
ha te nem:
bú, pia,
Júlia.

Mellőle
buliba
nem vontat
hús bika,
testemen
pulcsija,
Julcsika,
Júlia.

Poligám
lehet ám,
kinek nem
jut ki a
jóból, hisz
csak enyém
(nincs vita)
Júlia.

ERKÉLYI INGAJÁRAT

OJD-nek, fületve

Erkélyen üldögéltem
kék műanyag kisszéken
melyre ki tudja hányszor
kapaszkodott lebukván
kis valakim ki távol

A balkonon pipázván
himbálva önfeledten
lelkemet inga szárán
lételem zongoráznám
rossz kóta gomb fületlen

Fel-le hangoltam ottan
hurokban és burokban
született satnya lényem
felhizlalta vagy éppen
fogyasztva izzadottan

Kis kockás füzetemben
a voltot levezettem
majd bezártam a boltot
himbáltam bamba coltot
mi volnék elsütetlen

Amíg benn sül a kappan
a szájam oly lakatlan
kinn pirulok sületlen
a nap hevét bevettem –
tán tablettá alakban

Méhes Károly

OSZTÁLYRÉSZ

Tizenöt év nem a világ.

Négy év sokkal több volt, még most is tart.

A maradék, így ötösönként (állítólag az „élet”) csupán egy pont a rég befejezettnék hitt mondat végén, hogy... Meg hogy *mégsem*...

Iskola. Tanulás. Képzeltés és emlékezés. Mind-mind a tudatlanság végtelen labirintusának egy-egy becsapósan megvilágított szegletében.

Korbelt megcsapja a hegyi levegő. Megérkezett.

A tablók tövében Ebem izompólóban villan elő. Szakad róla a víz, nagy kockás ruha-zsebkendőbe törölközik percnként.

– A kurva augusztusát neki!

Sose voltak itt augusztusban, vakáció, a mosókonyhában már rég szétfújta a szél a bizonyítványosztás után elégetett kémiakönyvek pernyéjét.

Érkezett Mohácsról frissen sült oldalas, meleg pogácsa mellé. Bor? Teljességgel evidens. A hosszú gyalult asztalhoz ülnek. Halk puzmogás, bicskára szúrt katonák. Ebem valami fekete nőről mesél, akit nem is akart úgy igazán megízélni, de végül is nem lehetett kitérni a gondviselés elől. Diókámnak erről eszébe jut, hogy inni kéne egy kis körtepáleszt, továbbá hogy a tanáriban, már a mostaniban, ahol tanít, a Béla bá' mindig azt kérdezi az egyik kartársnőtől: „Belenyalhatok egy kicsit a feketédbe?”, és ezen mindig röhögnek (az m.-i tanári kar és most ők is); Dió kisütötte, azt kellene válaszolni e költői kérdésre, hogy „Csak szőrmentén”.

Zsiros pofák és kezek a déli, ablakkeresztekkel osztott napfényben.

– Hová tűntél tizenöt évre? – kérdezi az Ebet.

– Schová. Mindig voltam valahol.

– És amúgy? Mi van?

– Amúgy semmi. Lejössz, és megnézed.

Kiderül, hogy mindenkinek van saját élete: feleség, gyerekek, ház – teljesen, mint aki él, aki felnőtt, aki már nem... Az egyik hosszan, töredelmesen vall, a másik érthetetlen, szövevényes történetet ad elő, a harmadik a száraz tényekre szorítkozik. Korbelt önzőn, mikor már leszerepelt, úgy a névsor szerinti M betűsök táján kezd el ásitozni.

Aztán hajnalig vihogznak. Amikor a Dzsungi... amikor a Szöcske... meg az öreg Brendi! Róla nem nagyon vannak történetek. Korbelt eltűnődik, mi a csudát csinált négy éven át? Pedig ha visszagondol, mindig a fényképekről ismert régi önmagát látja képzeletben, amint épp ide megy, oda megy, áll vagy ül. Alig-alig érdekes. Talán mikor a kutyák elől menekültek a sárban, de hát azt ki látta? Gonné volt ott, a jószágos Gonné, aki most az emeletes ágyának támaszkodik, és arisztokratikusan mosolyog valami ősi sztorin, ami Fegyával esett meg: képes volt negyedszerre is kidobni a szemüvegét a harmadik emeletéről, csak hogy bemehessen Gy.-be felírni az újat, menekülendő valamilyen doga elől. Érdekes, ezt senki se felejtette el!

Mikor vége, és a döglesztő melegben letekert ablak mellett autózik hazafelé, Korbel nem tud másra gondolni, mint hogy ez a két nap semmit nem változtat meg az egyre régebben elmúlt négy éven. Két vidám, nevetgélős, vállveregetős nap, de tudja, hogy ha megint rászánnák magukat, és ott maradnának, jönnének a másmilyen napok.

Dinnyét vesz, sokáig válogat, kopogtat, lékeltet. A kopasz cigányember felvilágosítja, hogy ilyen mézédés cuki dinnyét nem egyhamar talál a környéken. Jó, ezt kéri, egyezik meg vele Korbel. Ahogy viszi visszafelé az autóhoz, az árokszálon megbotlik egy alattomosan előbukkanó platányökérben. A dinnyét valósággal kihajítja az országút közepére. Azonnal több darabba reped szét. Bársonyos pirosa úgy világít az izzó aszfalt közepén, mintha valami borzalmas baleset történt volna.

Januárban Ebemmel álmodik. A Naplemente Hálójában nagy az esti nyüzsgés. Két perccel az álomra szólító csongetés előtt Fegyva égszínkékel nyelű vadászkeszél vakargatja a farkát, Cickány a biológiai könyv fölött tűnődik félig letolt gatyával, Korbel pedig már viszonylag előrehaladott készenléti fokon épp az ágyazás művészetének hódol, amikor Ebem örült ordítása hallatszik a mosdóból. Ki mosott fogat a fogkefémmel? Hamar kiderül, hogy a bűnös ő, illetve ők ketten teljesen egyforma piros Amodent fogkefe birtokosai, és mint az igazán szerelmetes házaspár, valószínűleg már napok óta egymás fogkeféjét használják, ahogy épp esik.

Így volt? De mennyire, hogy így!

Néhány gyors telefon és időpont-egyeztetés után indul. Istennek tetsző cselekedet lehet ez a részéről, mert az addigi nyugós, nyálás, nyavalyás januárnak egyszerre nyoma sincs, és kellemes napos időben gurulhat végig a határszálon.

Babócsán kiszáll, mert valaha a szomszédjukban Babócsai néni lakott, akiről rettenetes emlékeket őriz Korbel. Folyton ki akarta hívni az URH-t, még azért is, mert a gyerekek színes krétával a járdára rajzoltak a háza előtt. De ez sem volt elég, az apját is megfenyegette, amikor a Moszkvicsot mosta, azokkal a lassú, precíz mozdulatokkal, és a Mos6-os víz csak úgy áradt, körbefolyta a kerítést, és ezt Babócsai néni a cukrával és a vizes szivével (meg az elkurvult lányával – de erről csak sokkal később szerzett tudomást) nem tolerálta.

Ez hát a késleltetés, gondolja nagy önironikusan, miközben megállapítja azt is, hogy maga Babócsa a januári napsütésben sokkal csinosabb, mint Babócsai néni bármikor az emlékeiben. És lehet, hogy valami nagyon jót késleltet azzal, hogy a fagytól felengető sártócsákat óvatosan kerülgetve körbesétálja a jelentéktelen templomot, s mint valami egyedüli jelenséget, hosszan követi tekintetével a melegítőnadrágban biciklin a boltba igyekvő, horgolt sapkás asszonyokat. Aki visszafelé karikázik, annak nagy, két-kilós kenyér kandikál ki a szatyrából.

Hát persze hogy minden késleltetés. Valami más éppen nem történik meg.

Ebem ólja (hogy' hívhatta volna másképp?) alacsony és rendkívül hosszú. Hat helyiség egymás után, mindegyikben ágyak, székek, asztalok egyáltalán nem művészi rendetlenségben. Elképzeli Korbel, milyen jól meg lehetne csinálni, fölcsiszolni és lelakkozni a hajópadlót, vágatni még két ablakot, hadd legyen világos, kimeszteni mindent fehérre. Mert nem ilyen egyáltalán.

Ülnek a konyhában. Sistereg az olaj a hagyma alatt. A fényes tekintetű vendégre főz Marika, mint a... – itt Korbelnek a tanszéki főnöke jut eszébe, ő mondja mindarra, amit (n)agyon akar dicsérni, hogy *süt-főz*, biztos felszedte a folyosói diákdumából.

Marika, Ebem felesége. A telefonban olyan kedves hangja volt. Korbel filigrán, fehér bőrű, kék szemű, kicsit svábos teremtést képzel el, akinek esetleg copfba van fogva

a haja. Ez a Marika semmilyen. A legrosszabb. Nincs arca. Ha rá is néz Korbel, igazából nem látja. Még a gáztűzhely is nyilvánvalóbban létezik, különösen az után, hogy az olajon pirított hagymára ráugranak a húskockák. Az, hogy mindez Marika cselekedete, nem számít.

És a négy gyerek. Szépen köszönnek, elfogadják az ajándékba kapott Milkát. Itt legalább nincs vita, a lila az lila, nem úgy, mint Korbel gyerekkorában, akkor a Tibi csoki játszott, de mennyire nem volt mindegy, hogy piros vagy világoskék csomagolás bújjik ki a selyempapirosból! Az ét és a tej variáció. Ebem csak vigyorog, kezében a sörösüveggel.

– Bűdös kis kurvák, de imádom őket!

– Sándor, hogy beszélsz! – szólal meg Marika, inkább kedveskedve, mint mérgesen.

– Asszony, kuss! Ez itt az én hazám, úgy beszélek, ahogy akarok! Nem igaz, Bönye?

Korbel elhúzza a száját régi neve hallatán, aztán gyorsan iszik, hogy ne kelljen megszólalnia.

Meg kellene szólalni, de nem nagyon akad mit mondani. Ha kiürülnek az üvegek, Ebem annyit mond: – Bönyém, iszunk még egyet, nem? Normális.

Marika azt javasolja a brassói pecsenye és a gesztenyepüré után, hogy nyugodtan dőljenek le egy kicsit.

– Asszony, te ne ugass bele mindenbe! Ha akarok, lefekszem, ha akarok, nem!

– Azt hittem, te vagy a kutya! – mondja csöndesen Korbel az ugatásra célozva. Egy pillanatig úgy véli, hogy nevetnek majd egyet, de Marika csak törölget, Ebem pedig nagyon komolyan válaszolja.

– Bánni kell tudni ezekkel. Nem árt, ha egy ilyen süket agglegény is megjegyzi, mint te, Bönyém. Oda kell figyelni a bűdös kurvákra!

De ezt már egészen máshogy mondja, mint az előbb. Korbel egyszerre örül és szégyelli is magát, hogy háttal ül a „ház asszonyának”.

Délután aztán nyakukba veszik a falut. Ebem komplett idegenvezetést tart kocsmák tekintetében – tekintetéből semmi más nem olvasható ki, mint hogy a füstös, keramitköves, csőlábú székekkel telezsúfolt lyukakban sokkal inkább otthon érzi magát, mint hosszú, alacsony „óljában” Marika és a lányok oldalán. Korbel mindenhol illetudóan köszön. A haverok kapásból letegeznek, így minden egyszerűbb, mondhatni pontosabb, majdnem azt gondolja: ahogy az rendjén való. Elnézi a nyíratlan, pajeszos, rezes orrú, többnyire festékfoltos katonanadrágba és nyútt cipőbe öltözött embereket. A magyar nép, ők voltak azok, nem vitás, a sok millió, akik az ő számára kicsit mesefiguráknak tündek mindig is. És elnézi az Ebet, becsületes nevén Dezsényi Sándort, akivel ők ketten egyek voltak hajdanán, és bizonyára még most is azok, a felmerülő különbségek és egyéb furcsaságok csupán e témára írt variációk, hogy még szebb és izgalmasabb legyen a múlt.

Kicsit beszélgetnek a gyanúsán jó időről, meglesz még ennek a börtje, majd májusban esik a hó, állítja a gumicsizmás, aztán a jugó meccs ügyében zajlik némi káromkodás. Megérdemeltük, baszkikám, tizenkettőt beszopni a csetnikektől két menetben egy kicsit durva, mekkora egy borjú az a... Korbel a hat-nullás szovjet ruha óta nem néz magyar focit, az új neveket egyáltalán nem ismeri. Aztán egy Eta nevű nőről kerül szó, akiről hamar kiderül, hogy valami ménkű nagy helyi ordas, mindenkinek volt egy-két jó szava az Eta által művelt lepedőakrobatikáról, Ebem csak mutatja, ő hogyan csinálta, és lebiggyesztett ajakkal bólogat jelentőségteljesen Korbel felé. Mindegy, mert most az Etát alaposan összeverte a Gyuri, be kellett vinni a kórházba.

A Royalban (egy fabodega, rózsaszín neoncsövekkel körbeaggatva, plusz két nyergőgép, hogy a Las Vegas meg a lesz vigasz helyi érdekű legyen) Nándiba botlanak. Nándi nagy ember, mentős. Most szabadnapos, majd holnap megy huszonnégy órázni, issza a kólát. Állítólag attól is be lehet rúgni. Két csaj is görnyedezik a sarokban, fújják a füstöt.

– Az ott rád pislog olyan nagy szemekkel, körülbelül – mondja Nándi az Ebnek. Állával a hosszú hajú lány felé bök, aki néha hátranézeget.

– Az? Hülye. Ismerem a telepről. Szűzkurva. Ha be akarsz nyúlni neki, rinyál. Megint elmesélnék egy-egy emlékezetes esetet, coitare necesse est.

A végére unicum dukál, hogy fűtse őket egy kis hév hazamenet is.

Korbel a folyosón botorkál. Cipőkebe, papucsokba botlik, valami a falat súrolva dőlni kezd, majd koppan a kövön. Eszébe jut, mi lehet az, az egyik gyerek fakardja.

A konyhában felgyullad a villany.

– Gábor, te vagy az? – ez Marika hangja.

Korbel egy szál alsónadrágban kissé elszégyelli magát.

– Csak megszomjaztam. Egy kis vizet – suttogja, mint valami sivatagi vándor.

– Gyere, ülj le – mondja Marika. Becsukja a konyhaajtót mind a két irányba, poharat szed elő.

– Ebem? – nyögi Korbel.

– Alszik az, mint egy medve.

– És te?

– Én? Hát én nem alszom – vonja meg a vállát. – Mit kérsz? Kólát, narancsot?

– Vizet.

– Sört? Egy kis pálinkát? – folytatja Marika, mintha süket volna.

– Csak vizet.

Mikor megkapja, lassú kortyokban iszik. Marika leül vele szemben, a kockás abroszra könyököl.

Nem szól semmit, csak néz. Korbel megköszöni a vizet, a poharat eltolja maga elől. Képtelen felállni. Pucér mellkasa előtt keresztbe fonja a karját.

– Nem vagy álmos?

Csak a fejét rázza.

– Ne is szólj semmit – mondja aztán. – Jó így. Egy konyha éjjel. Két idegen ember. Hiszen nem ismerjük egymást. Csak sejtünk egy-két dolgot. Azért jobb ez a néma ücsörgés. – Elmosolyodik. – Mondom én, miközben folyton beszélek. De olyan, mintha meghallgatnál. Sándor meg... Nem, megfogadtam magamnak, erről nem beszélek. Ti úgyis mindent tudtok egymásról. Mi újat mondhatnék.

Marika elhallgat. Nézi Korbelt. Egy ideig állja az asszony tekintetét, aztán lesüti a szemét.

– Ne haragudj – dünnyögi –, tényleg nem jut eszembe semmi okos... Okos! – csak legyint.

A szódásüveg egyszer csak elkezd halkán szivárogni.

Mind a ketten odanéznek.

Korbel azt gondolja, ezen a világon úgyszincs sohase csönd. Mégiscsak az a legboldogabb, aki alszik.

Marikára néz. Aki továbbra is merőn bámulja a szódát, miközben Korbel óvatosan feláll, és lassan emelve visszateszi a konyhaszéket a helyére.

Benedek Szabolcs

MINTHA ÉLNE A NAGYAPÁM

– Fölmegyünk ma a hegyre – mondta nagyapám. – Úgy készülj, reggeli után mindjárt indulunk.

Nagyanyám a második vajaskiflit kente nekem.

– Miért akarod vinni a gyereket is? – kérdezte. – Nem tud sehova se ülni azon a kocsin. Nincs mibe kapaszkodjon.

– Majd kapaszkodik a kormányba – felelte nagyapám. – Ő vezet.

Nagyanyám letette a kését.

– Hova gondolsz már? – hangereje egy csöppet sem emelkedett. – Kint, a főúton, a teherautók között?

– Tegnap is nagyon jól ment neki.

– Itt, az utcában. De nem a forgalomban. Egyél még Mackó sajtot is, csillagom – nagyanyám elém tette a megkent vajaskiflit. – Paradicsomot, zöldhagymát nem kérsz?

– Nem kérek.

– Egyél, csillagom, olyat is, anyád azt mondta, egyetek sok vitamint.

Hiába tolta közelebb a zöldséges tányért, nem vettem róla semmit.

Az öcsém a kisszobában még javában aludt.

Nagyapám leült mellém, és aprítani kezdte a tejbe a kiflit.

– Ugye hogy akarsz jönni?

Szótlanul bólogattam. Lapátkezevel megsimogatta túskefrizurás fejemet.

– Jaj, ne csinálj már ennyi bolondságot – nagyanyám ott sertepertélt körülöttünk. Tányérokat pakolgatott, letörölte a kés éléről a megmaradt vaját, ellenőrizte, nem hűlt-e ki a kakaóm. – Igazán megjöhetne olykor az eszed.

– De hát ha van kedve – nagyapám cinkosan rám kacsintott. – Most mondta, hogy van.

– Mert bebeszéled a sok hülyeséget neki. Kisfiam, ne törődj a bolond öregapáddal.

– De van kedvem, nagyfi – mondtam teli szájjal.

– Nem olyan ez ám, mint amikor itt az utcában mész – nagyanyám nem állt meg egy pillanatra sem. – Ott megy a sok autó, kamionok, nagy teherautók, dudálnak meg előznek mind...

– Majd megelőznek – szólt közbe nagyapám, és a mögötte lévő fiókból kivett egy nagykanalat. – Gondolod, hogy átmennek rajtunk?

– Nem gyerekek való – szögezte le nagyanyám. – Különben is, ehhez nem kell jogosítvány?

– Nem – nagyapám olyan határozottan vágta rá, mint aki biztos benne.

– Csak kell hozzá valami papír – erősködött nagyanyám.

– Nem – ismételte nagyapám. Kanala egyenletes ritmusban kopogott a bádogbögre alján.

– Tényleg van kedvem, nagyfi – a nadrágomba töröltem a kezem, befejeztem a reggelit. – S tudom is vezetni.

Az előző napi borulás után azért még maradt bennem némi félsz. Jó, igazából nem

borultam, mert nagyapám leugrott a platóról, és az utolsó pillanatban visszarántotta a kormányt meg vele együtt a traktor elejét. Ám ha nincs ott, igenis borulhattam volna.

– Nem kéred az utolsó Mackó sajtót? Az öcséd úgysem szereti. – Ráztam a fejemet, hogy nem. – Akkor idd meg a kakaódat. – Nagyanyám gondosan fölkaavarta az alját, ahová leülepedett a cukor és az instant kakaópor. – Terhet is visztek ám föl.

– Bizony – nagyapám is befejezte a reggelit. Mindig nagyon gyorsan evett. – Fölviszünk pár rekeszt meg zsákot, aztán ha van valami, hozunk le benne.

– Körtét hozzatok – mondta nagyanyám. – Meg almát is. A szőlő szerintem még savanyú.

– Majd meglátjuk – nagyapám fölemelkedett az asztal mellől. – Összepakolom a járgányt. Igyekezz.

– Hosszúnadrágot vegyél – intett nagyanyám. – Mára hűvösebbet mondtak, az úton meg fúj a szél.

*

Nagyapám 1942 őszén, 21 éves korában kapta meg a katonai behívót. A rövid kiképzést követően először hátországi szolgálatra osztották be, alakulatával Lengyelország és Belorusszia határvidékén biztosította a megszállt területek nyugalmát. Már amennyire a partizánok meg az angolszász repülőgépek mellett lehet nyugalomról beszélni. Hamar átdobták őket a frontra. A kurszki csata után (1943. július) már a német és magyar csapatok visszavonulását fedezte az alakulata. Nagyapám tüzér volt, közelharcban nem vett részt, nem látta ellenségeinek arcát, se azt, hányat talált el és ölt meg közülük.

A harcok során kétszer is szabadságot kapott, ilyenkor rövid időre hazautazott a szülőfalujába. Második szabadsága után, 1944 nyarán Munkács alatt csatlakozott alakulatának romjaihoz, onnan kezdve Magyarország területén harcolt. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc 97. évfordulójáról Győrött még tartottak az alakulaton belül egy kisebb megemlékezést, néhány nappal később teljesen szétverte őket a Vörös Hadsereg. Nagyapám eldobta a katonakönyvét meg a dögcéduláját, civil ruhát szerzett, és egy cimborájával Győr környékén kóborolt, vigyázva, nehogy találkozzanak egy nyilas vagy SS-járőrrel, mivel papírok nélkül katonaszökevénynek számítottak. 1945. április 1-jén gyalogoltak az orosz járőr karjába. Egy ideig Győr és Sopron között, egy fatelepen őrizték őket, és többször is mondták nekik, hamarosan fölfegyverzik őket, csatlakoznak Dálnoki Miklós Béla magyar Vörös Hadseregéhez, részt vesznek a Németország elleni végső hadjáratban. A fatelepről még könnyen meg lehetett volna szökni, később erre már nem volt mód.

Nagyapám 1945-től 1947-ig egy Kijev melletti hadifogolytábor lakója volt. Azzal együtt, hogy szögesdrót mögött élt, mások osztották be a napjait, és egy pillanatig sem lehetett egyedül, saját bevallása szerint nem is ment olyan rosszul a sora. Legalábbis korábban a tisztek sokkal rémisztőbb dolgokat meséltek a szovjet hadifogolytáborokról. Mindjárt az első hetek után mint jól képzett rabot beosztották az egyik kijevi gyár helyreállítását végző, hadifoglyokból álló brigádba. Nagyapám kovácsmester volt, másfél éven át naponta hegesztett, kalapált, építette a háborús romjaiból újraeledő Szovjetuniót. Jószerivel csak az éjszakákat és a pihenőnapokat töltötte a lágerban. Enni-inni viszonylag rendszeren kapott, ha pedig éhes maradt – márpedig többnyire éhes maradt –, a konyha szemétdombjáról gyűjtögetett magának krumplihéjat vagy káposztatorzót. Anyám később azt mondta, nagyapámat ezek a vitaminbombák védték meg a táborban időről időre fölbukkanó tifusztól.

A munkáért a brigád csekély fizetést is kapott, amelyen vettek egy világvevő rádiót. Ezen keresztül 1946-tól folyamatosan tájékozódhattak az otthoni eseményekről, hallhatták, hogy a hadifoglyok hazatérének kérdése napirenden van, és ezt az olyan események sem rendítették meg, mint például a burzsoá Nagy Ferenc miniszterelnök Svájcba emigrálása. Nagyapámat 1947-ben az első hazatérő transzportba osztották be, Kárpátalján azonban kiszállították őket a vonatból, mert a vagonban valaki tifuszban megbetegedett. Pár napig karanténban maradtak, nagyapám így csak a második fogolyszállítmánnyal térhetett haza, és lemaradt Rákosi Mátvás üdvözlőbeszédéről. Budapestesten vidékre tartó teherautókra kéredezkedett föl, amelyek elvitték a szülőfalujáig. Nagyapám még arra is gondolt, hogy előbb valakit előreküldjön, mondja meg az édesanyjának, hogy hazajött, nehogy az szívszélhűdést kapjon, amikor meglátja.

*

Tudtam, mi a dolgom: benzincsapot megnyitni, szívatót párszor lenyomni, kis adag gázt rácsavarni, aztán jól megrántani a vastag drótkötelet. A motor csak mordult egyet, ám nem indult be, nagyapám kinyitotta a nagykaput, intett, ugorjak föl a kormány mögé, rántott párat, a gépezet zakatolni kezdett.

Kiálltam az utcára, ráfordultam a főút felé.

– Vigyázzál nagyon, csillagom – hallottam nagyanyám hangját. Bólintottam. Nagyapám becsukta a nagykaput, megigazította a zsákokat és a rekeszeket, s fölült mögém, a plató szélére. Előrehajoltam a motorház oldalához, sebességbe tettem, kiengedtem a kéziféket, több gázt adtam. A traktor rándult egyet, majd elindult.

Olyan volt a kormányja, akár egy hátrahajlított bikaszarv. Jobb kéznél, körülbelül olyan formában, ahogy a biciklikén a csengő van, egy kis kallantyúval lehetett szabályozni a gázadagolást. A motorberendezést vastag rúd kötötte össze a vezetői üléssel és a platóval, a rúdon volt a kézifék, mellette jobbról a lábfelek, amelyre elég volt rátennem a lábam, és a járgány megállt. A traktornak elől-hátul hatalmas kerekei voltak, sárban használható gumikkal felszerelve, ugyanis a gépet eredetileg kerti munkára tervezték. Nagyapám nagybátyja vásárolta 1981-ben, ám ő a falábalával nem tudta használni, éveken át letakarva állt az udvarában, míg nem 1984 tavaszán nagyapám kölcsönkérte, hátha ő több hasznát venné. Kipucolta, meghúzta a csavarokat, és azon a nyáron engem is fölültetett rá, mondván, szép dolog, hogy már 20 km/óra sebességgel merek menni a Romet segédmotoros kerékpáron, azonban itt van ez a traktor, ha ezt is megtanulom vezetni, még egész sokra vihetem.

Nagyapámék utcájának végén kisebb emelkedő van, a földút ott véget ér, aszfaltút következik, az pár méter után rávezet a Kecskemét–Dunaújváros főútvonalra. Nagyapám kiabált, adjak rá több gázt, csak úgy tudunk fölmenni ezen a kisebb kaptaton. Több gázt adtam, a traktor meglódult, alig bírtam kikanyarodni az aszfaltútra, szétnézni már nem is volt időm. Ráléptem a lábfelekre, a járgány megállt.

– Miért álltál meg? – kérdezte nagyapám.

– Nem láttad, mi volt? – kérdeztem vissza.

– De láttam. Ne adj neki hirtelen olyan sok gázt, és nézzél szét, mielőtt kijössz. Az aszfaltúton menőknek van elsőbbsége. Nna, indulás.

Az aszfaltút végénél féltem, hogy fogunk majd megállni. Egész jól sikerült. Ráléptem, kicsit lejjebb vettem a gázt. A motorház zörgött-csattogott, nagyapám fölágaskodott a platón, figyelte, mikor mehetünk. Megvártunk egy jugoszláv és egy NDK-s rendszámú kamiont, aztán intett, hogy nyomás. Levettem a lábam a fékről, óvatosan

fokoztam a gázadagolást, közben persze kormányoztam is. A művelet végén sikeresen rákanyarodtunk a főútra.

– Ez jó volt – dicsért meg nagyapám.

Száz méter megtétele után a szorongásom is alábbhagyott. Teherautók, buszok, kamionok dübörögtek el mellettünk, mikor a szemben lévő sáv is tele volt, szép kis konvoj alakult ki mögöttünk. A sorompónál átdöcögünk a főutat keresztező Dunavecse–Kunszentmárton vasútvonal sínpárján, a traktor egyenletes tempóban, zörgés és rázkódás nélkül gurult tovább. Büszkén kihúztam magam a műbőr párnával fedett öntöttvas ülésen, ám hátranézni nem mertem, fogtam keményen a kormányt, és arra gondoltam, milyen jó lenne, ha ez az út az örökkévalóságig tartana.

Nagyapám időnként megsimogatta a jobb vállamat, aztán hallottam, ahogy az ingzsebében matat, s pár pillanattal később fölsendült a szájharmonikaszó: *Az a szép, az a szép, akinek a szeme kék...* majd sorban utána a többi nóta is.

*

A szájharmonikát Csehszlovákiából hozta nagyanyám, nekem és az öcsémnek egyet-egyét külön. Nem tudtunk igazán mit kezdeni vele. Én a szolmizációt nagy nehezen megtanultam (*Dó-ré-mi-fá-szó-lá-ti-dó, szalonnát eszik a zsidó*), az öcsém azonban csak fújta, ahogy tudta, teljes tüdejéből, de olyan rettenetesen, hogy anyám végül azt mondta, maradjon mindkét hangszer a nagyapáméknál, a fenének se hiányzik ez a hangzavar a panellakásba, majd ha nyáron hosszabb időt itt leszünk, megtanulunk rajta játszani. Nem tanultunk meg, én még valamit próbáltam belőle kicsikarni, az öcsém viszont rövidesen félredobta a magáét, az övét nagyapám vette kezelésbe. Arra is kénytelen voltam rájönni, hasztalan nyaggatom nagyapámat, botfülem van, sose leszek képes rendesen hangszeren játszani. (Évekkel később, a gimnáziumban, a nagy zenekar-alapítások idején sem tanultam meg gitározni, sőt a basszusozás se ment, állandóan eltévesztettem a ritmust, vagy mellényúltam a húrokon. Énekelni pedig végképp nem engedtek. Hiába álmodoztam róla, zenei képességeim nagyon mélyen vannak ahhoz, hogy rocksztar lehessenek. Végül néhány kinosra sikerült próba után, melyeken tétlenségre lettem ítélve, önként kiléptem a zenekarból.) A forró nyári estéken nagyapám kiült a maga ácsolta kerti hintára, és fújni kezdte a szájharmonikát, de úgy, hogy pár nappal később azt mondták a szomszédok, ők már várják a vacsoraidőt, amikor azok a jó kis nóták szólnak a Némediék portája felől. Persze meg voltak győződve, a szájharmonikát én vagy az öcsém fújjuk, tudták, hogy nagyanyám ezt hozta nekünk Csehszlovákiából, aztán mikor kiderült, nagyapámnak köszönhetik a kis esti zenét, rögtön mondták, a Gabcsi (azaz nagyapám) mindig nagyon értett a zenéhez, s mivel szerte az utcában nagyjából egyidős emberek éltek, emlékeztek arra is, nagyapámnak nemcsak gyönyörű hangja van, de már lurkókorában is szájharmonikázott annak a kis alkalmi bandának az élén, amely karácsony és húsvét idején járta a házakat, hogy pár pengőt így összemuzsikáljanak.

Irigy lettem nagyapámra, hogy a dicsőség ilyenformán neki jutott. Alaposan kifaggyattam arról a hajdanvolt kis zenekarról, milyen hangszerek voltak benne satöbbi, aztán mikor nagyapám szájából elhangzott a szó: „köcsögduda”, lecsaptam rá, és addig nyaggattam nagyapámat, míg nem kénytelen-kelletlen levágta egy rossz csizmájának a szárát, az így nyert bőrt egy befőttesüveg szájára kötötte, abba egy nádszálat dugott, és már kész is volt a nevezett hangszer. Öcsém sem hagyta annyiban a dolgot, egy ócska meszesvödört fordított meg, azt verte két fadarabbal, én meg véresre brummog-

tattam a kezem, ám onnan kezdve hármásban ültünk esténként a kerti hintán, nagyapám szájharmozott, az öcsém dobolt, én pedig köcsögdudáztam, és ez így nagyon, de nagyon jó volt.

*

Ki kell menni egészen a faluból, a dunaföldvári híd előtt elkanyarodni, hepehupás földút vezet a Szőlőhegyre. Nagyapám leugrott a platóról, és a traktor mellett haladt, a nagyobb kátyúknál segített kormányozni, aztán eljött az a pont, ahonnan nem mehettünk tovább, az út elkeskenyedett, és onnan kezdve még meredekebb volt, amit már nem bírt a járgány.

– Nem fogják ellopni? – aggodalmaskodtam, mikor leszálltam, és leállítottam a motort.

Nagyapám nevetett.

– Kinek kéne ez? Különb is halljuk, ha valaki beindítaná.

Szőlőhegynek mondja mindenki, holott nem is hegy, legfőlőbb domb a pusztaság közepén, mégpedig mesterséges. Ilyenből több is akad a falu körül, állítólag Árpád fejedelem egyik fia élt ezen a helyen, a község neve is az ő emlékét őrzi. Történeszek kiderítették, akkoriban mocsár volt itt mindenfelé, Árpád fejedelem fia egy töltésre emelte szállását, annak a kúpja egyből szembetűnik, ahogy Kecskemét felől autóval érkezik az ember. A szállás köré örhegyeket hordtak össze, a tetejükről messze el lehetett látni. Szerettem hallani, mikor nagyapám ezekről mesél, elég volt becsuknom a szemem, s mindjárt Árpád fejedelem fiának szállását láttam, egy hatalmas, diszes sátor, melyben a fejedelemfi körül tanácskoznak a vezérek, közben rágják a nyereg alatt puhított húst, és isszák hozzá a friss kumiszt.

Két fordulóba telt, mire az összes rekeszt és zsákot föl vittük a kerthez, amely egyébként nagyapám nagybátyjának tulajdonában állt, ám ő a falábal nemigen tudott vele mit kezdeni, így nagyapám gondozta annak fejében, hogy ami megtermett benne, abból saját célra tetszőleges mennyiséget elhozhatott. Fönt a hegyen már elég silány a termőföld minősége, többnyire szőlőt termesztnek, ám nagyapám nagybátyjának kertjét hajdanában valami fertőzés támadta meg, kiirtotta az állomány nagy részét, új tőkék telepítésére pedig nem került sor, maradt az a kevés, ami átvészelte a csapást. Különb is, nagyapám mindig emlegette, neki sokkal finomabb szőlője van, mint a nagybátyjának, enni is jobb, és bor is jobb készül belőle, igazából – így nagyapám – a gyümölcsfák miatt érdemes ebbe a kertbe járni.

Nagyapám különben nem nagyon szerette a gyümölcsöt, a szőlőt néha megette, de csak mikor a kertben dolgozott, és pihenésképpen rádőlt a kapanyélre, közben meg elmajszolt egy frissen letépett fürtöt. Nekünk mindig mondta, ha levágunk egyet, mossuk le alaposan, régen volt permetezve, és akkor is kékkővel csupán, ám biztos, ami biztos, jobb megelőzni a bajt. Az udvar első felében két szilvafa állt, melyeken mire megérett volna a szilva, a nagyja még zölden lepotyogott róla, mellette egy pizskebokor, ám sem én, sem az öcsém nem szerettük a pizskét, az egészet nagyanyám és nagyapám ette meg. Az utcán, a kapu előtt volt a cseresznyefa, azt a környéken lakó gyerekek dézsmálták meg a szüret előtt, a kert leghátsó végében pedig akkora fán termett a meggy, hogy a legtetejére a nagyapám se tudott sem fölkapaszkodni, sem létrán hozzáférni, nagy része az ágakon megrohadt.

*

Pár nappal azután, hogy 1994 nyarán nagyapámnak agyembóliája lett, és fél oldalára megbénult, anyám hazatelefonált, most magánál van, ha gondolom, meglátogatha-

tom. Fölültem a biciklire, és negyedóra múlva anyám orvosi szobájában voltam. Anyám szokatlanul jókedvű volt, az elmúlt pár napban egyáltalán nem láttam nevetni, ám most egészen kipirult, sokat mosolygott, és lendülete akkor se fogyott el, mikor nagyapám kórterme felé mentünk. Útközben elmesélte, az előző kórteremben, ahol nagyapámat elhelyezték, egymás után többen is meghaltak, s ez rossz hatással volt nagyapámra, aki ugyan nem volt tudatánál, ám bizonyára érzekelte a halál jelenlétét. Most az osztályvezető főorvos jóvoltából – és persze nem utolsósorban anyám miatt – olyan kórteremben fekszik, ahol egyelőre nincsen senki, itt ma reggel magához is tért, és az előző napokhoz képest hihetetlenül jó bőrben van.

– Szervusz, apukám – köszönt anyám, mikor beléptünk a kórterem ajtaján. Az ágyon egy csapzott hajjú, sovány, csodálkozó tekintetű öregember ült, csak a bajusza rángásáról jöttem rá, hogy a nagyapám. Anyám fölszólítására homlokon csókoltam, mire összeráncolta a homlokát, és még kerekébre nyitotta a szemét. Anyám rendületlenül mosolygott, és olyasmit mondott: – Hát itt a nagyobbik unokád – én tébláboltam, s nem tudtam levenni a szemem a lecsupaszított banánról, melyet nagyapám az épen maradt jobb kezében szorongatott.

*

– Visszafelé én vezetek – mondta nagyapám, ahogy az utolsó rekeszt is elhelyeztük a platón.

– Miért? – kérdeztem sértődötten. – Arról volt szó, hogy oda-vissza én fogok.

– Szó se volt ilyesmiről – szögezte le nagyapám.

– Nagyinak is azt ígérted, hogy nem ülök a platóra...

– Majd a rekeszekbe kapaszkodsz. A zsákok meg ott lesznek mögötted, úgyhogy ne félj, nem eshetsz le. Sokkal nagyobb a teher, mint idefelé jövet, nem tudod majd úgy kormányozni.

– De tudom.

Nagyapám a motorházhoz lépett, benzincsap, szivató, kevés gáz, rántott párat a drótkötélen, és a traktor pöfögni kezdett. Nagyapám ráfordult a géppel a földútra, intett, hogy szálljak föl, így tettem, megfordult az ülésen, és felém nyújtotta a szájharmonikát. Dacosan megráztam a fejem, nagyapám visszafordult, indultunk hazafelé.

Egy szót sem szoltunk a nagyapámék utcájához vezető aszfaltútig. Ott nagyapám hirtelen rálépett a lábfékre, behúzta a kéziféket, üresbe kapcsolt, és leugrott az ülésről.

– Ülj föl – mondta.

Úgy csináltam, mint aki nem érti.

– Tessék?

– Mondtam: ülj föl – azzal megragadta a karom, és kihúzott a rekeszek és zsákok közül.

Nem tudtam palástolni a vigyoromat, mikor fölültem az ülésre. Kiengedtem a kéziféket, sebességbe tettem, gázt adtam. A traktor elindult.

– Vigyázz – szolt nagyapám, mielőtt befordultunk volna az utcába. – Csak azelőtt kanyarodj, hogy megnézted, nem jön-e mögötted valaki.

Megnéztem, nem jött.

A porta előtt nagyapám leugrott a platóról, bement, és kinyitotta a nagykaput. Gyönyörű manőverrel álltam be az udvarba. A traktor hangjára nagyanyám kijött a konyhából, ott állt a verandaajtó előtt.

– Nna, ügyesen ment az én kisunokám? – kérdezte mosolyogva.

– Nagyon ügyes gyerek – nagyapám megpaskolta a vállamat. – Ő vezetett oda-vissza. Hiba nélkül ment.

*

– Valamelyik éjjel meg megint itt volt az öreg – mondja nagyanyám. – Éjjel után arra ébredtem, hogy zörgeti kívülről a rolót. Tudtam, hogy ő az, mert szokott így máskor is csinálni. Olyankor fölkelek, följebb húzom a redőnyt, és kinézek az ablakon.

Nagyanyám leveszi a szemüvegét, a ruhája szélével törölgetni kezdi, úgy mondja tovább:

– Máskor meg arra ébredek, hogy ott alszik mellettem. Hallok a szuszogását, néha horkol is. Átnyúlok az ő ágyára, és próbálom megtapogatni.

– A saját szuszogásodra ébredsz föl, anyukám – jelenti ki anyám.

Nagyanyám egy darabig még törölgeti a szemüvegét, aztán visszateszi az orrnyeregére.

Egyszer az öcsém egy délután maga volt otthon, az íróasztalánál ült, történelmet próbált tanulni, mikor a mellette lévő polcra megindultak a kazetták lefelé. Az öcsémet a hangos csörömpölés riasztotta föl. Miután magához tért a rémületből, lehajolt, és visszapakolta a polcra a kazettákat úgy, ahogy voltak. Nem telt bele tíz perc, és egy láthatatlan erőtől vezérelve a kazetták ismét a földre potyogtak.

Olyan is megesett, hogy ugyanez a láthatatlan erő a sarokból kigurított egy labdát a szoba közepére.

– Én néha suttogást hallok – mondom bátortalanul. – Mintha valaki a nevemet mondaná. Ugyanazzal a hangsúllyal, ahogy annak idején ő suttogott.

– Az csak hallucináció – fitymál le öcsém. – Különben is, honnan tudod, hogyan suttogott papa?

– Nem is tudott suttogni – mondja nagyanyám. – A háborúban az ágyúktól kicsit nagyothalló lett. Alig hallotta meg, hogyha valaki suttogott, úgyhogy ő se nagyon szeretett suttogni.

Lehorgasztott fejjel nézzük a PVC mintázatát a konyhában.

Nagyanyám föláll, és a rádiós polchoz nyúl.

– Te már nem is ismerted őt, kislányom – fordul az újsütetű barátnőmhöz.

– Nem – mondja az újsütetű barátnőm, és nézni kezdi a kezébe nyomott fényképet.

Nagyapámat ábrázolja, úgy tizenöt évvel ezelőtt. Kockás ing, mellény, szépen pödört bajusz, tekintetében a megjátszott szigorúság mögött bujkál a vigyor. Szemüveget visel, pedig nagyapámra nem volt jellemző, igazolványkép, elképzelhető, hogy jogosítványhoz kellett, ha jól emlékszem, csak tévészéshez és autóvezetéshez tette föl a pápaszemet. Hajából csak kétoldalt, a füle fölötti rész látszik, homloka egész a feje búbjáig tartott, és hátul, a tarkójánál volt még némi kis haj.

Barátnőm nem szól semmit, visszaadja a fényképet, mosolyogni próbál.

– Két éve hogy meghalt – tájékoztatja nagyanyám. – De az utolsó két évben már félig béna volt, járni csak azzal a járómicsodával járt, és beszélni sem tudott.

Anyám fölkel, lesimítja a ruháját.

– Indulnunk kellene.

Nagyanyám is talpon van megint.

– Kislányom, mit csomagoljak nektek? Tojást mennyit viszel?

Az ablakon keresztül látom, a kertben megmozdul a hinta. Azt hiszem, föltámadt a szél.

Győrffy Ákos

A CSÓVÁNYOS ÉSZAKI OLDALA

*„Mindig szeretnék elérni valamit – ami nincs.”
(Nádas Péter)*

(E1)

Az út a fenyvesben fut fölfelé. Hónom alatt bor,
a holdfény foltjai a fák törzsén. Visszanézek,
látom a tüzet a sátor előtt, a patak zaja alig
halkabb itt, mint odalent. Feljönni, hogy maradjon
lent minden, minden, amit nem szeretnék. Nem
szembesülni. Az a minden bennem van most is, nem
akarok tudni róla, szeretném behajítani a fák közé.
Én vagyok az.

(Tenger)

Zárásig maradni minden kocsmában. A csaposlány
ötödik figyelmeztetése. A végén mindig valami
plexiüveg, amit tíz körömmel kaparunk. Mögötte
tenger. Látjuk. Kikötőváros fényei, halszag,
üres üvegekben bűg a passzátszél, egyszerű,
pontos mondatokat hallani. Lobog rajtunk az
ing, ritkán gyújtunk rá, messze bent, a tenger
fölött vihar vonul. Néma villámok.
Kagylótörmelék, a dagály emlékei, amik vagyunk.
A csaposlány kikapcsolja a rádiót.

(Köd)

A meteorológus jelenti, hogy az egész országot köd
borítja, csak kilencszáz méter fölött süt a nap.
A Csóványoson buknak át a felhők. Néha ellepnek,
az olyan, mintha zuhanyoznék, finom permet, aztán
újra a tökéletes kékség, alattam a ködőceán, a hegy
északi oldalán jön fölfelé az újabb hullám.
Nem tudok semmit magamról. A lényeg bennem, de
tőlem függetlenül működik. Etetem magam, vérző
gép vagyok, valami idegent növesztek magamban.
Innen még húsz kilométer az út hazáig.
Állandó ereszkedés a ködben.

(Arc)

Egy lányarc völgyében túrázni. Jó sátorhelyet keresni éjszakára, lehetőleg patak mellett, egy patak zúgója mellett. Megsütni a kolbászt, meginni az üveg bort, fent maradni éjfélig, kevés cigarettát szívni. Az éjszaka legyen álomtalan. Csak a patak zúgójának beszéde legyen. Túrázás egy lányarc völgyében, ami most megrándul, felébred, egy végtelen pillanatig rám néz, Vác Alsóváros megállóhely, és leugrik a vonatról.

Léderer Pál

AZ EMPIRIKUS SZOCIOLÓGIÁRÓL MINT SZÉPIRODALMI MESTERSÉGRŐL (II)

Első történet

Úgy esett, hogy Mr. Smith (amúgy teljesen közönséges, átlagos dél-kaliforniai polgár) angliai turistáskodása során elvetődött egy kis yorkshire-i faluba, Polkingthorpe Brig-be. A helybéli kocsmában, a „Kiterjesztett Szárnyú Sashoz” címzett fogadóban beszélgetésbe elegyedett néhány egyszerű helybélivel. Azok elárasztották őt Amerikára, az Egyesült Államokra vonatkozó kérdésekkel, Mr. Smith pedig, bár válaszait kétségtelesenül áthatotta némi patrióta emelkedettség, helytálló, tényszerű információkkal szolgált a hallgatóságnak. Sajnos azonban a saját diplomák tornyánál messzebb nem nagyon látó helybéliek számára hihetetlennek s ezért hiteltelennek bizonyultak az amerikai „méretek”, „arányok”, „mennységek” (az meg még külön betett, hogy bizonyos szavak az amerikai, illetve a szigetországi angolban nem ugyanazt jelentik) – summa summarum, a helybéliek mind ellenségesebben kezdik mérgetni a hazudozó idegent.⁴⁶

Átérezve a helyzet elementáris abszurditását, az amerikai elneveti magát... ezt viszont a helybéliek *félreértik*: Jaaa?! Nem *hazugság*, hanem *ugratás* áldozatai voltunk?! Akkor szent a béke... – mi pedig szegődjünk most társukul az ivóban.

„– *Elég, egyszer bedöntött minket – mondotta Ian –, itt a kezem, gratulálok. De most már elég; most már inkább mondja el, micsoda is az a Jenkiország igazából.*

Mr. Smith nagy lélegzetet vett.

– *Na jó, hát miről akarnak hallani?*

– *A cowboyokról – lihegte a fiatal Gollicker. – Volt maga cowboy?*

Mr. Smith egy pillanatig az örvény szélén állt, azután egy kis manó belökte az örvénybe.

– *Hát hogyan lettem volna. Mit akarnak hallani a cowboyokról?*

– Várjon csak! – mondta Gollicker. Mind kényelembe helyezkedtek a lócán. – Meséljen valamit a terelésről, tudja, arról, amiről Bing Crosby énekel a filmen: »Most lovagolok az utolsó terelésre.«

Mr. Smith visszatartotta a lélegzetét – és beleugrott a vízbe.

– Ja igen – mondta –, a terelés és a cowboy élete általában. Hát tudják, fiúk, az ember hajnalban felpattan, és rohan le a corralba. Ott lasszóval kifogja a lovát a többi közül...

– Egy musztángot? – kérdezte Gollicker.

– Egy musztángot – egyezett bele Mr. Smith.

– Egy olyan vadat, ugye, a prériről?

– Persze, egy olyan vadat a prériről – hagyta helyben Mr. Smith. – Látom, maga is ismeri Amerikát.

Gollicker szerényen mosolygott.

– Nem vágok többet közbe, Mister – mondta bocsánatkérően.

Mr. Smith megint nagy lélegzetet vett. Láttá, hallgatói közül legalább egy nagy szakértő, hát igyekezett kitenni magáért. Szívében megköszönte a sorsnak azt az eddig teljesen elveszítettnek hitt kellemetlen két hetet, amelyet egy nevadai díszfarmon töltött. Élénk színes képet festett hallgatóinak a cowboy életéről.

[...]

– No és mi van a dög indiánusokkal? – vetette közbe Saw.

Mr. Smithnek eszébe jutottak az indiánok a Santa Fé-i pályaudvaron. Nem, ez nem az igazi. Hirtelen ihlet szállta meg. Kihúzta magát.

– Bocsássanak meg nekem, ha erről a tárgyról nem beszélek. Mert mi nemigen szeretjük a sápadtarcút, aki elrabolta földjeinket. Azért mondom, »mi«, mert anyám Sárga Pokróc volt, a Feketalábúak törzsének hercegnője. Ezért hát ne beszéljünk törösekről és fehérekről!

A tűzbe bámult méltóságteljesen, legalábbis azt remélte.

– Na látod, mit csináltál? – szólt rá Ian Saw-ra. – Legalább megtanulod, hogy néha befogd a szád. Bocsásson meg neki, Mister! Meséljen inkább a gengszterekről. Találkozott valaha gengszterekkel?

– Hogy találkoztam-e? Hát lehet velük nem találkozni? – kérdezte Mr. Smith.

Gyorsan és szemléletesen Amerikáról kezdett beszélni, s rajzán látható volt a város, ahol éjjelnappal röpködnek a gengek golyói. Látható volt a város legszélő utcája és abban a legszélő ház és azon túl a préri, amelyen nincsen ösvény, és ott mennydörög a bivaly, lovagol a cowboy, és leselkedik az indián.

Amikor befejezte, körülnézett. Mindenki őt hallgatta a kocsmában. Az emberek csöndben köréje gyűltek. A pincérlány elbűvölten könyökölt a bárpultra.

Én itt – ugyanilyen elbűvölten – be is fejezem. Nem sértem meg az Olvasót azzal, hogy magyarázni kezdek számára azt a helyzetet, amelyben Mr. Smith – akivel (s a többi tüneményes figurával) szívesen iszogatnék a Kiterjesztett Szárnyú Sasban – szemérmetlenül hazudott. Néhány „szakmai” megjegyzést azonban tennék. A magyar szociológusok (vagy kérdezőbiztosaik) vélhetőleg sosem találkoznak olyan egyénnel, akik a származásukra vonatkozó kérdésekre úgy válaszolnának, hogy édesanyjuk a Blackfoot indiánok hercegnője. A TÁRSADALMI ÁTRÉTEGZŐDÉS DEMOGRÁFIAI HATÁSAI című kiadvány szerzőinek sem ez jelentett gondot. Jelentésükben csupán az alábbiakat ítélték szükségesnek leszögezni: „Tekintettel arra, hogy a korábbi foglalkozásra vonatkozó adatok esetében számitani lehetett bizonyos eltűkolési törekvésekre, különös figyelmet fordítottak a válaszadás megtagadására. [...] A válaszadás megtagadásán kívül torzító hatása lehetett annak is, hogy a régebbi foglalkozási adatokat szándékosan tévesen adták meg. Ennek közvetlen ellenőrzése lehetetlen volt, csak az eredmények alapján következtethetünk vissza [...] Mindenesetre

úgy látszik, hogy a szellemi rétegbe való tartozást nem tagadták le jelentős mértékben a mobilitásvizsgálatban. Nagyobb lehetett a letagadás aránya a régi felső vezetők fiainál. [...] Ez azonban olyan kevés személyt érint, hogy téves adatbevallásuk nem változtat a kapott képen.”⁴⁷ (Kiemelés – L. P.)

E meglehetősen optimista képpel szemben kockáztassuk meg: már a probléma felvetése is megkérdőjelezni látszik az optimizmust. A magyar politika- és társadalomtörténet 1945 utáni folyamatainak ismeretében nem szorul különösebb bizonyításra, miért fordulhatott elő az ötvenes években nem is kis számban a származás „eltagadása”.

Más. Volt maga cowboy? – kérdezik Mr. Smithtől, akit aztán a kis manó „belök az örvénybe”. Andorka Rudolf a magyar társadalmi mobilitás trendjeiről írott könyvében egy helyütt megjegyzi, hogy az 1962/64-es felvétel feldolgozásában *szakmunkásoknak* „soroltuk azokat, akik magukat *szakmunkásoknak* mondták”.⁴⁸ Nos, az 1960. évi NÉPSZÁMLÁLÁS szerint⁴⁹ ebben az időben a „szakmunkások” egyötöde *semmilyen szakképzettséggel nem rendelkezett*.

Második történet

Egy apától elorozzák ifjú leányát, s ő, felsőbb hatóságokhoz fordulva panaszával, veretes módon így átkozódik:

*„Elcsábították, ellopták, varázsszerekkel rontották meg gaz kuruzslók;
Mert aki nem vak, hűdött vagy hibás,
Varázslat nélkül ily eszeveszette
Meg nem botolhat. [...] Csak nyomorék s idéttlen agy hiszi,
Hogy ekkorát tévedhet a tőkély
A természet törvénye ellen; itt a
Pokol furfangos praktikáira
Kell gyanakodnunk.”*

A kedves Olvasó – aki nyilván tudja, honnét az idézet –, kérem, vegye észre, mennyire hasonlít a nemes Brabantio panasza azokra az átkozódó vádakra, melyeket az elmúlt években médiaszerte szórtak nálunk szülők, mert valamelyik szekta „el-agymosta” tőlük azt a gyereket, aki korábban – mint rendre mondva van – maga volt a két lábon járó engedelmesség, szülőtisztelet (s más ily polgári erények sokasága). A probléma kapcsán megrendezett téves kerekasztalokat nézve, az Olvasó valószínűleg hajlott a pszichológus vendég ily esetben rutinszerűen előhozott hipotézisére, mely szerint a szóban forgó gyermeket valószínűleg fojtogatta a családi légkör (s általában az egész kurva „életvilág”),⁵⁰ ezért menekült ki egy számára valós(nak vélt) közösségi kötelék védelmébe. Ha így van, miért nem érintette meg sosem a kétely: tényleg oly szende s apjával melegen harmonikus viszonyban élő szűz-e Desdemona, mint amilyenek Brabantio lefesti (s amilyenek Desdemona is mutatja magát),⁵¹ s nem megnyomorított, az autoriter apa macho zsarnoksága alól bármi áron szabadulni igyekvő (s ráadásul, mondjuk, nimfomán) serdülő?⁵²

No de hagyjuk!... Mit válaszol az ellene felhozott vádra Othello?

„Atyja kedvelt és meg- meginvitált, / Elkérdezgette életem folyását,
 Ostromot, harcot, bút-bajt évről évre, / Amit megéltem.
 Én végigmondtam kisfiú-koromtól / A percig, melyben éppen faggattott:
 Elmondtam szörnyű kalandjaimat, [...]

De mindezt / Hallani vágyott Desdemona is, / Csak elvonták a házi gondok onnan
 De hogyha végzett, fúrge buzgalommal, / Megújra visszatért s mohó fülekkel
 Nyelte szavam – én észrevéve ezt,⁵³ / Alkalmas órán módját leltem annak,
 Hogy tiszta szívvel maga kérje tőlem: / Mondjam el végig vándorútamot, [...]

Amikor befejeztem, / Tenger sóhajt adott sok kínomért,
 S megesküdött hitére, hogy csodás volt, / Nagyon csodás és nagyon megható.
 S kívánta, bár ne hallott volna – majd: / Bár ő lehetne ily hős – megköszönte
 S kért, hogy ha őt egy társam megszeretné, / Csak oktassam ki azt történetemre,
 S elnyeri őt. Fölfogtam, mire gondol: / Sokat szenvedtem, s belémszeretett
 Én meg belé, mert szánta szenvedésem. / No, ennyi volt az én varázslatom.”

(Kardos László fordítása.)

„Nagyon csodás és nagyon megható!” Édes istenem!... Azért azt mondanám, mielőtt kisírnánk a két szemünket, gondoljuk végig, „igaz beszédű” ember-e Othello? Igaz-e az általa előadott történet? Az egyszerűség kedvéért fogadjuk el, amit mond, s ne firtassuk: a valóságban nem adott-e mégis, valamely ottani Biberach tanácsára Desdemonának „egy kis hevítőt”. Rendszerben van: Desdemona szerelmét egy igen „hatásos” történettel sikerült elnyernie. Igaz-e és hiteles-e⁵⁴ Othello „hatásos” *life story*-ja? Miközben elmeséli, „hogyan is történt...” – meglehet, véletlen elszólásként –, elárulja, hogy „fölsírmerte a szituációt”, s élt is vele rendszeren.

Legyünk megint jóhiszeműek. Nem kell feltétlenül arra gyanakodnunk, hogy a sinylődéseiről szóló beszámoló éppoly költött mese, mint – ma már tudjuk! – a fejüket a hónuk alatt hordozó népekről szóló, mindenki által komolyan vett beszámoló. Katona volt, bizonyos jó katona, kijutott neki jó- s balszerencséből egyaránt, sok kemény pillanata lehetett életének. De vajon amikor szívének kedves bajtársaival olykor-olykor egy csapszékben iddógálva beszélgetett, ugyanígy számolt be élete kalandjairól? Ugyanezt a – fogalmazzunk így: vele objektíve megesett⁵⁵ – történetet mesélte-e vajon azoknak, akiket nem elérékenyíteni akart, hanem imponálni nekik? Előttük mit hallgatott el, nekik mit mesélt el – s főleg: hogyan? S ha ezeknek a történeteknek lesz fültanúja Desdemona, vajon beleszeret-e? Ha a vándorút sok gyötrelmes csapása helyett azt kell végighallgatnia, hogy Othello – teli kupával a kezében, botladozó nyelvvel és kásás hangon – éppen azt meséli a többieknek az előző hadjárat során fölcsipett nagy csöcsű macáról, hogy „a falat rugdalta, úgy élvezte, hogy kúrom!”, akkor az első felvonásbéli éjszakai zenebona bizonyos okafogyottá válik.

Mindennél persze sokkal fontosabb az a kérdés: a feltételezhetően különböző beszámolók közül melyiket tartjuk „igazabbnak”? S vajon „hazugság”-e bármelyik is? Vagy csak hangsúlyok módosulnak? „Igazat» beszélni viselkedésünkről – mondja a szociológus –, ha mégoly nyíltan és teljesszerűen is, sohasem azonos magának a viselkedésnek a megmutatásával. [...] Annyi történetem van az életemről, ahány alkalom van, hogy elmondtam őket. Így van ezzel mindenki.”⁵⁶ Minden idők legzseniálisabb sci-fi-írója, Stanislaw Lem pedig így fogalmaz: „...nem hiszem, hogy az, akiről az életrajzot írják, többet tudna a témáról, mint az

életrajzírók. Csakhogy ez utóbbiak előnyösebb helyzetben vannak, mert a homályos pontokat az adatok hiányával magyarázhatják, minek folytán vélelmezhetik, hogy a leírt személy, ha élne és ha akarná, megadhatná nekik a hiányzó információt. Pedig a leírt személynek önmagáról csak hipotézisei vannak, amelyek mint szellemi termékek ugyan érdekesek, de semmiképp sem tekinthetők e hiányzó tégláknak.

*Kellő leleménnyel voltaképpen mindenki írhat magáról egész sereg életrajzot, amelyeknek hazájában nincs más közös elem, mint a tények váza. Sok fiatal, tehát tapasztalatlanul naiv ember, még ha okos is, valószínűleg cinikusnak találja ezt a megállapítást. Tűvednek, mivel ez nem erkölcsi, hanem ismeretelméleti probléma.*⁵⁷ (Kiemelés – L. P.)

*

Az eddig felhozott két példa – valljuk meg – triviális. Triviális abban az értelemben is, hogy közhelyesen ismert „dilemmákat” rángat elő; de főleg abban az értelemben triviális – azaz: különösebb gond nélkül „helyére rakható” –, hogy *lege artis* tudjuk, „hogyan kell kezelni a kérdést”. A már idézett Esser ezzel kapcsolatban a következőket jegyzi meg: „Elfogadottá vált az az alapvető belátás, hogy a kérdéses során nyert adatok például szituációs hatások nyomán szisztematikusan változhatnak.” Majd így folytatja: „Megmarad azonban két alapvető orientáció: először, hogy ezek a szisztematikus befolyások és hatások maguk is magyarázhatók (például szociálpszichológiai) elméletekkel; másodsor, hogy ezen magyarázatokban a szituáció jellemzői mellett a személyek esetleg meglévő orientációs és céltételezéseit is figyelembe kell venni. Ilyenkor éppenséggel a mindenkori szituáció szerint az eltérően aktualizált, mérlegelt, »kreált« vagy »definiált« orientációkról és »többszörös« identitásokról alkotott elképzeléseket is elemezni kell – amennyiben a fellépő folyamatok és hatások számára magyarázó érveket szállítanak.”⁵⁸

S ennek megfelelően így folytatja tovább: „Amennyiben a reakciók szituációfüggőségére, a kogníciók például hangulatoktól függő ingadozására [...] való utalás egy magyarázó érvelés kiindulópontja, amely ezeket a változásokat meghatározott feltételektől való függőségükben prognosztizálni tudja, úgy nemigen van mód radikális következtetések levonására.”⁵⁹ Ami magyarul azt jelenti, hogy a szociológus hagyatkozhat (szociálpszichológiai elméletekkel „megtudományosított”) emberismeretére; figyelembe veheti a megkérdezettek válaszainál (többször „én sem a hathúszalval jöttem” alapon *föltételezett*) orientációs és céltételezéseiket – majd ezeket válaszaik igazságából „leszámíthatja”. Mr. Smith nyilván nem profi cowboy, s pláne nem indián hercegnők leszármazottja; Othello sem – feltétlenül – hamvas szűz leánykák ideális partnere. Ennyiben válaszaik mértéktartással kezelendők, s még ha „válasz” és „valóság” között olykor túlságosan is nagy a bizonyulna a különbség, nincs ok a szociológiai ismeretszerzés értelmezhetőségének megkérdőjelezéséhez vezető „radikális következtetések” levonására. Akár meg is nyugodhatnánk, ha Esser nem folytatná: „Mindez bizonyosan másképp lenne, ha a klasszikus testelméletre és a normatív paradigmára orientált kérdőíves kutatás felismerhető gyengeségeiből azt a következtetést vonnánk le, hogy minden szituáció és folyamat előre nem láthatóan újszerű, és ezért legfeljebb a hermeneutikus-életvilágbeli megértés számára hozzáférhető. Ebben az esetben tudományos erőfeszítésekre nem lenne több szükség.”⁶⁰

A mondatocska gyönyörű. Bár burkoltan benne foglaltatik annak elismerése, hogy a klasszikus testelméletre és a normatív paradigmára orientált *kérdőíves* kutatás felismerhetően gyenge (lehet), ebből *nem következik* egy értelmű konklúzió. Ha persze mégis levonnánk azt a lehetséges konklúziót (s Esser hangjából isten bizony rosszállást vélek kicsendülni, és a megfeddés szándékát), hogy a szituációk s az általuk – eddig úgy

hittük – meghatározta, identitásokat szabó, orientációkat kijelölő folyamatok lehetnek⁶¹ „előre nem láthatóan újszerűek”, azaz: *kaotikusak*, akkor vége a tudománynak. Legfőljbbe a hermeneutikus-életvilágbeli megértés kezdhet velük valamit. (Nofene! Mégis jó lenne tán emez valamire?) Pikírt megjegyzés: az, hogy e felfogás a kaotikus jelenségekkel szembesülve, hagyományos perspektíváit vesztve lemondóan arra a következtetésre jut, hogy „tudományos erőfeszítésekre nem lenne több szükség” (mert hisz sikertelenségre lennének ítélve), csak arról tanúskodik, hogy a „természettudományos paradigma” beteljesítését hajszoló szociológia „természettudományon” – egyelőre – annak egy meglehetősen avított változatát hajlandó csak érteni.

Tegyük azonban félre pikírtségünket. Vizsgáljuk meg, van-e realitása annak (az előző szépirodalmi példák ugyanis *ezt nem feltétlenül* valószínűsítették még!), hogy ismerve a kérdéseket, a kérdésfeltevés/válaszadás szituációját és a kérdezettek válaszait, ezek érvényessége *nem lenne előre látható*.

Harmadik történet

A németek megszállta világháborús Franciaországban vagyunk. Főhősünk egy Arnaud nevű pasas, aki magát „egzisztencialistának” mondja, akinek „nagy megnyugvás tudni (mélységesen tudni), hogy semminek sincs értelme. Semmi sem éri meg, hogy az ember a szívére vegye”, s aki a maga életbölcességét így foglalja össze: „kerüld a szenvedést”.⁶² Nos, mi történik hősünkkel?

„Amikor a többiek elmentek, és Arnaud magára maradt egy földhányáson, egyedül a határtalan nagy fennsík közepén, egyedül a csillagok alatt, dühösen kitért: »Hülye!« És megismételte: »No de ilyen hülyét! Ilyen marhát!« Majd' szétvetette a düh: mit keres itt? Hogy engedte magát behúzni ebbe a dologba? [...] Am ezen az estén, egyedül a határtalan fennsík közepén, egyedül a sötétlő ég alatt, nemcsak zavart volt, hanem dühös is. »Hülye!« – ismételte. A kezét nézte, s a géppisztolyt a keze közt. Távol tartani magát négy évig mindentől, megvetéssel és utálattal nézve az egész históriát, a kegyetlen és ostoba hangyák sötét történetét; négy éven keresztül mindaddig megőrizni hidegvérét; nem nézni egyébként ezt a zűrzavart, pusztulást, öldöklést, mint egy hangyaboly felbolydulásának, melyre tűzcsóvát vetettek, s melyben e bogarak most tizezrével hullnak értelem nélkül, szörnyű módon, anélkül, hogy ez a mindenség rendjén egy jottányit is változtatna; kitarítani jó negyven hónapig, kikerülni minden csapdát, az érzékenységet, az avított hazafiságot, a képzelt igazságosság és a könyörület kelepccéjét, ezeket az emberi és ezért hazug problémákat; s ma este itt találni magát, egyedül, markában egy géppisztollyal, a legcsekélyebb zajra is fülelve, mint egy meghajszolt nyúl, és miért? Miért? [...] Gúnyosan fölnevetett. Mért ácsorog itt, mint egy hülye – ahelyett, hogy meglépne? Az értelem semmi okosat nem tudott sugni neki: esztelenség itt maradnod. Mégis ott maradt, lapulva a kavicsokon, a lekaszált fűben, s a kavics még meleg volt a lenyugodott nap sugaraitól, s a lekaszált fű fűszeres illatú. [...] »Milyen marhaság, de még milyen marhaság!« – ismételte a mérhetetlen, sötét eget nézve. Mi tartja itt vissza, úristen? Már az is elég nevetséges és megalázó, hogy ide jött. Négy év bölcssége, négy év kitaratása, négy év szilárd következettsége egyetlen óra alatt semmivé foszlott.”⁶³

Hm! Miféle égszakadás-földindulás fért bele egyetlen órába, milyen katalizma for-gathatta ki sarkaiból a földet s égboltot, hogy e határozott világnézetű férfi, aki a hazafiságot *avítottnak*, az igazságosságot *képzeltnek*, a könyörületet *kelepccének* tekinti a maga számára egy hangyaboly-világban, most ott találja magát egyedül a csillagok alatt, egy határtalan fennsík közepén, géppisztollyal a kezében?

„...három ember váratlanul beállított hozzá, [...] ő meg egy perc alatt elfelejtett mindent, velük ment, elfogadta kezükből ezt a megmagyarázhatatlan géppisztolyt, s most itt van, teljesen egyedül, mint egy marha.

Meddig megy ez? Meddig viszi ez a hülyeség? [...] meg fog halni. S nyilvánvalóan egy marhaság miatt fog meghalni, anélkül, hogy hinne benne. Meg fog halni, s nyomorban, ha éppen nem veszélyben hagyja a feleségét s a csodálkozó tekintetű, búzakék szemű kis Clarisse-t, meg a két fiát [...] Meg fog halni, s szerencsétlenségbe taszítja övéit, hogy ennek a három pasasnak, akikről semmit sem tud, ideje legyen biztonságba helyezni egy értéktelen lőszerládát.

Fölpattant. A türelmetlenség talpra szökkenette. Ördögbe az egész hülyeséggel! Hazamegy. Igen, azonnal hazamegy, az egész egy nagy hülyeség. De egy lépést sem tett. Ott maradt mozdulatlanul, kezében a géppisztollyal [...] Próbált nyugodtan gondolkodni. »Nézzük csak – mondta –, mi tart vissza? Ez a három alak, törődöm is velük, egy fityinget nem adnék értük. A nevüket se tudom, az arcukat se ismerném már meg. Hogy meghalnak vagy nem, egy fikarcnyit se fog változtatni a Mindenségben, az én mindenségemben se. [...] Füttyülök arra a ládára, füttyülök a háborúra, füttyülök ezeknek a bugrisoknak az életére vagy halálára, elmegyek innen, elmegyek, megyek innen!«⁶⁴

Az elbeszélés következő mondata azonban: „De mégis maradt.” A történet folytatása ugyanigy zajlik.

„Az első lövésre meglépek – határozta el mindjárt, de lelke mélyén pontosan tudta, hogy ez nem igaz, hogy itt fog maradni, a földhöz lapulva, amíg ott nem verik agyon.

És ezen a gondolon rágódott, amikor távolról meghallotta a motorok zaját. Az út mellett egy kavicsalom mögé hasalt gyorsan, kissé görcsösebben szorongatva géppisztolyát. »Leadok két-három sorozatot, hogy jelezzem a fiúknak, aztán meglépek« – határozta el megint, de tudta, hogy ez nem igaz, hogy ki fog tartani, míg helyben agyon nem verik, ahogy ezt azok elvárták tőle. [...] »Két-három sorozat, aztán meglépek« – gondolta, mialatt a fegyver rázta a vállát, de tudta, hogy ez nem igaz. [...] Hirtelen három, négy, öt robbanás csapott fel közvetlen közelében. »A rohadtak, kézigránátokkal!« – villant át rajta, s e pillanatban még nem tudta, vajon megsebesült-e vagy nem. Csupán azt vette észre, hogy jobb karját nem bírja többé mozgatni. Aztán combjában járta át a fájdalom, mintha lángok égetnék. Hallotta, hogy csikorognak a kavicsok körülötte a csizmák alatt. »Megmondom nekik rögtön, hol az a három pasas, meg az a marha ládájuk« – gondolta, s ekkor öt vagy hat sisakos árnyék hajolt föléje. [...] »Most, most elmondok mindent nekik« – és egy szót sem szólt. Kemény ütést kapott megsérült fülére, felüvöltött, de egy szót sem szólt. »Disznó! Disznó!« – hallotta, aztán egy dühtől tajtékzó hang parancsokat osztogatott, amit nem értett, s kíméletlenül fejrántották a földről. »Majd megszólaltatunk, értjük a módját, abban biztos lehetsz, piszok disznó!« Hallotta, s magában ezt mondta: »Nem hagyom magam megkínózni ezért a marhaságért, az biztos, ott lenn mindent elmondok« – s egy pillanatra ez megnyugtatta, de szíve mélyén jól tudta, hogy hagyja majd kínozni magát, és egy szót sem fog szólani. [...] »Nos, biztos, hogy nem mondok semmit. A fiúk rám bízták magukat. Egy szót sem... Pedig hülyeség, teljes hülyeség!« – lázadt fel utoljára az esze e gondolatra, de észrevette, hogy ezt már csak üresen ismételteti, s erre nagyon megdöbönt.⁶⁵

Legyintenek? – partizánromantika... írói fantázia... Nos, forduljunk akkor a meglehetősen hírnévnek örvendő szociológushoz, a holocaustnak a modernitáson belüli helyét és „szerepét” kereső Zygmunt Baumanhoz. Bauman fölidézi, hogy a napjainkban divatba jött gépeltérítési akciókat megszenvedő házaspárok között, „akik együtt éltek meg a túszként való fogság kínját, a normálisnál jóval nagyobb számban került sor válásokra [...] Többségük a gépeltérítés előtt sosem gondolt válásra. A szörnyű esemény azonban »felnyitotta szemüket«, s párjukat »új fényben látták«. A rendes, jó férjek önző teremteseknek »bizonyultak«, akik csak a saját gyomrukkal törődtek; a merész üzletemberek visszataszító gyávaságról tettek tanúbizonyosságot, míg a leleményes »világfik« összeroskadtak, s előre siratták pusztulásukat».⁶⁶

A két inkarnáció közül, melyre e „szereplők” képesek voltak, melyik az igazi arc, s melyik az álarc? Világos, ugye, hogy ez már nem ugyanaz a kérdés, mint amelyik azt

firtatja, mi fűzheti egybe Othello két különböző társasági szituációban előadott életrajzváltozatát? A válasz rá viszont: rossz a kérdés, egyik arc sem „igazibb” a másiknál.

„Az áldozatok jellemében e két lehetőség mindig is megvolt – csak éppen más-más időben és körülmények között kerültek felszínre. A »jó« arc azért tűnt természetesnek, mert a természetes körülmények neki kedveztek a másikkal szemben. Ugyanakkor a másik arc is mindig jelen volt, de természetes körülmények között láthatatlanul [...] ha nincs a gépellátás, ez a másik arc örökre rejtve maradt volna.”⁶⁷

Felkavaró életbölcesség lenne, miszerint az is igaz, hogy „sok van, mi csodálatos, de az embernél nincs semmi csodálatosabb”, meg az is, hogy „az emberfaj sárkányfog-vetemény”? Nem valószínű. Bauman azért tulajdonít ennek mégis fontosságot, mert nem lényegtelen implikációi vannak a szociológiára nézve! A holocausttal foglalkozó „figyelemre méltó”, „ortodox mérce szerint kitűnő” szociológiai tanulmányok eredményeiből (félreértést elkerülendő jegyzem meg, Bauman minősítéseiben semmi ironikus áthallást ne tessék keresni, egyértelműen elismerőleg fogalmaz) a tanulmányok szerzői, s nyomukban Bauman, egyedül ahhoz a soványka állításhoz képesek eljutni, hogy: „A megmentők segítőkészek, mert ilyen a természetük”, „lehetetlen »előre felismerni« az önfeláldozás egyéni készségének vagy a vészhelyzetben fellépő gyávaagnak a jeleit, szimptomáit vagy indikátorait; vagyis nem lehet meghatározni későbbi megnyilvánulásuk valószínűségét azon a szituáción kívül, amely »előhívja« vagy »felébreszti« ezeket”.⁶⁸

E mondat erősen rímel arra, amit a történész Donald McCloskey mond: „A káosz problematikája tehát a megjósolhatatlan és a megmagyarázhatatlan viselkedés problematikája. [...] Ez a probléma kikapcsolhatatlanul benne rejlik az emberi élet narrációjában is.”⁶⁹

Ne gondoljuk azonban, hogy a szociológia csupán extrém, sorsfordító határhelyzetekben hagyhat cserben bennünket. Ez nem lenne baj, hiszen nyilvánvalóan mindannyiunknak van annyi magunkhoz való eszünk, hogy ha partizánnak akarunk állni, és társakat toborzunk vállalkozásunkhoz, akkor nem szociológiai kutakodások alapján fogadunk bizalmat egymásnak életre-halálra, és *pláne nem* azon az alapon, hogy gyártunk egy kérdőívet, amiben megkérdezzük:

Ha Ön partizánként az SS fogságába esne és vattatnák, kivallaná-e, hogy hol rejtőznek a társai?

- 1 – semmilyen körülmények között sem
- 2 – hát, ha nagyon kínoznának, akkor igen
- 3 – rögvest
- 8 – honnan tudnám
- X – nincs válasz

Kérdezⁿⁱ! Ha a válasz 2, ugorj a 17/a kérdésre

17/a Mennyit kellene kínozni ahhoz, hogy köpjön?

- 1 – napokig
- 2 – órákig
- 3 – legalább fél órát
- 4 – már egészen kicsi fájdalmat sem bírok elviselni
- 8 –
- X –

A probléma sokkal mindennapibb. George A. Reich például a következőt állítja: „Én úgy érzem, hogy eddigi életem (s azt gondolnám, mások is hasonlóan vélekednek a sajátjukról) meglehetősen kaotikusan alakult. Különböző események, tényezők egy sajátos alkímiának engedelmessé válása terelgetett engem »jelenlegi« állapotomba. Ha a körülmények csak egészen kicsit lettek volna eltérőek, életem bizonyára egészen másképpen alakult volna.”⁷⁰ Majd hozzáteszi: „Ha igaza van Carlyle-nak, aki szerint »a történelem nem más, mint megszámlálhatatlanul sok életrajz esszenciája«, akkor a történelem kétségkívül kaotikus. Minden egyéni életsorsban szemléletesen tetten érhető ugyanis, hogy apró s eleinte lényegtelennek tűnő események hatása az idő múltával át- meg átszövi életünket, s akár fordít is menetén, irányt szab életünk folyásának.”⁷¹

Mi meg azt tehetjük hozzá, nemcsak a történelem, de a szociológia is...

*

Egy bizonyos: nem lehet megkerülni azt a kérdést, hogy a szociológia (s ezen belül főleg a *survey*-szociológia, mely eléggé elhatárolja magát a „hermeneutikus-életvilágbeli megértéstől”)⁷² hogyan képes úrrá lenni a problémán. Minden gonoszkodó él nélkül jegyzem meg: a szociológus nem helyezkedhet arra az álláspontra, hogy értelmi, érzelmi, morális kvalitásai jelentik a biztosítékot. Bizakodjunk tán a tudományt művelés módszertani eljárásainak purifikáló erejében?⁷³ No de akkor a metodológia mely specifikus eleme jelenti azt a panaceát, mely „minden kínra ír, s amelytől meggyógyul minden szenvedő”?

A kvantifikálás lenne ez? Könnyen belátható, hogy nem, hiszen mint (ha nem is egészen ebben az összefüggésben, de azért idevágó módon) említett kedvencem, Lem leszögezi: „Az olvasó, e kukucspalkó, a statisztikai táblázatokon, mint valami kulcslyukon át meglesheti a hétköznapjait élő emberiség óriási, meztelen testét. [...] Ezzel szemben a sajátosan emberi lelki jelenségekhez, teszem azt a lelki tartalmakhoz, semmi köze a folyóiratok és filozófiai művek példányszámának. Ez olyasmí, mintha a test hőfokát azonosítanánk a szerelem hőfokával, vagy »Ige« címszó alatt egymás mellé állítanánk az igeragozást és az isteni igehirdetést.”⁷⁴ Az élet „átszövöttsége”, a „sajátos alkímia” (melynek vegykonyhájában a „kis hatás” aránytalanul „nagy következményekhez” vezet) ezzel a módszerrel megragadhatatlan.

Akkor hát az irodalmiság lenne tán? Természetesen nem vagyok oly ostoba, hogy azt higgyem, az igazsághoz való eljutás fentebb vázolt problémáira megoldást nyújt a szépirodalmi stílus. (Már csak azért sem gondolhatom ezt, mert a kauzális összefüggésekben az idő kitüntetett irányú, nehéz lenne tehát olyasmit felhoznom argumentumnak, hogy a terepen való munka után zajló poétikai tevékenység módja, minéműsége visszamenőlegesen meg nem történtté teheti a jelzett problémákat, s még csak azt sem gondolom, hogy kiszűri tudná őket.) Látszólag frivol módon hadd üssem hát el a kérdést: nem érdekel, ki hogyan jut el az igazsághoz. Higgyünk abban, hogy a szociológus elkötelezettje az igazságnak; bizzunk abban, hogy kiküzdí magának az igazsághoz elvezető módszereket – a többi magánügy.

Azt, amit korábban írtam, hogy nevezetesen a szociológia szerintem akkor tudomány, ha egyben szépirodalom is, kérem, egyikük se vegye tehát közvetlenül *metodológiai szinten* operáló javallatnak. Másról van itt szó. Hogy miről? Engedelmükkel vizsgálkanyarodnék Márkus György tanulmányához. Bocsánat a hosszúra nyúló idézgetésért, de súlyos gondolatokat érdemes adekvát megfogalmazásukban elővezetni.

„[A] természettudományos diskurzus közönsége elvileg azokra korlátozódik, akik azonos kom-

potenciájú félként képesek részt venni folytatásában. Ezáltal a diskurzus társadalmilag rázárul önmagára [...] a releváns olvasóközönség kulturális körülhatárolása a természettudományokban normatív előírás jellegét viseli, s ezért nem fogható fel bizonyos elkerülhetetlen tények pusztá következményeként. Az a választóvonal, amely behatárolja és lezárja a természettudományos diskurzust, nem eleve adott, hanem tevékenyen fenntartott határ. A tudományos művek értelmére, illetve értékelésére vonatkozó »laikus« véleményeknek – a természettudomány normái szerint – egyáltalán nem szabad befolyást gyakorolniuk azok szakmai megvitatására. [...] Ez közvetlenül jelentkezik abban az intézményesen erőteljesen érvényesített normában, amely tiltja a kutatónak, hogy bármiféle úton-módon azt megelőzően apelláljon valamely külső közönségre, hogy eredményeit elfogadta és »hitelesítette« volna az érintett kompetens szakmai közönség.⁷⁵ A humán és a társadalomtudományok területén azonban – jegyzi meg Márkus – „még manapság is a legfontosabb és legnagyobb hatású tudományos igényű művek szélesebb közönséget találnak a terület szakértőinek szűkebb körénél. Ez a közönség részben más diszciplínák és szakterületek művelőiből verbuválódik, részben pedig közelebről jellemezhetetlen »művelt olvasókból« tevődik össze, s ez utóbbiak száma inkább növekvőben, semmint csökkenőben van. E szélesebb olvasóréteg tagjait a szakemberek szűkebb csoportja persze nem tekinti kompetensnek arra, hogy teljesen egyenrangú félként vegyen részt a szóban forgó művekről folytatott eszmecserékben; beállítódásai, értékítéleteik és nézeteik azonban különbözőképp befolyásolhatják ezeket a vitákat”, az eltérés magyarázatául pedig azt hozza fel, hogy a természettudományok diskurzusa „autonóm a köznapi nyelvvel szemben, vagy legalábbis távol esik és elválik attól, mint ahogy problémáiknak sincs sok közül a hétköznapi ügyletekhez. A humán és társadalomtudományok másfelől, még ha rendelkeznek is sajátos terminológiával, mélyen összefüggenek a természetes nyelvvel és a hétköznapi életérdekekkel. Ez tekinthető elméleti alulfejlettségük jelének, de olyan konstitutív jegyként is értelmezhető, amely kognitív érdekeik legsajátosabb jellegével függ össze”.⁷⁶ (Kiemelés – L. P.)

Márkus azon állításának igazságáról, hogy a szaktudományunkon kívüli, valamilyes „legitimitással” azért mégiscsak rendelkező olvasók köre inkább növekvőben, mintsem csökkenőben lenne, nyilatkozni nem mernék. Magam e tendenciát – s ha tetszik, készséggel elismerem, hogy ez szubjektív benyomás – ellenirányúnak érzékelem.⁷⁷ Mint tudjuk, a percepció – bármily fájdalmas is beismernie ezt egy empirikus szakma művelőjének – súlyosan ideológiaterhelten működik. Hadd próbáljam hát explicitté tenni a magam véleménye mögötti „ideológiai hordalékokat”. Megkockáztatom: a szociológia (vagyis az a tudomány, melyet a szociológusok ún. közössége művel) nem érdekelt a Márkus által tételezett tendenciában. Éppen fordítva: ellenérdekelt, s célja azokhoz a természettudományokhoz való csatlakozás, amelyeknél a tudományos publikáció célja – mint ezt róla Márkus leszögezi – éppen ellenkezője a nyilvánosság keresésének.⁷⁸ Nem véletlen, ha nálunk azt vetik a kutató szemére, hogy „elsősorban nem tudományos, hanem értelmiségi közönségnek szánta írásait; viszonyítási pontja nem a tudományos közösség, hanem az értelmiségi közvélemény [...] Ez persze a publicisztikai szövegek [...] esetében magától értetődő, a tudományos igényre számot tartó tanulmányok esetében azonban már nem”.⁷⁹

A szociológiának az a törekvése, hogy igyekszik készséges szolgálóleányává lenni a természettudományoknak, nem „tegnap” kezdődött el, hanem már századunk húszas éveiben. Érdekeltsege ebben az egész folyamatban a kezdetektől fogva kettős volt, s a kétféle érdekeltsege mind a mai napig egymásra találó boldog szerelmesekeként ölelkezik (ó, Bájvölgyi Armand, azért mégiscsak visszacsempésztelek!). Egyfelől, mint magát tudományként konstituálni kívánó diszciplína,⁸⁰ természetesen igyekezett jelét adni annak, hogy normatív eszményei egybeesnek az egyetemi, akadémiai intézményességen és an-

nak presztízsrendszerén belül működő tudományszakokéival, emezekkel nagyon is *kompatibilis, velük egyívású diszciplína*. Másfelől, részint ezzel összefüggésben (lásd az „akadémiai” tudományok „objektív”, „értékmentes” normativitását), részint pedig ettől teljesen függetlenül, nyers politikai (s e közvetítésen keresztül finanszírozási) érdekmegfontolások miatt is, az egyetemi szociológiának a szociális reformtörekvésekkel (s a mellettük elkötelezett csoportokkal) való korábbi összefonódása⁸¹ kinössá vált. Ez áll a háttérben Anthony Oberschall elemzése szerint „*annak az »igehirdetés«, a »szenzációhajhászás«, az »értékítéletek« ellen indított kíméletlen és heves elutasításnak, mely a 20-as évekkel kezdődően fogja majd jellemezni a professzionalizálódásban jelentősen előrébb lépett szociológiát, amely igyekszik sorait megtisztítani a szociálreformerektől és dilettánsoktól, akikre a továbbiakban már nincs szüksége, s akik egyre inkább veszélyezik»*.⁸² A folyamatot végigkövetve, szerzőnk a következőképpen tárja elénk az események menetét: „*A szociológusok egyre inkább az egyetemi tudományos közösségben látják referenciacsoportjukat. Ez azt jelenti, hogy a tudományos tevékenység végzésének »látható jelei« – értsd ezen a kvantitatív technikák alkalmazását – mellett törnek lándzsát, elvetve a »puhább« technikákat. [...] Hogy kutatási pénzeket kaphassanak, interdiszciplináris együttműködésre számíthatassanak, tanácsadói szerepkörhöz juthassanak (bármely kormányzati szinten), a szociológusok fennen hangoztatták, hogy elméleteik és módszereik értékmentesek és politikailag semlegesek, már csak azért is, mert »szociológia« és »szocializmus« között az átlagember gyakorlatlan füle nem mindig volt képes különbséget tenni.*”⁸³

A kvantitatív technikák alkalmazását⁸⁴ olyan lángpallosnak kezdték tekinteni, amelyvel kiűzhetőek mindazok, akiknek jelenléte egyre kényelmetlenebb teherként nehezedett a szakmára. És híres könyvében, a KNOWLEDGE FOR WHAT-ban Lynd „*hiába szegült szembe azzal, hogy a szociológia kiegyezze az amerikai Establishmenttel s a társadalom befolyásos csoportjaival; hogy kritikátlanul fogadja el az amerikai társadalom szerveződéséről, működéséről és meghatározó problémáiról szóló nézeteket. Szakmai mobilitásukat és elismertségüket védelmezendő, a szociológusok az értékmentes szociológia pajzsa mögé bújtak, ez megóvta őket attól, hogy kényelmetlenül kritikus véleményt kelljen hangoztatniuk, s a társadalmi problémákat orvoslandó, népszerűtlen javaslatokat kelljen megfogalmazniuk*”.⁸⁵

Természetesen nem lehet feladatomban egy, a folyamatokat napjainkig nyomon követő szociológiatörténeti körkép fölvezetése, ha valakit e kérdés aprólékosabban érdekel, az haszonnal tanulmányozhatja például Norbert Wiley A JELENLEGI INTERREGNUM AZ AMERIKAI SZOCIOLOGIÁBAN című tanulmányát.⁸⁶ Szigorúan csak arra szoritkozom, hogy (pontatlanságoktól sem visszariadó elnagyoltsággal) bemutassam – mint ezt már másutt megtettem⁸⁷ – a szociológia kvantitatív tudományként való konstituálódásának főbb lépéseit.

1) A kvantitatív módszerek alkalmazására való törekvést – s a „sikert” – nem a tudomány *organikus, belső önfejlődése* alapozta meg és kényszerítette ki, illetve legitímálta, hanem szociológiailag nagyon is érthető státusképző szempontok.

2) Nem állítanám, hogy „a kvantitatív” egyszerűen a *survey*-technikával volna azonos, de bármit gondoljunk is a *survey*-technika episztemológiai státusáról, az talán nem jogosulatlan s nem méltánytalan állítás, hogy történetünkön belül mindenképpen *e technika „elmatematizálódása”* jelenti az uralkodó, meghatározó trendet. Emekt pedig nem ismeretelméleti megfontolások legitimálják igazán (s még csak nem is kizárólag a számológépes technika fejlődése), hanem sokkal inkább az, hogy miközben a szociológia társadalomelméleti relevanciája (és társadalmi fontossága) meggyengült, a rudimentáris *survey*-statistika felváltása mind bonyolultabb „matematikaként” tetszelgő statisztikai „paradigmákkal” sikerrel kompenzálhatta a tudomány mivoltba vetett hit elbizonytalanodását.⁸⁸ Sőt e „paradigmaváltás” kifejezett előnyökkel is kecsegtet, hisz:

– a) minél bonyolultabb egy eljárás, annál nehezebben érthető a *profanum vulgus* számára – s ez már *önmagában* garanciája tudományosságának;⁸⁹

– b) a gép kiköpte „adattömeg” azt a látszatot kelti, hogy méréseinkkel mind *egzaktabb* tudásra teszünk szert: egyrészt abban az értelemben, hogy mind több részletre kiterjedő s mind aprólékosabban „pontos” mérési eredményekhez jutunk; másrészt abban az értelemben, hogy a „precízebb” mennyiségi eredmények úgymond *objektívabbak*, hiszen mind kevésbé hagynak teret a különféle összefüggések szubjektív *mínősítésének*.

3) Mindez érthetően segít abban tetszelegnünk, hogy tudományunk fejlődik, s egy új statisztikai programcsomag kihozása – *excelsior!*, *excelsior!* – akár még annak örömteli érzésével is megajándékozhat, hogy személyesen mi magunk is progrediálunk...

A *szakma* egy része dezilluzionáltan, sőt „ellenzékbe” vonulva figyelte ezt a karriertörténetet: „*Úgy gondolom [...] hogy a szociológia mint szaktudomány kialakulása rossz dolog volt – fogalmaz például Stinchcombe –, mivel szisztematikusan eltávolított bennünket a társadalomban cselekvő emberek tanulmányozásától. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a szociológia kutatási területét nem tartom érdekesnek és fontosnak. Ám úgy vélem, a szociológia mint szaktudomány belső presztízrendszer megakadályoz bennünket abban, hogy a valódi embereket, egy társadalmi rendszer tagjait vizsgáljuk, és arra készítet, hogy inkább olyan, absztrakt embereket vegyünk szemügyre, akik szociológiai tudatunk szerint jól illeszkednek presztízrendszerünkbe.*”⁹⁰

Ennél azonban fontosabb az, hogy a szakmainál jóval szélesebb *nyilvánosság*⁹¹ kiábrándult ebből a szociológiából. Ennek fontosságát pedig az indokolja számomra, hogy a szociológiai (tehát *szociológusi*) tevékenység közegének meggyőződésem szerint két *konstituense* van. Egyik a *tudományos közösség*, az egymással ekvivalensnek tételezett deperszonalizált auktorok kicsiny, de válogatott csapata (s mögöttük a nem oly kicsiny és nem oly válogatott intézményes megrendelői „piac”: az állami és privát – profit vagy non-profit – bürokrácia összes lehetséges szakágazata; ide sorolva persze a tudomány és a felsőoktatás piacát is). A másik viszont – s itt bocsánatot kérek azoktól, akik ezt széplelkű demagógiának tartják; *én* mindenesetre halálosan komolyan gondolom – a gyarló, érdekezérelt, „kivülről irányított”, az esetek java részében olyan nagyon nem is szerethető emberekből álló, szociálisan korántsem feltétlenül „igazságosan tagolt” civil társadalom *nyilvánossága*. S emennek munkásságunkból való kiábrándulását *önmagában* elegendőnek tartom ahhoz – még ha a részletes indokolás itt elmarad is –, hogy a szociológia *válságáról* beszélhessünk.⁹²

Meglehet, a természettudósokat foglalkoztató problémáknak – legalábbis közvetlenül – semmi közük a „hétköznapi ügyletekhez” (s értelemszerűen: a hétköznapi ügyletek szereplőihöz – önökhöz, hozzám, az istenadta néphez). Hogy a kutató mit gondol az elektronnól, abban őt semennyire nem befolyásolja, hogy maga is – részben – elektronokból alkotódik; s viszont, az elektront (mai tudásunk szerint) nem érdekli, hogy a kutató (aki maga is – részben – elektronokból áll) mit gondol róla, s annak mily következményei leendnek akár egyikükre, akár másukra. Teljességgel rendben van hát, hogy – mint fentebb idéztem – a tudományos publikáció ebben a szellemben épp ellenkezője a „nyilvánosság keresésének”.

A szociológia tárgya azonban nem a természeti világ, hanem a társadalom, s ekként, valamelyes közvetítettséggel, az emberek. Márpedig ebben a világban az ember csak *alanya* kutatásoknak, nem pedig *tárgya*! Méltósága van,⁹³ s nincs tudomány, mely e méltóságot semmibe vehesse.

No, ez legalább egyszerre hangzik forradalmian demagógnak és könnyfacsaróan

melodramatikusnak, márpedig én sokféle minősítésre aspirálok, de emezek közül egyikre sem. Megpróbálnám hát megmagyarázni, hogy mire gondolok. Rendkívül tanulságos példa lehet ehhez a következő anekdotikus történet. *„Amikor bentlakó pszichiáter voltam New York Cityben, a Metropolitan Hospitalban, az osztály konzultáló orvosa a szkizofrénia minősítő kritériumának azt tekintette, hogy ő nem érti, amit a beteg mond. Egy bentlakó társam, most a Harvard Pszichiátriai Tanszékén tanár, megjegyezte ezzel kapcsolatosan, hogy neki igen komoly nehézségek árán sikerül csak megértenie, amit Hegel mond. Mármost a konzultáló orvos vajon, ha ugyanilyen nehézségekbe ütközne, és végül sem tudná megérteni Hegelt, szkizofrémeik diagnosztizálná a filozófust? A konzultáns pszichiáter azt felelte: »Ez csak természetes.«⁹⁴*

Szíveskedjenek elgondolkodni, mi irritálja önöket a főorvos úr rendthetetlen magabiztosságában (merthogy irritálja, az tuti), s csendben elismerni, hogy az abszurd poén nagyon is kérdéses élű. Fölszisszenünk, művelt európeér, aki vagyunk, hogy a doki egy Hegelt, egy szellemóriást (mert bár egyetlenegyszer próbáltunk beleolvasni A SZELLEM FENOMENOLÓGIÁJÁ-ba, s mert egy árva hangot nem értettünk belőle, ezért letettünk Hegel további tanulmányozásáról – az azért nem kérdés, hogy szellemóriás...) mer leelmebetegezni!⁹⁵ Ha ugyanezt Buga Jakabbal teszi? Ó tudja, ő a szakember – fogjuk belenyugvóan mondani. Holott a doktor csupán ahhoz az – ebből a szempontból kifejezetten „egyenlősítő” – szemponthoz igazodott, hogy sem Hegel, sem Buga Jakab nem tagja a pszichiátria tudományát kompetensen művelők közösségének. Ekként nem is formálhatnak jogot arra, hogy *saját* mondataik értelmét illetően valamiféle kompetenciára tarthassanak igényt. Ezeknek meghatározásában s annak eldöntésében, hogy értelmesek-é avagy értelmetlenek, ő a kompetens, a tudós, a többi pszichiáterrel együtt.

A szociológusok hajlamosak ugyanebbe a hibába esni. Teljesen jogos Barry Smart kritikája, aki azzal vádolja a szociológusokat (vagy legalábbis nagy részüket), hogy azt hiszik, képviselik s próbálják argumentálni, hogy *„a szociológiai megértés fölötté áll a laikus megértésnek”*.⁹⁶ A tudós szinte mindenről biztosan többet tud, mint a laikus. Egyetlen olyan dolog van, ahol ez kérdéssé válhat: s ez a laikus élete, az adott társadalomban élt élete. Nem akarom persze kizárni annak lehetőségét, hogy a szociológus többet tudhasson a társadalomról, mint a benne élő sokmilliónyi laikus. Ez azonban legalábbis bizonyítandó. Bármily magasra emelje is a közönséges halandókhöz képest a *république des savants* azt a cenzust, amellyel szigorúan megválogatja, kiket fogad be soraiba (s én rendben lévőnek is érzem, hogy válogat) – nincs joga megsérteni a közösségén kívül esők méltóságát, nincs joga „lenézni” azokat, akiket tanulmányoz. Őket megilleti, hogy magasabbrendűsége bizonyítékait a szociológus – megvitatásra – eléjük tárja. Méltóságuk tisztelete (vagy, ha tetszik: az egyszerű udvariasság) szerintem megkívánja, hogy a szociológus ennek kérés nélkül is eleget tegyen.

Színfalhasogatok?! Hordószónoklok?! Hát mi más, mint végső soron lenézés az *„a szociológiai munkában benne foglalt [feltételezés], nevezetesen a mindennapi élet közkeletű értődéseinek rejtett [felhasználása] vagy magától értődő [elfogadása], ami miatt a szociológusok számot adhatnak azokról a társadalmi jelentésekről, és fel is használhatják őket, amelyekkel mint »adataikkal« szembesülnek”*.⁹⁷ Smart érzékenyen pontos, helytálló diagnózist ad a mainstream szociológia működési szisztémájáról.

„Nyilvánvaló, hogy a szociológus orientációja jelentősen különbözik azokétól, akiket tanulmányoz, mert míg ők gyakorlatilag és személyesen-életrajzilag érdekeltek helyzetükben álltal, hogy benne élnek, a szociológus abban érdekelt, hogy »mások« életvilágát tanulmányozza, és ér-

dekultúráját nemcsak a személyes életrajz, hanem a tudományos hagyomány és közösség is strukturálja. Ám e munka közben a szociológus szükségszerűen olyan tevékenységekbe bonyolódik, melyek erősen hasonlítanak azokéihoz, akik világias (mundane) helyzetekben tevékenykednek, nevezetesen észleli, konstituálja és értelmezi a világ tárgyait (a többieket a »maguk« életvilágában) [...] a hagyományos szociológia gyakran úgy írja le az emberi tapasztalatot, mint túl szubjektívét és hozzáférhetetlent ahhoz, hogy tanulmányozzuk, és ehelyett másodrendű fogalomképzéshez folyamodik, miközben nem tisztázódik: mi ennek a viszonya az elsőrendű fogalomképzéshez. Ennek következtében, mivel a szociológus a saját, magától értődő módon kezelt életvilágából fakadó jelentésekhez fordul, fogalmakat képez a (nem konkretizált) társadalmi világról, melyeket később más konkrét társadalmi világok elemzésére használ fel, terjeszt ki.”⁹⁸

E tevékenységében a szociológus, félek tőle, többnyire nem jellemzi az az alázat, mely megvan Chesterton kedves detektívhősében, Brown atyában, a jámbor katolikus papban, aki midőn arról faggatják, hogyan oldotta meg eseteit, a következő „vallo-másra” kényszerül:

„A dolog nyitja... – mondta, majd elhallgatott, mint aki képtelen tovább mondani... Majd mégis folytatta.

Tudja, az a helyzet, hogy mindannyiukat én öltem meg. [...] Mindannyiukat én gyilkoltam meg – magyarázta türelmesen. – Így hát mi sem természetesebb, mint hogy pontosan tudtam, hogyan is történt az egész. [...] Valamennyi bűntényt nagyon gondosan kiterveltem. Nagyon pontosan végiggondoltam, hogyan lehet egy ilyen vállalkozást kivitelezni, milyen stílusú, milyen lelkiállapotú ember az, akinek sikerülhet ezt megcsinálni. És amikor már teljesen biztos voltam abban, hogy pontosan úgy érzek, mint ő, amikor már teljesen az ő bőrében éreztem magam, hát hogy' ne tudtam volna, hogy ki ő?”⁹⁹

Az alázat azonban teológiai erény,¹⁰⁰ s ekképp nem biztos, hogy önmagáért helye volna a tudományos bizonyítási eljárások arzenáljában. Mégse sópörjük félre könnyedén. Arról van ugyanis szó, hogy – ugye nem hiszünk a szociológusi *infallibilitásban*? (vagy csak nem merjük bevallani?) – vajon *mi* garancia a szociológus munkájának érdemére. Pontosabban: milyen *ismérvék* mentén minősíthető, *jól* teszi-e dolgát a szociológus? *Valóban* tudományosan dolgozik-e a tudományos dolgozó?¹⁰¹ Márkusra utalnék: a tudomány attól tudomány, hogy „*kognitíve jól működik, azaz empirikusan verifikálható és technológiailag hasznosítható (prediktív), rendszeres ismeretekkel lát el bennünket a világban fellelhető tényállásokról*”.¹⁰²

Hááát, nem is tudom... Világért sem élcelődnék azon, hogy predikciók terén a szociológia (s egynémely más társadalomtudomány) nem nagyon jeleskedik. (Emlékeznek még rá, „Láttuk-e, hogy jön?” címen hogyan önmarcangolt társadalomtudósaink színe-virága?) Sokkal, de sokkal fontosabbnak tartom azt, hogy a predikciók úgymond verifikálása kimerül *események* bekövetkezének kipipálásában, *gyakoriságok* nagyságának egy „szabott tételjegyzékhez” való hozzámérésében. Hogy a „bekövetkezés” – vagy elmaradása – *mit jelent*, az *titok* marad tudományunk számára, s csak *hipotézisként* válhat értelmezés tárgyává... hogy az ennek verifikálásakor kapott eredmény – *regressus ad infinitum* – újra s megújra értelmező hipotézis tárgya legyen... Hogy e titokról valamit megtudjunk (s én nem ózdkodnék ebben látni a szociológia lényegét), ahhoz azokhoz az emberekhez kellene fordulni felvilágosításért, akik kutatásainknak nem tárgyai, hanem alanyai, s akik csak akkor fogják elfogadni, hogy hozzájuk fordulunk, ha kutatásainknak nem tárgyai, hanem alanyai.

Hogy az alsóbb társadalmi rétegek „fölfelé irányuló” mobilitása ugrásszerűen megnő a szocialista társadalomban, mely – elméletileg kifejezhető és levezethető okokból –

kedvez a társadalmi igazságtalanságok fölszámolásának, biztosítja az esélyek egyenlőségét s az ember képességei szabad kibontakoztatását;¹⁰³ nos, ez a predikció verifikálható (volt), s nagyon szép statisztikai táblákkal illusztrálható. Hogy *mezőgazdasági fizikaiból ipari fizikai* segédmunkássá válni, ez bármiféle „világi” értelemben is „följebb jutásnak” volt-é minősíthető az ötvenes években, arról, ha volna itt hely erre, lenne néhány szavam. S arról is, mit gondolhattak volna (ha ezen gondolkodtak volna) a szociológia tudományosságáról s – ha tetszik – emberi hiteléről mindazok, akikkel ez nemcsak megésett-megtörtént, hanem meg is élték, „értelemmel” fölruházva építettek bele saját élettörténetükbe.¹⁰⁴

Azt gondolom tehát: ha a szociológiának fontos, hogy tisztában legyen saját magával, képességeivel és korlátaival (az önismeret, akár a házasság, a „legnehezebb szerzet”, de fontos, mert nagyon hasznos erény!), a természettudományoktól eltérően nem a tudományos közönségen kívül eső közönséggel való beszélő viszony felszámolására kellene törekednie, hanem ellenkezőleg, annak fenntartására. Ennek azonban nagyon könnyen át-, egyszersmind belátható feltétele van. Ez a közönség (én, önök, az istenadta nép) érdeklődő, segítőkész, félni sem kell tőle, mert igen nagyvonalúan toleráns és megbocsátó az esetleges tévedések iránt, *ha* – mint ezt a hétköznapi életvilág mindenféle szituációjában elvárja – azt látja, hogy emberszámba veszik. Márpedig úgy érzem, nem vesz engem emberszámba az, aki a velem való kapcsolatba nem „személyes mivoltában” lép be, nem teljes személyiséggel vesz részt, hanem depersonalizáltan, a maga *personáját* kivonva, tehát vagy *a*) a *személytelenségben* teremt közöttünk egyenlőségi viszonyt, kifejezésre juttatva: *én magam* (csak magamért) nem számítok; vagy *b*) *egyenlőtlen* viszonyt képzel a kettőnk közötti viszonyt. Nem tudok, s ugyan miért akarnék mit kezdeni azzal, aki nem érdemesít arra, hogy igenis meg akarjon győzni engem a *maga igazáról* (ha tetszik: tudásának felsőbbrendűségéről), illetve, s ez még fontosabb, mert hisz esendők vagyunk, nem tévedhetetlenek, s esendőnek is tudjuk egymást, legalább *szavának hiteléről*.

*

A szociológia sosem törte magát különösebben, hogy a saját tudományuk megismeréseméletének társadalmi beágyazottságára a XX. század közepétől érzékennyé s mindegyre érzékenyebbé váló etnológusok gondolatait, következtetéseit saját magára vonatkoztassa. Pedig lett volna, lenne mit;¹⁰⁵ a „civilizáltak” és „vadak” „idegenben” történő találkozásából megszülető etnológia *kiélezetten* vetette-veti föl a – látszólag „saját kultúráján belül” operáló – szociológia hermeneutikai problémáit. Most azonban nem ezt a minden szempontból érdekesítő történetet akarom elmesélni. E dolgozatban természetesen nem bonyolódhatom bele a két szakma közötti rokon viszony aprólékos elemzésébe, engedjék hát meg nekem, hogy – bár más összefüggésekben ez bizonyára megbocsáthatatlan leegyszerűsítés lenne, most mégis – azonossájelet tegyek a kettő közé, s azt valljam: ami érvényes az egyikre, érvényes a másakra is. A szociológiáról mint szépirodalmi mesterségről vallott rögeszméimet Clifford Geertz számomra kedves gondolataival zárom. Szerinte az etnográfiai írások legdöntőbb jellegzetessége „*az a tény, hogy javarészt ellenőrizhetetlen kijelentésekből állanak. Az etnográfiai leírásoknak erősen a szituációhoz kötött természete – ez az etnográfus, ebben az időben, ezen a helyen, ezekkel az információkkal, ilyen elkötelezettségekkel, ilyen és ilyen tapasztalatokkal, egy kultúra képviselőjeként, egy bizonyos osztály tagjaként – az írás nagyobb részének egy meglehetősen »ha nem tetszik, hagyd ott« jelleget ad.*”¹⁰⁶ Természetszerűleg vetődik hát föl a kérdés: ha mindannyian jól tudjuk, hogy „messziről jött ember azt mesél, amit akar”, miért

hiszünk az etnográfusnak? Mi győz meg minket arról, hogy története, mellyel minket traktál: *hiteles*? Geertz elveti azt a választ, hogy az etnográfiai írások meggyőző ereje pusztán a *tényeket leíró jellegükből* eredne, s azt is kétli, hogy az ilyen „*tényekre építő elmélet fő alternatívája – nevezetesen, amikor az elméleti érvelés által próbálnak meggyőzni*” érvényes lehetne.¹⁰⁷ Véleménye szerint: „Az antropológusok képessége arra, hogy komolyan vételessék velünk, amit mondanak, nem annyira a tényszerűségeen vagy az elméleti elegancián múlik, hanem inkább azon, képesek-e minket meggyőzni arról, hogy amit mondanak, az valóban annak az eredménye [...] hogy így vagy úgy valóban »ott voltak«. Az írás ezen a ponton jön a képbe: a szerzők meggyőznek minket arról, hogy ezek a távoli csodák megtörténtek.”¹⁰⁸

S itt azért van egy figyelmen kívül hagyhatatlan sajátosság. Geertz szerint: „Az antropológusoknak van egy olyan gondolatuk, hogy az etnográfiai leírások szoros összefüggésben vannak a megismerés mechanizmusaival [...] Következésképpen az ilyen leírások készítésének nehézségeit inkább a terepmunka, semmint a tanulmányírás problematikusságában látják. Ha a megfigyelő és a megfigyelt közötti kapcsolat (viszony) sikeres, akkor – ahogyan sokan vélik – a szerző és a szöveg kapcsolata (a szignatúra kérdése) azt magától követni fogja.

Nemcsak arról van szó, hogy ez így nem igaz, hogy egy másik emberrel szembenézni egészen más, mint egy papírlappal. A problémát a következő jelenti: teljesen rejtve marad a szöveg megalkotásának az a sajátossága, hogy látszólag tudományos, de nagyrészt saját tapasztalatokra épül.”¹⁰⁹ Majd hozzáteszi: az etnográfusok nemcsak arról kell meggyőzzenek minket, hogy valóban „ott voltak”, de arról is, hogy „*ha mi lettünk volna ott, mi is ugyanazt láttuk, ugyanazt éreztük volna, és ugyanarra a következtetésre jutottunk volna*”.¹¹⁰ S így folytatja: „Lehet, hogy az értekezés más területein a szerző (az emberrel, a történelemmel, az énnel, Istennel és egyéb középosztálybeli tartozékokkal együtt) eltűnőben van; de az antropológia területén még nagyon is jelen van.”¹¹¹ Vagyis a „deperszonalizált szerző” eszményítése helyett nagyon határozottan az etnográfia művelésének *sine qua non*jaként fogalmazza meg a „szerzői szignatúra” szükségességét.

Minderre egy „klasszikus és megérdemelten modellértékűnek tartott, higgadt és mesteri etnográfiai tanulmányból”, Firthnek a WE, THE TIKOPIA című könyvéből hoz példát: „A kora reggel hűvösében, éppen napfelkelte előtt, Dél Keresztje a keleti horizont fölé ért, ahol vékony sötétkék sáv volt gyengén látható. Lassan átváltozott vad hegytömeggé, mintha éppen az óceánból emelkedne ki; aztán, ahogy néhány mérföldnyire megközelítettük, láthatóvá vált, hogy egy alacsonyan fekvő, sík, növényekkel gazdagon borított föld nyújt neki alapot. A barátságtalan szürke nap borús felhővel megerősítette bennem azt a zord benyomást, amit a vad és viharos hullámverésből kiemelkedő magányos hegycsúcs keltett. Körülbelül egy óra múlva közel voltunk a parthoz, és kenukat láttunk dél felől közeledve megkerülni egy zátonyt, melyen alacsonyan állt a víz.”

Ehhez a leíráshoz a következőket fűzi (s én hajlamos vagyok egyetérteni vele). „Nem lehet kétséges, hogy Firth a szó minden értelmében »jelen volt«. A dickensien túláradó és conradian végzettségű finom részletek sokasága – a kék tömeg, a borús felhők, az izgalommal teli hadarások, bársonyos bőrok, a zátonyokkal teli tengerpart, a túlevél szőnyeg, a trónoló főnök – meggyőz minket arról, hogy a következők, a társadalmi szokások határozottan tárgyilagos leírásának ötszáz oldala – a tikopiak ezt teszik, a tikopiak úgy hiszik – tényként fogadható el.”¹¹²

S végül, a gondolatmenet lezárásaként: „Szerzőként »jelen lenni«, s ezt az írásban is érzékelteni, mindenesetre legalább ugyanolyan nehéz, mint a személyes »jelenlét« kivítelezése, amihez végül is alig van többre szűkség, mint egy helyfoglalásra és egy beutazási engedélyre; arra, hogy el tudjunk viselni bizonyos mértékű magányosságot, a magánszférába való behatolást és a fizikai kényelmetlenséget; enyhe kiütéseket és megmagyarázhatatlan lázokat; tudni kell moz-

dulatlanul várni művészi támadásokra, és elég türelmesnek kell lenni ahhoz, hogy végtelen szénakazlakban láthatatlan tűk után kutassunk. A szerzői jelenlét megvalósítása egyre nehezebbé válik. Figyelmünknek legalább egy részét sikerült a terepmunka bűvöletéből kiragadni, mely oly sokáig tartott minket rabságban, és ezt a figyelmet átirányítottuk az írás varázsára. Ennek nemcsak az az előnye, hogy ez a nehézség érthetőbbé válik, hanem az is, hogy meg fogunk tanulni érzékenyebb szemmel olvasni.”¹¹³

Jegyzetek

46. Tudván tudva, hogy – nem véletlenül kapta e bűbajos fejezet a címét! – „minden Jenki hazudik”. (Eric Knight: SAM SMALL CSODÁLATOS ÉLETE. Európa, 1971.)
47. Klinger András–Szabady Egon: A TÁRSADALMI ÁTRÉTEGZŐDÉS ÉS DEMOGRÁFIAI HATÁSAI. Statisztikai Kiadó, 1965. 19–20.
48. Andorka Rudolf: A TÁRSADALMI MOBILITÁS VÁLTOZÁSAI MAGYARORSZÁGON. Gondolat, 1982. 275.
49. 10. kötet, 12. tábla alapján végzett számítások.
50. Csak legfeljebb ezt elhazudták a szülők elől, vagy – ez sem kizárt – emezek képtelenek voltak „dekódolni” azokat a jelzéseket, hogy a gyerek mire is taksálja az otthoni családi idillt.
51. „Apám a tartozásom itt megoszlik: / Hozzad köt élet és neveltetés; / Élet s nevelés tisztelmem tanít / Téged; lányod vagyok s ezért te vagy / Parancsolóm...” – ah! ah!, ha úgy tetszik...
52. A színház nézőterén miért nem húzzuk el cinikus gúnnnyal a szánkát e jelenetnél, s aztán sorra a többenél (amire, valljuk meg, igazán minden okunk meglenne, hiszen – ha úgy vesszük – az egész OTHELLO hagymázás agyrém)? Ha a „művészet varázsára” kenjük az egészet, az – így – olcsó és méltatlan érvelés, annál is inkább, mert – ha már, akkor – parancsoló erővel kellene hogy felvesse a művészi igazság a szociológiában is betöltendő szerepének kérdését.
53. *Kulcsszavak!*
54. Ne feledjük, e két jelző nem feltétlenül szinonimája egymásnak!
55. A nagy kérdés persze éppen az, vajon van-e jogunk „objektíve megesezt” élettörténetekről beszélni, ha már egyszer az emberekkel nem csupán *megesik* az életük, hanem azt *meg is élük*; azaz (hogy Marxtól kölcsönöztünk jelzővel éljünk itt!) a „külsővé-idegenné” vált szemlélő által percipiált tárgyiasultság elszakíthatatlan az aktor szubjektivitásától.
56. H. Mehan–H. Wood: A TÁRSADALOMTUDOMÁNY ETNOMETODOLÓGIAI BÍRÁLATA. In: Hernádi Miklós (szerk.): A FENOMENOLÓGIA A TÁRSADALOMTUDOMÁNYBAN. Gondolat, 1984. 491., 497.
57. Stanisław Lem: AZ ÚR HANGJA. Kozmosz Könyvek, 1980. 9. Önöknek könnyű a dolguk, ha akarják, megengedhetik maguknak, hogy csupán morális érzékükre hallgatva válaszoljanak. Én mint szociológus, amikor az foglalkoztat, hogyan értelmezzem nem kevés magyar állampolgár önéletrajzának az elmúlt évtizedben megfigyelt átstrukturálódását, ezt sajnos nem engedhetem meg magamnak. (Ha erre *szociológusként* csak *morális* választ tudok adni, akkor nem vagyok szociológus.)
58. Esser, i. m. 50. (Kiemelés – L. P.) Hadd jegyezzem meg, hogy a *survey*-szociológia napi gyakorlatában ez az elmélyülést kívánó keresőmunka általában a hétköznapi tapasztalatra bázisozó saccolássá silányul.
59. Uo. 50–51.
60. Uo. 51.
61. Nem kell ugyanis *minden* szituációnak és folyamatnak előre nem láthatónak lennie, teljesen elegendő annyi, hogy *legyenek* ilyenek, s ne tudjuk előre meghatározni, hogy *melyek* ilyenek.
62. Vercors: A CÁFOLAT. In: A TENGERSZENDJE ÉS MÁS ELBESZÉLÉSEK. Európa, 1960. 144–145.
63. Uo. 146–147. A kiemelések itt és a továbbiakban tőlem valók.
64. Uo. 148–150.
65. Uo. 152–155. És hát a vég... „Az emberek két napot vártak még fönt, mielőtt lemerészkedtek a ta-

nyára. *A csűr előtt elhaladva megpillantották fölfeszített testét. Meztelen volt, s négy nagy ácszöggel szögelték a csűr ajtajához; arcát és egész testét sebek és szörnyű csonkítások nyomai borították. Az emberek sokáig nézték földbe gyökerezve. Hallgattak, amint hallgatni szokott az ember a megfoghatatlan rejtély előtt. Szívük csordultig telt szeretettel és haraggal, rémülettel és elszántsággal.*”

66. Zygmunt Bauman: SZOCIOLÓGIA A HOLOCAUST UTÁN. *Szociológiai Figyelő*, 1990. 3. szám, 11. (Bauman a későbbiekben könyv formájában is kifejti ezzel kapcsolatos mondanivalóját. Lásd MODERNITY AND THE HOLOCAUST. Polity Press, 1991.)

67. Uo. Ugye értik? A kettősség nem csak az *áldozatok* jellemében rejtőzködött. Az önkében is, az enyémekben is ott szunnyad.

68. Uo. 11.

69. Donald McCloskey: A TÖRTÉNELEM, A DIFFERENCIÁLEGYENLETEK ÉS A NARRÁCIÓ PROBLEMATIKÁJA. In: Fokasz Nikosz (szerk.): REND ÉS KÁOSZ. Replika könyvek, 1997. 115.

70. George A. Reich: KÁOSZ, TÖRTÉNELEM ÉS ELBESZÉLÉS. In: Fokasz, i. m. 122–123.

71. Uo. 123.

72. Egy teljes joggal klasszikusnak tekinthető szerző szerint: „Sok olyan szociológus van, akik érdekelnének a társadalmi interakciók, csak nem sikerül a közeliükbe férkőzniük. [...] Ehelyett az jellemző a tevékenységükre, hogy megszerzik egy ember beszámolóját a saját viselkedéséről és interakcióiról; aztán beszerezik egy másikét, egy harmadikét is, és így tovább, amíg csak mintájuk valamennyi egyede »lekerdezésre nem került«, vagy ki nem töltötte az önköltőt. Majd ezeket az individuális válaszokat valamilyen, a kutató számára elméleti fontossággal bíró változók mentén csoportjellemzőkké összesítik.” (D. L. Phillips: KNOWLEDGE FROM WHAT? Rand McNally, 1971. 130.)

73. Mint Márkus a tudományos módszerről írja: „a mindennapi ismeretek és a tudomány közötti határ vonalat most arra hivatkozva vonták meg, hogy ez utóbbi birtokában van egy olyan módszernek, amelyik jótáll az ily módon szerzett tudás bizonyosságáért”. (TUDOMÁNYKÉPÜNK VÁLTOZÁSAI, 201.)

74. Stanislaw Lem: AZ EMBERISÉG EGY PERCE. Európa, 1988. 148., 150.

75. MIÉRT NINCSEN... 197., 301.

76. Uo. 298–299.

77. Ha van is – annyira, amennyire – valami képem a nálunk zajló szociológiai folyamatokról, ezeket nem merném nagyon határozottan

minősíteni, merthogy eléggé „gáz van” itt mi felénk, a szociológia meg, momentán, a padlón – ebből azonban még nem feltétlenül következik semmi sem. S akkor még ott van mindaz, ami a „művelt Nyugaton” zajlik. Tekintsék hát e gondolatmenetet „sejtésnek”.

78. MIÉRT NINCSEN... 301.

79. Körösenyi, i. m. 26.

80. Ebbéli sikerességének tudomány-szociológiai értelemben vett fontossága elég magától értetődő ahhoz, hogy itt ne kelljen rá külön kitérnem.

81. E tanulmányon belül sajnos nincs hely annak bemutatására, milyen konkrét társadalomtörténeti folyamatok vezettek el az Egyesült Államokban, az empirikus szociológia „szülőházában” ennek az „összefonódásnak” meglehetősen mély begyökerezettségéhez (ami persze csak annál élesebbé tette az elszakadási törekvéseket).

82. Anthony Oberchall: THE INSTITUTIONALIZATION OF AMERICAN SOCIOLOGY. In: THE ESTABLISHMENT OF EMPIRICAL SOCIOLOGY. Harper–Row, 1972. 205.

83. Uo. 241–242.

84. S ezek – itt nem elemezhető, de könnyen átlátható módon – hatékonyan készítik elő a terepet a „tudományos stílus” poétikája térnyerésének.

85. Uo. 243.

86. *Szociológiai Figyelő*, 1989. 4. szám.

87. Lásd ROSSZKEDVÜNK TELE... i. m.

88. Másutt megkockáztattam már azt az állítást, hogy a survey-szociológia csak adatfeldolgozásában vált „tudományosabbá”, adatfelvételében nem.

89. Az enthümémát nem kívánom itt explikálni!

90. Arthur L. Stinchcombe: A SZOCIOLÓGIA MINT SZAKTUDOMÁNY KIALAKULÁSA. *Szociológiai Figyelő*, 1985. 2. szám, 5. S közvetlenül így folytatja: „Egy szociológiai munka presztízse annál magasabb, minél kevésbé jellemző rá, hogy a benne szereplő emberek izzadnak, nevetnek, unják a partikat, vagy szemölcs van az orrukon. A metodológián belül a terepmunka státusa a legalacsonyabb, mert a meglepő módon viselkedő emberek kisiklanak a kezünk közül, összezavarnak bennünket azzal, hogy számunkra érthetetlen dolgokat csinálnak; sokkal jobban szeretjük az olyan embereket, akik zárt kérdésekre válaszolnak, úgy, hogy válaszukat azután loglineáris módszerrel elemezhető csinos keresztátlábkba foglalhassuk.” (Uo.)

91. E kategória pontos definíciójával most megengedhetetlenül adós maradok. Elnézést!

92. E kijelentés szoros szálakkal kötődik mindahhoz, amit Kuczai Tibor SZOCIOLÓGIA, IDEOLÓGIA, KÖZBESZÉD című tanulmányában (In: *Valóság* '70. Scientia Humana, 1992) kifejtve megtalál az olvasó. Megjegyzem továbbá, hogy sem e tanulmány a *Replikában* korábban megjelent változata, sem e hosszabb tanulmány nem készítette – egyetlen, a *Replikában* megjelent választ leszámítva – reakcióra a magyar szociológiát. Ezt egyfelől megdöbbenőnek tartom (figyelembe véve Kuczai írásának fontosságát), másfelől jól érteni vélem (figyelembe véve, milyen következtetéseket implikál).

93. „Embernek lenni méltóság: mert az embert egyetlen más ember (beleértve önmagát is) sem használhatja pusztá eszközként [...] hanem egyszersmind mindig célnak kell tekinteni, és éppen ebben rejlik méltósága [...] köteles elismerni más emberben is az emberiség méltóságát, ennél fogva kötelesség terheli a bárki iránt szükségszerűen tanúsítandó tisztelet vonatkozásában.” Immanuel Kant: AZ ERKÖLCSÖK METAFIZIKÁJÁNAK ALAPVETÉSE. Gondolat, 1991. 582–583.

94. R. D. Laing: BÖLCSEK, BALGÁK, BOLONDOK. Európa, 1990. 33.

95. Mint a negédesek, fönn a páholyokban: „Barót gyalázza! – Hallod? – Úgy hatott rám, / Hogy szédülök! – a mi Barónkat! – Botrány!”

96. Barry Smart: A FENOMENOLÓGIKUS SZOCIOLÓGIA – ALTERNATÍV SZOCIOLÓGIA? In: Hernádi, i. m. 523.

97. Uo. 521.

98. Uo. 523–524.

99. G. K. Chesterton: THE SECRET OF FATHER BROWN. Penguin, 1974. 11.

100. „Az alázat [...] annak az embernek az erénye, aki tudja, hogy nem Isten. Ezért aztán a szentek erénye, miközben a bölcsekből [...] olykor mintha hiányoznék. Pascal nem teljesen tévesen bírálja a filozófusok fennhéjázását.” (André Comte-Sponville: KIS KÖNYV A NAGY ERÉNYEKRŐL. Osiris, 1998. 173.)

101. „Univerzális, teljesítményorientált, közösségorientált sib. valóságos orvosok egy csoportjának leírása esetleg megmutathatta volna Talcott Parsons-nak, hogy a fentebb leírtakon kívül van még valami – például császármetszés alkalmazása azért, hogy a születés szakorvos haza tudjon menni vacsorázni.” (Stinchcombe, i. m. 8.)

102. TUDOMÁNYKÉPÜNK VÁLTOZÁSAI, 253.

103. Reggel halász...

104. Ne tulajdonítsanak sanda politikai agitációs szándékot mondataimnak. A már hivatkozott Stinchcombe által fölvetett probléma sem semmi: az, *„elemzett társadalmi mobilitási táblák elemzése esetén nem lehet kitalálni, hogy mennyi a nem válaszolók aránya – számomra igen valószínűnek tűnik, hogy az alacsonyabb osztályú fegyelmesebb dánok inkább választottak a kérdésekre, míg az alacsonyabb osztályú angolok ellenállóbbak és lázadóbbak a kérdésekkel szemben, így a dán és az angol mobilitási táblák közti rendkívül találatékony módon megbecsült differenciák valójában fiktívek”.* (I. m. 8.)

105. Hogy egyebet ne mondjak, tudományunk sajátos etnocentrizmusáról, a létrehozott tudás a „kolonizálással” való nem feltétlenül ártatlan cinkosságának lehetőségéről, *et cetera...*

106. Clifford Geertz: JELEN LENNI: AZ ANTHROPOLÓGIA ÉS AZ ÍRÁS HELYSZÍNE. In: AZ ÉRTELMEZÉS HATALMA, i. m. 354–355. A kiemelések itt és a továbbiakban tőlem valók.

107. Uo. 354. Mint megjegyezi: „Malinowski elméleti apparátusa, az egykor büszke torony, ma nagy részben romokban hever, de ő mégis megmarad az etnográfusok etnográfusának. A meglehetősen idejétmúlt minőség, amivel Mead pszichológiai, kultúra- és személyiségelméleti bírnak [...] úgy tűnik, nem von le sokat arra vonatkozó megfigyeléseinek meggyőző erejéből – amelyet egyikünk sem közelített meg – hogy milyenek a Bali-szigetiek.”

108. Uo. 354.

109. Uo. 358.

110. Uo. 362. Ha úgy tetszik, azzal a vállalt ál-szerénységgel szemben, hogy a szerző *csak beszámolni tud az általa tapasztaltakról, azt a gögös, önhitt álláspontot kell támogatni, hogy csak a szerző tud beszámolni az általa tapasztaltakról.* Ehhez a gondolathoz kapcsolódik a legszebb dicséret, mit – ha egyszer úgy esnek – a magam számára elképzelni óhajtanék: „*El lehet menni újra az azandékhoz, de ha a szenvedély, tudás és ok-okozati viszony komplex elméletét, amit Evans-Pritchard állított fel, nem leljük fel, akkor valószínűbb, hogy saját képességeinkben és nem az övéiben fogunk kételkedni; vagy talán egyszerűen arra a következtetésre jutunk, hogy az azandék többé nem olyanok, mint voltak.*” (Uo. 355.)

111. Uo. 356. A „*jelentét*” azt jelentvén itt, hogy – mint hozzáfűzi – „*nagyon is számít az, hogy ki beszél.*”

112. Uo. 359–360.

113. Uo. 368.

Lengyel Balázs

JÁTÉKOSOK

Nemes Nagy Ágnesra és a barátokra emlékezve

A költők játékszeretete. Sőt kivételes játékkedve. Van ilyesmi? Hiszen ritkán, nagyon ritkán az örömet, de többnyire a szomorúságot, a kétségbeesést írják meg. Azt, hogy *az ember fáj a földnek*. Meg azt, hogy *az emberfaj sárkányfog-vetemény*. Igen, de még a legrettenetesebb megállapítást is a szavak összecsengésével, rimben írják. A nyelv játékával.

Tóth Árpád el is mondja a dolog kulcsát:

*„Szeszélyes, bús ajándék
E rímes, furcsa játék,
Ó, zokog, bár negédes –
Fogadd szívedbe, édes!*

*Mert csupa szívedbe vert seb
Vérszínezi e verset,
Mint halvány őszi rózsza
Szírmát az őszi rozsdá.”*

És e rímes, furcsa játék végén azt mondja: *„Meghalni volna jó ma”*.

*

A költők játékos kedvéről bőven beszél az én korom is. Hadd idézzek egyet-mást előbb még a nagy reménységek rövid pillanataiból.

1945-ben, a legmeghittebb barátság idején Vas Istvánval és második feleségével, Marikával nyaraltunk Marika szüleinél, Kondoroson, Nemes Nagy Ágnessal.

Vas István éppen Shakespeare III. RICHÁRD-ját fordította, de a napi munka után volt időnk az elmés-tréfás beszédre. Ágnes már akkor szeretett játszani. Feladta magának és Vas Istvánnak, hogy csináljanak párhuzamosan egy nyolcsoros stanzafélét. No nem választott témáról, csak stanzát, azonos rímekkel. Ágnes ezeket a rímeket javasolta: *imára, Anna-bál, simára, kanna, tál, kítára, Hannibál, fergeteg, kergetek* – meglehetősen nehezítve a feladatot.

Nemes Nagy Ágnes versezete ez lett, az alanyiség némileg konvencionális stílusában:

*„Térdemre csuklom. A pap szólt: »Imára«.
S eszembe jut a régvolt Anna-bál,
S révedek ruhára, szép simára,
S hogy csillogott a fényben kanna, tál,
S rám karcsu ifjú karcsu kart kítára,
S győztesebb volt, mint hajdan Hannibál.
S míg rám zuhant a tömjén-fergeteg,
Mint gyermekek, én álmodt kergetek.”*

Vas István versmegoldása fanyarabb lett, nem érzelmes-romantikus:

*„A kaszinón, amint kaput kitára,
csodálkozni nem győzött Hannibál.
Megállapította, hogy nem imára
készítvék ott serlegek, kanná, tál.
Megszólította őt egy hapsi: »Mára
érkezett? Jókor. Ez az Anna-bál.«
Hannibál így szólt: »Ezer fergeteg!
Inkább rómaiakat kergetek.«”*

A következő feladat megoldásában Nemes Nagy Ágnes is modernül szellemes lett, még a kecskecsics-szőlő virágzásának nemiséget felkeltő jellegét is belerejtette a versbe:

*„Autó alatt javítja a csapágyat.
Elbűvölnék a látható kecsék,
– érzem – míg virágzik a kecskecsics –
terhét a háborus nemi apálynak.”*

Vas István ezzel a verssel kontrázott:

*„Megpillantott egy tekergő csapágyat.
Ó, ezek a technokrata kecsék!
De szebb a rajza árának és apálynak
és szebb forma nekem egy kecskecsics.”*

*

Ezek a vidám verstréfák, játékos kezdemények társaságunkban gazdagon folytatódtak, más barátokkal bővültek (Kálnoky, Jékely, Pilinszky, Szabó Magda), csak egy idő múlva a legkevésbé sem felhőtlen vidámság közepette. Elmúlt három év (megszűnt az *Újhold*), és a fordulat ideje után barátaink versjátékai keserves politikával telítődtek. Amikor 1957-ben lakásunkon házkutatást tartottak, és engem a Gyorskocsi utcai fogházba vittek, nagy köteg vers-szekretert gyűjtöttek és jegyzőkönyveztek a házkutatók, hogy a ceruzával készült és hajtogatott „hieroglifákat” megfejtsék. Ezek a versek ugyanis úgy készültek, hogy a költők a hajtogatott papír alján megjelölték a verscímet, valamint a versmértéket, magukat a verssorokat azonban behajtva letakarták, csak a rímet irták ki a papír másik oldalán folytatásul. (A rímes sort kellett létrehozni, majd letakarni a következő sor számára.) A börtönben napokig töprengtem, és mondhatom, alapos félelemmel töprengtem, hogy a vaskos politikai szövegeket hogyan mossam ki, hogyan interpretáljam a csöppet sem jó szándékú kihallgatóknak. Mit mondjak például akkor, ha verscímként ez áll: *Kosztolányi Dezső: A vörös kisgyermek panasza?* Vagy: *Tamási Áron: Ábel a szovjet rengetegben?*

Íme, egy példája a szekreternek. Emlékeznek ugye arra, hogy Sztálin halála után Malenkov volt a Szovjetunió vezetője? Megírtuk hát Ágnes, Jékely, Kálnoky és személyem a *Bóka László: Az én Malenkovom* című művünket. (Tudni való, hogy abban az időben Bóka László költő és irodalomtörténész létező harcos, vonalas államtitkár volt, ki minden évben – maga mondta nekem – születésnapjára gratuláló levelet küldött Rá-

kosinak.) Tehát alul a cím: s utána letakart sorok által készült a csak rímekkel irányított vers, a *Bóka László: Az én Malenkovom*:

„Sztálin lelkéből lelkedzett vezér.
 Sas-szárnyú szava szívcsúcsomig ér.
 Hűséget esküszöm Malenkovomnak,
 Áldott tehetségünk onnat van, onnat.
 Ó dalmahodó, büszke távlatok,
 Elérni, megragadni hátatok.
 Ezt hirdetem fent én is a katedrán,
 Fölkent kezed, bátyuska, áldva tedd rám.
 Duzzadt szívvel hálám le így rovom:
 S popsin csókollak, nagy Malenkovom.”

Szívesen mutatnék még talán ennél a szekreternél is szellemesebb vagy pikánsabb verseket, hiszen az ötvenes években nagy játékunk volt. Igen, de mint jeleztem, a lakásunkba kiszállt detektívek elvitték őket. Feltúrták papírjainkat, kéziratainkat. A papírkosár volt a fő kedvencük, a használt, összegyűrt indigót kisimították s leltárba vették. Engem ugyan elég gyorsan elvittek, de a detektívek egy része ott maradt a lakásban, és órákig kutatott. Mint kiderült, röplapokat kerestek. S amikor az ágyunk matracait szétbontották, „megvan végre!” – ujjongtak. Az ágyam ugyanis tele volt kéziratokkal. Fából készült „rugói”, hosszú lécei közül kitorrt néhány, s ezt kéziratokkal támasztottuk alá. Történetesen regényem, az EZÜSTGARAS másod- és harmadpéldányával. A detektívek megmámorosodva túrtak bele a zsákmányba, s kezdtek olvasni. Ágnes – ahogy később mondta is – fanyar mosollyal, sőt keserűen felnevetve észlelte örömeiket. Egy tizenhatodik századi történelmi regény, hiába, nem olyan, mint egy rejtett, osztogatni való röpcédula. Végül csalódottan mentek el. Igen, de mi lett a leltározott szekreterekkel? Szerencsémre a hajtogatott papírokat, a különböző kézírásokat nem tudták elolvasni. Vissza azért nem adták őket. Csak néhány megkezdett *Füst Milán: Egy nyájas kísértet éneke a szűzhöz*:

„Csupán szellem vagyok, de élek földi kinccsel,
 Szélben eljászanék lebbenő szőke tincsel,
 Ne félj! Horgas kezem nyujt szeplős naspolyát,
 Vagy szúrd belém, leány, szivednek ráspolyát.”

*

És így tovább, nem is tudom, kikkel játszott Ágnes. Nekem játékos kedvében egy szonettet kínált, természetesen csak a rímeket adva meg: *baltacim – zsávoly – zsámoly – baldachin – tarka szín – számolj – száz moly – ajkain – konok – homok – képpel – király – kijár – csépel*. Tessék ezekből a szavakból ép szonettet kerekíteni; Ágnes címet is adott: SZIGLIGET. Íme, az ő szonettje:

„A bojtvirág, a mák, a baltacim
 színes csíkjától rétünk, mint a zsávoly,
 fölötte hegy, zöldbársony imazsámoly
 és odafönn a boltos baldachin.”

*Repül a labda, kék és tarka szín,
Végh, légy fogó, Vázsonyi Bandi, számolj!
Resvedt könyvünket hadd harapja száz moly,
míg dal zeng szép színésznék ajkain.*

*Kardos Lacink, könyörgök, mért konok?
Művünket befujja a futóhomok,
mért küzdünk percért hadvészülte képpel?*

*Hisz köztünk úgyis Maga lesz király,
a tisztelet meg mindenképp kijár –
mért, hogy tollával minket sárba csépel?”*

Ágnes a szonettjében, mint látható, megnevezte egyik-másik jelen levő íróársunkat, a Dsida Jenő-s versekkel indult Végh Györgyöt, aki önéletrajzával prózairó lett (MOSTOHA ÉVEIM), Vázsonyi Endrét (neki is van azért egy, a vonalasságot kigúnyoló kis remeklése), s végül Kardos Lászlót, a *Nagyvilág* akkori főszerkesztőjét, aki valaha a *Nyugat* munkatársa volt, s akit ezért ő kedvelt: bár pártos volt, de jóindulatú, emberséges.

Ágnes kedvéért, rímei nyomán írtam első és utolsó verseményemet. Valaha publikáltam is, de rossz sorvégi jambusai miatt vessünk fátyolt rá: kritikusaim joggal kifogásolnák verstani ismereteim hiányát. Különbben is a szigligeti játék nem volt annyira személyhez kötött, kettőnk játéka. Nehogy az átmenetileg funkciótlanak látszó alkotóházat a kádáristák elvegyék – szó volt róla –, ’57 után szorosabban egybegyűlt a társaság, már-már szervezeten. Voltak a nyár folyamán újra és újra kihallgatottak, helyben letartóztatottak (pl. Sándor András), majd idővel börtönből kiszabadultak – a hatvanas években olykor többségben voltunk –, másfelől voltak olyan teljesen elkülönültek, akik kádáristák lettek, mint Fodor József és Jankovich Ferenc, hogy a közismertereket ne is említsem. Szóval, mihelyt összeszokott a tisztességesebbek társasága, messze többségben voltunk, nagy, közös játékok kezdődtek.

S ment a játék a hatvanas évektől kezdve szinte a társaság összetartozásáig. Ez volt az úgynevezett *Szent István*, ami nem más, mint egy bonyolított barkochbaféle. Ketten kimennek, megállapodnak abban, hogy kicsodák, vagyis kit játszanak, majd abban is, hogy mi az összefüggés közöttük. A benti társaság kérdéseket tesz fel nekik: rá kell jönniük, hogy a két személy kicsoda, és mi közük van egymáshoz. Azért *Szent István* a játék neve, mert az egyik, csaknem néma, de színpadi készséggel rendelkező személy mondjuk Szent István, a másik Nagy Lajos: az összefüggés az, hogy mindketten királyok. De úgy is lehet variálni, hogy a másik Király István (az egykori egyetemi tanár). Ez persze akkoriban azonnal kitalálható banalitás volt. Valamivel nehezebb, ha Petőfi és Petrovics Emil személyét adják fel a szereplők. Még szellemesebb: Szvatopluk és III. Richárd angol király; a kapcsolat: a fehér ló mondája és az „*országomat egy lóért*” idézet. Még fifikusabb vagy rejtettebb: Edgar Allan Poe és La Fontaine; ugye kitalálható, hogy kik, hogy mi közük van egymáshoz? Nem több, mint a *holló*. Erdődy János, Kerényi Grácia, Tatay Sándor, Telegdi Polgár István, Szántó Piroska, Galgóczi Erzsébet, Nemes Nagy Ágnes és Timár György, Sumonyi Zoltán, Kabdebó Lóránt voltak a főjátékosok. Olykor részt vett a játékban Görgey Gábor és Gergely Ágnes is. Többnyire költők vagy költői hajlamúak. Mándy Iván vagy Ottlik menekült tőlünk, mint a tűztől.

Nemes Nagy Ágnes, mint Tímár és Erdődy, cédulák halmazával gyűjtötte össze a *Szent István*-lehetőségeket. Csak néhányat idézek rengeteg ötletéből: Kleopátra és Laokoón (kigyóhalál), Graham Greene és Zöld Marci, Búvár Kund és Kund Abigél, Aragon és Lohengrin (Elza), Csehov és Zelk (Sirály). Szinte nevetségesen könnyűek, csak rá kell jönni a személyre: Szondi Lipót és Szondi György, Lamartine és Martin Luther King. Vagy egy igazán nehéz: Zilahy Lajos és Ottlik Géza: egyfelől Zilahy A HÍD című darabja, másfelől Ottlik bridge-könyve (bridge angolul híd).

Itt halmozódnak előttem Nemes Nagy Ágnes játékcédulái. Képtelenül bő anyag. Van olyan, hogy neveket talált ki, van, ahol a nevek körülírását, végül – ez a legegyszerűbb – azonos kezdőbetűs fogalmak gyűjteményét: város, folyó, tó, tenger, ország, sivatag stb. Ezt, ha unatkozott, ketten-hárman is játszottuk. Szellemes, találékony, gyorsan felpezsdült a játéktól. Máskor körülírta egy-egy író nevét: *Kelmevágó vetni való* (Szabó Magda), *Tavaszhónapi* (Áprily), *Keseri, ám francia játék* (Szomorú Dezső), *Nyújt-i angol végre* (Ady Endre), *Szénporos félisten módhatározóval* (Kormos István), végül egy politikai: *angol–magyar csók-készítés* (Kissinger). Kettőt-hármat merek még idetenni legkülönbözőbb sajátos meghatározásaiból: *Őn mennyboltja* (cinege), *hon-költségű négy lábú* (hazaáruló), *és kutyája égett* (sebesült), *száradó fej* (Aszófő).

Hogy a nyelvijáték-készítés miként burjánzott benne: cédulák halmazát szedte össze a halála után Vera, a feleségem. Még olyan jegyzetanyag is bőven akadt, melyben Ágnes sokbetűjú szavakat gyűjtött egybe. Ilyeneket, mint: *kárókatonacsalogató* (19 betű), *repülőmotortolóerő* (18 betű), *ömleszteltsajtár* (17 betű), és hogy természetes is legyen: *kultúratalálkozó* (15), *pávaszempotroh* (14). A két leghosszabb: *toportyánféregútülapu* (21), *rododendronnyíróolló* (20).

Visszakanyarodva a Szent István-játékra: a társaság évente februárban Szigligeten ült össze, igaz, megesett virágzása idején, hogy később még Budapesten is játszottak, de a februári szigligeti időszak volt az alapidőszak, amikor a főjátékosok, megittasulva, másféle színházsdiba, bohóckodásba is belementek. Lukácsy András, aki remek könyveket írt a játékról, jól mondja, sose képzelte volna Szántó Piroskát és Nemes Nagy Ágneszt kúszva-csúszva, csigát játszva bohóckodva úgy nevetni, mint Szigligeten a játék örömteli tetőfokán.

Ágnes jókedvében játéktársainak névnapra, születésnapra – alapos gyanúm, hogy éppen az én névnapomra – ilyen versikéket rögtönzött:

„Szigligeti februárban
azt kívánom, élj te nyárban,
de teled is vidám legyen,
ezt kívánom Szigligeten.
Kékcinkéket, zöldikéket,
kivánok én, hű, de szépet,
fakutyázást, szánkót, korit,
boldogságot, mindenkorit.”

Vagy:

„Február hóban
térdig a hóban
mit kívánjak teneked?
Szigligeti teleket.”

Persze Ágnes – mint a cédulák halmi dokumentálják – szisztematikusan fel is készült a játékra, és olykor haragudott, ha nem tudta időben érvényesíteni játékötleteit, mert Timár és Erdődy, a játékban nagy riválisai, letarolták előtte a terepet, pedig ő szórakozni és kitűnni akart. Bár úgy igaz, a legtöbb író kitűnni akar. Akár olyan fantáziadús, világméretű tehetség, mint Szabó Magda, olyan hangosan bohóckodó, mint Gyurkovics Tibor, olyan sokat tudó beszédkényyszeres, mint Lukácsy Sándor. Hogy Tandori „szétbeszélő” madaras, lóversenyes mániáját ne is említsem. Igen, de Ágnes, kivált játék közben, nem akart csevegni vagy beszélgetni. Szeretett ugyan beszélgetni, de csak kevesekkel. Lator Lászlóval, a nyári időszakban Domokos Mátyással vagy Ács Margittal – velük egyszer vagy két héten keresztül vitatkoztunk Németh László és Ilylyés Gyula különböző megítéléséről –, vagy Szabó Magdával, Szobotkával, Székely Magdával, Tóth Judittal, Gergely Ágnessel. De igazából ritka pillanat volt, amikor jól érezte magát, ha a játszótársak beszélgetni kezdtek. Kivált, ha egyik-másik barátunk rátukmálta Ágnesra verseit. Ilyenkor idegesen félrenézett, vagy felvetette a fejét, s láttam (persze csak én láttam), hogy szikrázik a szeme.

*

Vas István felolvasása, a vele való beszélgetés persze más volt. Nem úgy, mint az örökösen játszó Szántó Piroska, Vas csak éppen-éppen, olykor-olykor (Ágnes szavával: csak til-tul) játszott. De hol volt már közöttünk az a meghittség, az az örömteli játék, mint egykor 1945-ben? A hecces rímfeladataik? Vas István A FÉLBESZAKADT NYOMOZÁS-t 1967-ben így dedikálta nekünk: „Balásznak baráti öleléssel Pista”, majd alább: „és Ágnesnek kézcsókkal – kicsit félve bocsátom a szeme elé. P.” Hogy miért félve, már nem tudhatni. Egy biztos A FÉLBEMARADT NYOMOZÁS-ról: a HAGYOMÁNY ÉS KÍSÉRLET című tanulmánykötetemben tapintatosan, de határozottan szembefordultam azzal, amit Vas Kassákról és az avantgárdról óvatosan, ám mégis negatív szellemben írt. De igazi vitánk későbbi. Nyolc-tíz oldalas levelekben vitatkoztunk, mert Vas István szerint mi elárultuk Babitsot, és Kassákhöz csatlakoztunk. (Háromunk leveleit publikálta a *Holmi* – 1994. március – és KÉT RÓMA című esszékötetem.) Az igazi, végső elhidegülés egy emlékeket idéző felolvasás után történt, és nyilvános, publikált veszekedésbe torkollott. Nem politikáról volt szó, nevesetek („nunc plaudite, nunc ridente”): Ágnes és Vas István azon vesztek össze végérvényesen, hogy a KEVEHÁZA, majd Csokonai TARTÓZKODÓ SZERELEM című verse hangsúlyos, magyaros ritmusban íródott-e (ez volt Vas álláspontja), vagy jambus, illetve ionicus a minore-e – ez Ágnesé. És ha hiszik, ha nem, dühöngve veszekedtek ezen. (Különben megtaláltam vagy megtaláltuk Erdélyi János levelezésében – Akadémiai Kiadó, II. kötet, 134. oldal –: Arany János is jambusosnak tekinti versét.)

De hadd tisztázzam: a kondorosi (1945-ös) nagy barátság után az elhidegülés régebbi keletű, legfőljebb voltak langyosabb, felmelegítőbb periódusai. A törés 1948 után történt, amikor Vas István tőlünk, újholdasoktól elhidegült, és – legalábbis mi így hittük – vonalas népi költők táborához csatlakozott. Igaz, ez régen volt, a költők is hamarosan kiábrándultak a pártból, sőt bátran szembefordultak vele. De a jambus- és a ionicus a minore-ügy, meg előbb a hosszú levélváltás azt eredményezte, hogy Ágnes ugyan részt vett olykor abban a körben, amelynek Vas István Szigligeten a központja volt (Görgey Gábor, Sumonyi Zoltán, Kabdebó Lóránt stb.), ám ritkán vett részt. Magam még kevésbé. Egy alkalommal vizont, amely csaknem az utolsó meghittnek induló együttlét volt, Vas István felolvasott egy fejezetet készülő könyvéből, a

MÉRT VIJJOG A SASKESELYŰ?-ből. Arról szolt a fejezet – bravúrosan megírva –, hogy Vas Radnóti Miklóssal és a házigazda Péter András társaságával némi borozgatás után ellátogatott egy Vig utcai kuplerájba, és hogyha Radnóti – mint később kiderült – nem is, de Vas belement a szokott, természetes kalandba. Hazatérve túlaradó élményszerűséggel el is mondta a történeteket feleségének, Etinek, azzal a minősítéssel, hogy a dolog szerelem nélküli, személytelen, emberi mivoltában végül is jó volt. Eti felháborodott, azt vágta Vas arcába: – Te is csak férfi vagy! – Vas rákontrázott: – Te is csak nő!

Ágnes dermedten hallgatta a felolvasást, én kinban, feszélyezetten. Befejezve az estét, némi kötelező udvariaskodásokat mondva mentünk el. Szántó Piroska persze észrevette merevségünket:

– Hogy ti milyen prüdek vagytok! – mondta búcsúzóul.

*

Jobb volt játszani, mint annyi horzsolódás, ellentét után még a legmagasabb fokon is irodalomról beszélgetni. Játzani vidáman, majd később – nem is sokkal később, hiszen úgy szaladtak az évek – még a legkétségbeesettebb állapotban is. Ágnes kínzott állapotában, majd operációi után és egyre kevésbé reményteljes gyógykezelése alatt. Nem képzelheti el az ember, hogy milyen a halál, majd a halála után tudja meg, ha megtudja. Ő nem akarta tudni vagy akár megsejteni. Sorsáról, félelméről beszélni soha senkivel nem akart. Holott, úgy hiszem, sok-sok évvel előbb már benne dolgozott a végzetes betegség. Csak nem tudtuk. És időben az orvosok sem tudták. Sőt műhibák sorát követték el, még az okos sebészprofesszor bravúros műtete után is. Igaz, Ágnes nehéz beteg volt, az orvoslásba beleszóló. Azt is megtette később, hogy a rossz diagnózist felállító kezelőorvosának megmondta: – Maga, úgy látszik, kerül engem! (Persze a lelkiismerete miatt jó oka volt kerülnie a nagybeteget.) Az operáció után egyetlen professzor volt a klinikán következetes és tisztességes, nem is fogadott el hálapénzt, mint a többiek, talán azért, mert tudta, hogy Ágnes menthetetlen.

De a létezés és benne a játék! A rettenetes operáció után, amikor a kórházban már lábadozott, és néha már fel tudott kelni az ágyból, megkért, hogy esténként menjek be hozzá, és a csöppet sem meghitt kórházi folyosón játsszunk időtöltésül. Mit játsszunk? A legegyszerűbbet. Egy kiválasztott betűvel egy fogalmat kell írni: olyan hegy-folyó-város-ország-féjét. Mindig ő nyert, persze, neki volt több találat. Nem azért, mert akartam, hogy nyerjen és örüljön. (Gyenge öröm és méltatlan is, objektivitása ilyesmit nem tűrt volna.) Egy életen át gyorsabb volt az észjárása.

A kórház után, hacsak a terápiás mérgezés nem gyötörte, hívta a látogatókat. Nem panaszkodni akart, hanem *másról*, irodalomról beszélni. Jöttek is sorra, akik szerették, akik tudták, hogy szüksége van rájuk. Lator László, Ács Mara, Gergely Ágnes, Bárdos László, Ferencz Győző, Bajcsi Cecília. Nem beszélve azokról a barátnőkről, akik gondozták, segítették a mindennapokban.

Aztán 1991 tavaszán újra Szigligetre mentünk. Hát igen, ez volt az egykori helyszín. Ami fontosabb: a PARADICSOMKERT, a BALATON-vers és a HÁZ A HEGYOLDALBAN helyszíne. De Ágnes abban a nem februári társaságban még egyszer játszani akart. Véletlenül ott volt velünk Timár György is, ő verbuválta össze az egybegyülteket, köztük volt Ágh Zsófia, Kecskeméti Kálmán, a festő, és még ketten-hárman, nem is tudom, kik. Timár adta fel Ágnesnek a végső feladatot. Hát az olyan körmönfont volt – nem is értem, hogy merészelte Ágnes állapotára tekintettel. Kitalálni én sosem tudtam volna. Arra vagy olyasfélére rájöttem volna, amit olyan szellemesen adott fel egykor Ti-

már, hogy Pizskos Fred kapcsolódik Hajós Alfrédhoz, mert Pizskos Fred hajós volt, és Fred vagy Alfréd azonos, de hogy Mussolini hogyan kapcsolódik Clemenceau-hoz? Hiszen hogy egyáltalában ki kicsoda, már az is nehéz.

De Ágnes kitalálta a két figurát, és, bár tétovázva, az összefüggést is. A döbbenetes kapcsolatot: Mussolinit lábbal felfelé akasztották fel Milánóban, Clemenceau-t pedig függőlegesen, állva temették el a párizsi Pantheonban. Hogy jött rá Ágnes? Isten tudja.

Amikor közölte a megfejtést, csak annyit mondott: – Köszönöm a játékot. – És a feltorlódott csendben annyit tett hozzá, lezárásul: – Hát ez is megvolt.

Visszamentünk a szobájába, megigazította fején a parókáját, hiszen a kemoterápia miatt kihullott a haja. Egykor tömött, gyönyörű, szőke haja volt. Emlékszem, egy férfi a 2-es villamoson a nyári léghuzatban szinte kétségbeesve szólt rá: – Asszonyom, csináljon valamit a hajával, megfulladok.

De az régen volt. Nagyon régen.

Kelecsényi László

BESZÉDES PÁLMAÁGAK

Egy barátság rejtőző dokumentumai

(„A nagy 4x100-as”) Van egy fénykép, egy közös fénykép Nemes Nagy Ágnesről és Ottlik Gézaról. Lehet, hogy több is van, de ez az egy biztosan megvan. Fellapozható és megszemlélhető az 1994-es gödöllői Ottlik-emlékkiállítás katalógusában. Ez a különleges fotó a kiállításon nem szerepelt, nincs nyoma a kiállított tárgyak jegyzékében, mégis belekerült a katalógusba. A nagy négyes két oszlopos tagja látható rajta. Miféle négyes? Semmiképp sem a BUDA-beli Hilbert–Both–Takách–Rodriguez váltó, hanem a valóságosabb, irodalmi, újholdas eredetű Mándy–Pilinszky–Rónay–Nemes Nagy összeállítású csapat, akik közé néha Ottlik is beválogatta magát, ám bár egy sort sem publikált rövid életű folyóiratukban. Az irodalmi rajtlista alapján teljesen illetéktelenül, ám mégis odatartozóan ül Ottlik egy csónakban Nemes Nagy Ágnes mellett.

Kétpárevezős?

Vagy kormányos nélküli kettes?

Olimpiai versenyszám a Balatonon?

A fénykép valamikor az ötvenes évek végén vagy a hatvanas évek legelején készülhetett, amikor a Lengyel Balázs–Nemes Nagy házaspár és Ottlik Géza sűrűn megfordult Szigligeten, az Alkotóház puha, csöndes nyugalmában. Javakorabeli férfi ül a legszebb asszonyi éveiben járó hölgy mellett. Eléggé beveztek már a tóba, a háttérben közelinek tűnnek a fonyódi dombok. Nem csónakkiránduláshoz öltözködtek. Ottlikon az elmaradhatatlan zakó, karján óra, jobb keze ujjai közt cigaretta – talán *Gítane*. Délutáni ferde fények és árnyékok Cipi zakóján, Ágnes pulóverén. Nem tombolhat a nyár, ősz felé járhat. Nemes Nagy térdig feltűrt nadrágban, bokája fedetlenül. Váll a

váll mellett ülnek. Egy csónakban eveznek. Épp ez az! Ki van az evezőknél?! (Volentik bácsi netán?) S ki tartotta kezében a fényképezőgépet, hogy egy gombnyomással megörökítse a múló s lám mégis múlhatatlan pillanatot? Azt a nézést, tekintetváltást, amint a két újhoidas, egy valóságos és egy tiszteletbeli, egymásra pillant. Pontosan körülírhatalatlan, mi rejtőzik ebben a tó fölötti láthatatlan energiaáradásban, a szűkre zárult pupillák közti anyagtalan, ám minden statikai terhelést kibíró függőhídiban. Barátság? Szerelem? Egyik sem? Mindkettő? Jóval több: „*A tehetetlen összetartozás időtlen időkre szóló köteléke [...] valami, ami talán kevesebb a barátságnál és több a szerelemnél.*” (ISKOLA A HATÁRON. Magvető, 1959. 204.) Elszakíthatatlan köldökzsinór, amely egy ismeretlen dimenzióban egyetlen egészé kapcsolja össze, ami a valóság közvetlen felszínén töredékes és esetleges (vö. ugyanott, 462.). Vagányság, góg és alázat tükröződik a tekintetükben. Akárha az óceánon volnának, az élet viharos tengerén, ahol mit sem számít a fedélzet rengése-ingása, mert ők ketten kifogtak a sorsukon.

(Egy levél) Ottlik Géza 1944-ben ismerkedett meg Nemes Nagy Ágnessal, abban az évben, amikor a konzervatívan protestáns családban nevelkedett, sugárzóan szép és okos leányt Lengyel Balázs feleségül vette. Az elkövetkező ötödfél évtized során találkozásai hol ritkábbak, hol sűrűbbek, ám szellemileg mindvégig egymás közelében vannak, legyen akár egyikük Gödöllőn vagy a másikuk Iowa Cityben, egyetértő kölcsönös tiszteletük és barátságuk kikezdhetetlen; nem fog rajta az idő.

Az Ottlik-hagyaték ötvenegy különféle, Nemes Nagy Ágnestől származó küldeményt tartalmaz. A címzett, aki minden papírdarabot eltett, ha másért nem, hogy lapszélükre, verzőjukra bridsproblémákat jegyezzen föl, a becses Nemes Nagy-kuvertákat és -képeslapokat is megőrizte. Ritka közöttük a hosszabb levél, legtöbbjük külföldi jeladás, itt jártunk, ezt láttuk, vagy a gyakori szigligeti tartózkodás dokumentuma. Ezért is tarthat számot különleges figyelemre az a laudációval felérő hosszabb írás, melyet a Gödöllőről már Pestre visszaköltözött Ottlik kapott Zichy Jenő utcai címére barátnöjéjétől.

„Édes Cipi!

Egész délelőtt Magáról és a maga estjéről beszélgettünk Balázssal – mert színészek ide, rendező oda, ez a maga premierje volt számunkra. S közös erővel megállapodtunk abban, hogy Maga szomorú volt. S erre mindketten úgy elsomorodtunk, hogy sírtunk-zokogtunk. Persze, részben magunkat is vádoljuk a maga bizonyos ingerültségeiért (elmenni, nem elmenni a meghívásra stb.), de végül is abban a bölcs következtetésben nyugodtunk meg – már mennyire ez megnyugtató –, hogy nem ez volt a végső ok.

Hogy mi volt? – bonyolult. Nekem olyan nagy este volt ez, oly groteszkül büszke voltam Magára, a szép ezüst-árgolna fejére, a saját nyálával elkevert szavaira a színpadon, mintha én csináltam volna Magát. S annál szomorúbb volt, hogy nem örül eléggé.

Hát kevés, persze, hogy kevés. Nem ez illetné Magát – ez világos. Hódolat, pénz kalappal, öt-hat autó, kínálózó női csodák, ájult imádat, tenger. Tudom én azt. Egye meg a fene. De hát ez se volt még, ez is nagy dolog – gondolja meg!

Tudom azt is, hogy a jó barátok hódolata olykor rettentő kevés, kicsire zsugorodik, ha az ember X-re vagy Y-ra gondol, értékben valahol a bokája körül, sikerben pedig a 4. emeleten. De végeredményben az íróféle csak jobban hasonlít az elemekhez, szélhez, vízhez – mint a bérpalotákhoz, s a szél végül is átfúj még a 4. emelet rácsán is. S végeredményben, Maga nem objet d'art, hanem Isten kardja. Ugy-e ez világos?

Gyanús elmékedések. Mit csináljak? Az ember többek közt még azt a csepp modorát is elveszti, amiye volt, s esetlenkedik. Részvétlevelet ír – gratuláló helyett.

Édes, szép Cipike:

Oly szép vagy és oly fiatal!
s én arra gondolok, amíg csodállak,
hogyan vár talán még diadal
és várnak még beszédes pálmaágak!

Nekünk minden nagyon jó volt és köszönjük.

*Csókol mindkettőtöket
Ágnes”*

A levélen nincs keltezés. A postabélyegző dátuma szerencsére kiolvasható: '55. XI. 26. Miféle estje az Ottliknak 1955-ben, ahol színészek és rendező között neki is premi-erje volt? S kié az a négy soros, melyet a valójában kissé kondoleáló hangvételtűre sikeredett levele végére odailleszt a költőnő, mintegy vigaszul, babér gyanánt?

1955 novemberében mutatta be új fordításban a Magyar Néphadsereg Színháza (alias Vígszínház) G. B. Shaw SZENT JOHANNÁ-ját. Két címszereplővel, Bulla Elmával és Ruttkai Évával indult útjára a széria, amely megalapozta Ottlik darabfordítói becsületét. A próbák és a kettős premier légköréről olvasni lehet Gábor Miklós visszaemlékezésében is (SÁNTA SZABADSÁG. Magvető, 1997. 122. skk.). De Ottlikot nem a szuffiták mögötti torzsalkodások, pletykák, elhamarkodott rendezői utasítások, régi és újabb sztárszínésznők közti versengések izgatták, csak az, egyáltalán érdemes-e odamenni, aztán meg, ha már ott van a színházban, fölmenni a rivalda elé meghajolni, s ezáltal mintegy hitelesíteni kissé a lazuló, puhuló diktatúrát. Ettől keserű a fordító szája íze, amit persze csak a barátok vesznek észre, közülük is csak a legjobbak.

No de honnét való a vigaszul leírt strófa?

Legelőbb a levélíró esik gyanúba. Hátha ő költötte barátja tiszteletére a verssorokat. De e négy sorból szinte sugárzik, hogy befejezése, vége valaminek. Rész – az egész helyett. Játékosan érző, kosztolányisan könnyed futamok. Netán Nadányi? Vagy Somlyó Zoltán? Esetleg Heltai Jenő? Egyik sem.

Radnóti Miklós a szerző, az ő 1937 tavaszán írott ÉJFÉL című négyszer négy sorosából való a „beszédes pálmaág”, a szimbolikus babér Ottlik Cipi homlokára. „Siralmas szerdák és hitvány csütörtökök” után végre felragyog a szellem vasárnapja.

(Ismeretlen versek) Nemes Nagy Ágnes ÖSSZEGYŰJTÖTT VERSEI-nek szerkesztői és szöveggondozója nem tudhatták, hogy az Ottlik-hagyaték miféle kincseket rejt. Két, eddig ismeretlen és publikálatlan vers, egy négy soros alkalmi és egy tizenkilenc soros óda bukkant elő. Az egyik postán érkezett. Egy Szigligetről feladott képeslap hátoldalán, a töltőtollal írott rövid beszámoló elején egy rimes rigmus található.

*„Minden tréfli, semmi kóser,
italunk a poshadt ló-ser,
esik eső, bőven omló,
nézi Végh, Vázsonyi, Somlyó.”*

A szarkasztikus versike az elmosódott postabélyegző tanúsága szerint 1959-ben íródott. A nevezett alkotóházi vendégek közül csak a később az Egyesült Államokba te-

lepült Vázsonyi Endrének nem volt újholdas kötődése, a két György, Végh és Somlyó, a rövid életű, ám annál nagyobb becsű periodika kültagjai közé számított. A dalszerű alkalmi strófa szerzője a trochaikus lejtésű ősi nyolcasokba rejtett – mit rejtett? világgá kiabált! – panaszát gyorsan az időjárásra és az ellátásra szűkíti. Hátha mások is figyelmesen elolvassák a nyílt levelezőlapot. „Hogy lehet, hogy szerdán délben bedobott lapomat csütörtökön már megkaptad? Talán nem érdekel senkit a levelezésünk?” Ottlik ír ekként feleségének 1959 januárjában, akkori sűrű szigligeti tartózkodásai idején, az ISKOLA A HATÁRON utolsó simításai közben.

A másik vers is alkalmi ihletésű, ám az előbbinél jóval jelentékenyebb. Bár a tény, hogy Nemes Nagy Ágnes másolat nélkül juttatta el Ottlikhoz születésnapra köszöntője kéziratát, jelzi, talán nem tartotta örökbecsű darabjának ezt a tizenkilenc sort.

SZÜLETÉSNAPI ÓDA A KRISZTINÁBAN

*Nem volt még ilyen ünnep a krisztinavárosi tájon,
Nem ragyogott így még – hámló vakolattal – a templom,
Nem szólt így a harang, nem vertek még toronyórák,
Ódon Klepsidrái se Rill órásnak a boltban,
S gömbölyű templom-tatnál Krisztina-gesztenyefánk sem
Tűzte ki így gyönyörű, növelendő gyertya-virágát,
Nem, nem, nem szeretett az Arany János-nevű könyvbolt
Így soha még, Roham utca, így soha Széchenyi-tábla,
Mint eme mái napon, köszönteni végre a Mestert.*

*S bár akinek (na, kinek? Cípinek) e poétikus ábránd,
Giz-gazok árjában ez a történelmi cakumpakk,
Úgy kell, mint a kutyának kell a szopornyica – mégis
Tűrnie kell ma bizony! Jaj, tűrnie kell a köszöntőt!
Őt üdvözli a hárs! A Horváth-kerti japánbirs!
Hársak alatt az a sakkasztal, mellette a játszók!
Erzsi szoborbeli popsija! Zöldfai tál! Libamájak!
Automobil-csordák, ha kirotnanak a fürge piacra!
Itt Buda szól, Buda ám, itt helyben (s majd a papíron),
Itt Buda-ország szól: üdvözlégy, ottliki országl!*

A vers 1982 májusában íródott Ottlik Géza hetvenedik születésnapjára. Nemes Nagy személyesen adta át az ünnepeltnek, vagy a kapualji levélszekrényébe dobta be a leragasztatlan borítékba helyezett kétrét hajtott kéziratlapot. Nem szorult a posta segítségére; mindössze három buszmegállónyira laktak egymástól. Ebből származik a költő kitűnő helyismerete. Versében összekapcsolódik a felfokozott BUDA-várás egy valóságos krisztinavárosi útikalauzzal. Ottlik szűkebb pátriájának szinte minden nevezetességét fölemlíti. Némelyikük ma is megvan, néhány hely azonban már csak emlék. A Zöldfa étterem – két évszázados vendéglátás-történeti színtér – helyén használt ruhákat kínálnak, libamáj helyett, a turkálónak. Az Arany János könyvesbolt is megszűnt. Ám megvan még Rill Géza ipari műemléknek számító órásműhelye, az időmester hetente pár órára megjelenik kis üzletében. De ki lehet a kallipügosz? Miféle Erzsit emleget a születésnapra? Nagyjából azon a helyen, hol egykoron „kiszólt a

Színkörből a zene”, s hol az utca túlfelén most egy toronyház csúfoskodik, üldögél Ferenczy Béni szoborba öntött nóialakja, melynek modellje a művész felesége volt. Ha az ünnepelt kihajolt Attila úti lakásának erkélyéről, lombtalan télen odalátott a szoborra.

(A nehezen mondható) Viszonzás volt e költemény, válasz Ottlik korábbi írására, melyben a hatvanéves Nemes Nagy Ágneset köszöntötte (*A MONDHATATLAN ÉS A NEHEZEN MONDHATÓ*. Kortárs, 1982. január). Ottlik ott önként elárulja cikke címének forrását. Idézte már korábban is annak az 1946-os Nemes Nagy-versnek két nagyon fontos sorát: „*ne mondd soha a mondhatatlant, / mondd a nehezen mondhatót.*”

Csak közelíteni lehet a lényeges dolgokhoz, a legvégén úgyis a hallgatás ideje következik el. Meg a hallgatózásé, hátha elárulja magát, valamilyen apró jellel üzenetet küld figyelőjének a törvény, a rend – a szellem, a lélek, a szív kivallja legbelsőbb titkát. Előbukkan a nehezen mondható.

Olykor egy-egy fénykép is segít. Egy csónakkirándulás képei a tavon. Üzenet az utókornak, hogy igenis lehet: létezhet csakis barátság, férfi s nő között. *Minden nagy ember hagyta elordasodni az életét*, írja Rilke a feleségének címzett levelében 1902. szeptember 5-én. Léhaság, érdekek, hazugság, árulás – ilyesmikből áll össze a mindennapi emberi kapcsolatok anyaga. Az állítólagos elordasodás éppen azt jelenti, füttyülni kell a hétköznapiság összetartó kis gaztetteire, csak a belső hangok sűgásai után menni. Ez volt, ilyesmi volt a művészet etikája néhányuk agyában, szívében. Ágnes és Cipi közibük tartoztak.

A költőnő egy évvel sem élte túl a prózaíróit.

Ők tudták, mi a barátság.

(A szerző köszönetet mond Lengyel Balázsnak, Lengyel Péternek és az OSZK Kézirattárának a dokumentumok közlési engedélyéért.)

Tamás Mihály

A TANÁRNŐ

Nemes Nagy Ágnesra emlékezve az egykori tanítvány első gondolata az, hogy a költőnő nagyon szép volt. Sudár, jó alakú asszony, lobogó szőke hajjal, aki ha végigment a folyosón, titokban megfordultak utána a diákok. Akárcsak a híres szürrealista film-ben, ahol a folyosón végigmenő gyönyörű nő után meghajolnak a bútorok. Aki előveszi 1957-ben megjelent SZÁRAZVILLÁM című verseskötetét, ott látja azt az érett, bevészt, nemes arcot, amelyet Fekete Géza domborműve rögzített, s a figyelő, komoly szempárt, amellyel ránk tekintett a katedréről. Ő akkor 31–35 éves volt, mi 14–18 évesek, valamennyien fiúk, fiatalemberek. Akkor a Petőfi Sándor Gimnáziumba még nem jártak lányok.

Érdekesen működik az ember emlékezete. Ha az eltávozottakat, halottainkat akar-

jük magunk elé idézni, egy-egy kimerevedett állókép, egy jellemző mozdulat vagy egy felejthetetlen dallamú mondat jut az eszünkbe. Kinek-kinek más képek ragadtak meg az emlékezetében, s talán, ha összeülnénk egy nagy asztal köré, és valamennyien felidéznék a töredékképeket, megközelítőleg sikerülne a mozaikkockákból összerakni a szeretett arcképet.

Vitényi Imre osztálytársunk úgy emlékszik rá, hogy Nemes Nagy Ágnes szeme alatt akkoriban sötét karikák ültek, láthatólag fáradt volt. Valószínűleg nagyon sokat dolgozott – találgatja osztálytársunk, aki másokkal együtt csak utólag tudta meg, hogy aki Lengyel Balázs néven magyar nyelvre és irodalomra tanította, az művész volt, nagy költő. Hanzély István szerint mindig egy kis szomorúság, fájdalom ült a tanárnő arcán, s ezt ő furcsállotta: vajon mitől elégedetlen egy ilyen szép asszony? Vadász István emlékezetében az a pillanat rögződött, amikor Nemes Nagy Ágnes határozottan, energikusan, enyhén kifestett ajakkal először lépett be az osztályterembe. Kellemes jelenség volt, érdekesen, színesen adott elő, sokat mosolygott az órán, s megkülönböztetés nélkül kedvesen bánt a legjobb és a leggyengébb tanulókkal. Fleischer István szerint olyan jó órákat tartott, hogy ő emiatt megtanult majdnem olyan gyorsan írni, ahogy a tanárnő beszélt, hogy minden szavát lejegyezhesse. Mert olyan részleteket és történeteket mesélt el többek között Vajda Jánosról és Ady Endréről, amelyekről soha eddig nem hallottunk, de nem is olvastunk sehol. Széll Árpád számára feledhetetlen maradt, ahogy Nemes Nagy Ágnes az irodalmi szakkörben sorról sorra szétszedte, elemezte Baudelaire A DÖG című versét. Ugyanis a szakkör egyik tagja felállt, és kijelentette, hogy ez a vers érthetetlen.

Nemes Nagy Ágnes szerényen, szinte inkognitóban élt közöttünk. Osztálytársaink többsége csak később tudta meg, hogy a legnagyobb magyar költőnő tanította irodalomra. Mi, IV. B-szek – de a többi osztály tagjai is – elmondhatjuk magunkról: nagyon szerencsések voltunk, hogy a tanítványai lehettünk. Holott a korszak egyáltalán nem volt szerencsés, ellenkezőleg, igen nehéz idők jártak, még ha mi ezt az iskolapadban nem fogtuk is fel igazán. 1948 után megváltozott a politikai helyzet. Az *Újhold* című irodalmi folyóiratot, amelynek Lengyel Balázs volt a szerkesztője, s ahol olyan költők és írók publikáltak, mint Pilinszky János, Rába György, Somlyó György, Kálnoky László, Mándy Iván, Örkény István, Szabó Magda, Kormos István, Jánosi István, Vas István, hogy csak néhányat említsünk a legkiválóbbak közül – végleg betiltották. Nemes Nagy Ágnes egy interjúban így beszélt erről: *„Férjemet, Lengyel Balászt minden állásából kitétték, mintegy 14 évig volt állás nélkül. Én magam meg tudtam kapaszkodni a Köznevelés című lap szerkesztőségében... aztán tanár lettem a Petőfi Sándor Gimnáziumban. Elég fontos dolog volt ez az eljövendő évek szempontjából anyagilag is, mert hiszen egy darabig négyen éltünk abból az egy szál biztos fizetésből; anyámmal és húgommal laktunk még akkor együtt. A légkörre vonatkozólag: ez volt a koncipiált pereknek, a kitélepítéseknek, az úgynevezett törvénytértéseknek a korszaka. Ilyesféle dolgok történtek velünk: éjszaka fél 2-kor szól a csengő. Rémülten megyünk az ajtóhoz, ki az, mi az? A postás. Az hozott egy táviratot, amelynek szövege: »Rákosi-ódádat három nap múlva várjuk. Írószövetség.«”*

Nemes Nagy Ágnes – ellentétben sok más, nem is tehetségtelen költővel – soha nem írt Rákosi-ódát. Gerincesen tartotta magát, összeszorított foggal, sötét karikákkal a szeme alatt. 1946-ban megjelent KETTŐS VILÁGBAN című első kötete után, amelyet Baumgarten-díjjal ismertek el, hosszú ideig nem jelenhetett meg. Rengeteget fordított viszont; Corneille-t, Racine-t, Petrarcat, Rilket, Eliotot, García Lorcát, megszámlálhatatlan Victor Hugo-verset és négy Brecht-drámát. Ebből tartotta fenn magát, s amikor

legalább ezt megengedték, a megélhetésért elkezdett gyerekverseket írni. Emlékszem, Victor Hugo-fordítását így dedikálta a Belvárosi Kávéházban Székely Magdának, a fiatal, tehetséges költőnőnek: „Victor Hugo nevében arcátlanul: Nemes Nagy Ágnes.”

Szerette a szójátékokat, a szellemes fordulatokat, szeretett játszani. *„Az ötvenes évek sötét periódus volt, alagútorszak – olvasható a Kortársnak 1981-ben adott interjújában. – Nem volt semmi reményünk. Mégis igyekeztünk valahogy életben tartani magunkat, és ebben segített a játék. Mennyit játszottunk, és mennyit neveltünk. Különféle játékaink voltak. Például a verses szekreter... Az ember fog egy hosszúra vágott lapot, az aljára fölírja a létrehozandó vers címét, költőjét és a versformát, a lap felső részére fölírja az ihletetlen komponált első sort, majd behajtva továbbadja a szomszédjának. Így folytatjuk ezt, amíg be nem telik a lap. Önérzetesen állíthatom, hogy a műfajt magas tőkélyre fejlesztettük, Jékely, Kálnoky, Pilinszky, később Lator László, Balázs meg én.”*

Lengyel Balázst 1956 után bebörtönözték, lakásukon nagy házkutatást tartottak, s többek között az említett szekretereket is elvitték. Ágnes azonban velünk, fiatalokkal is szívesen játszott, mi is írtunk szekreteret néhányan a Belvárosi Kávéházba járó s az ő köréhez tartozó fiatalok közül: Székely Magda, Tóth Judit, Tandori Dezső – azóta iskolánk Kossuth-díjasa –, Tótfalusi István meg jómagam. Ezek a versek fennmaradtak, részben Tandorinál, s valahol az én irataim között is lappang egy-kettő. Az egyikre jól emlékszem: a műfaja ballada volt, s Ágnes írta az első sorát. Így kezdődött: *„Csiba Maris vásárba mén.”* A második sor írója, aki csak a rímre látta, így folytatta: *„Jaj a szegény, jaj a szegény!”* Majd a vers vége: *„Aztán magát felkötötte”* – *„Jaj a szegény, tán örökre”* – fejezte be a művet Tandori. Amikor felolvastuk, kitört a nevetés.

De jók voltak ezek a játékok arra is, hogy a különös szavakkal mint ritka kincsekkel elbűveljünk. Egy másik szekreternél arra a rímre, hogy *„bíborok”*, azt találtam írni, hogy *„lakkos csíborok”*. Ágnes elmondhatatlanul örült, honnan ismerem ezt a vízbogarat, kérdezte, dicsérő szavait ma is hallom. De nem magamról akarok beszélni.

A Petőfi Sándor Gimnáziumban ezekben a nehéz években kiváló tanárok tanítottak, akik emellett kitűnő emberismerők is voltak. Vaszkó Ákos, az ábrázoló geometria tanára nemcsak szellemes ember volt, de azt is tudta: egy Csanádi Károly megérti, hogyan dőf át egy síklapot a térben egy egyenes, de ugyanezt Mitnyán Mihálynak elmagyarázni reménytelen vállalkozás. Drága osztályfőnökünk, Szabó József is tisztában volt vele, hogy vannak olyan kapcsolási rajzok, melyek Hamza Emil számára magától értetődők, világosak, mi többiek azonban legfeljebb, ha kapiskáljuk, hogy miről van szó. Mindezt figyelembe véve értékelték szorgalmunkat, teljesítményünket. S kiváló tanáraink sorában nem is említettem még Abszinger Gyulát, Ambrózy Gusztávot, Paulinyi Jenőt, Barátosi Józsefnét.

A viharos évek, az 1956-os események a mi osztályunkat is megtépázták. Észak-koreai osztálytársaink, Kim Ok, Kim Gi Te, Cson Ki Szo, Kim Ce Ju és Kim Ju Szon a forradalom után eltűntek. Kim Okot állítólag látták a Széna téren harcolni, s aztán olyan híreket kaptunk, hogy hazatértük után valamennyiüket kivégezték. Máig sem tudjuk, mi az igazság. Bisz József, Káldor András, Máthé József, Miskolczi László, Palásthy Béla és Wissolih Miklós disszidáltak.

Húszan érettségiztünk 1957-ben, azóta hárman meghaltak. Szántszándékkal vázoltam fel veikkel egy osztály történetét, mert úgy gondolom, hogy ezzel nem csak a IV. B-ről adtam látleletet.

Ebben a közegben élt, tanított, fordított s a megjelenés reménye nélkül írta verseit Nemes Nagy Ágnes, akinek FLOTTA című költeménye a Vérmezőn zúgó tankokról már csak halála után, összegyűjtött verseinek kötetében jelenhetett meg. *„1956-ban*

tankcsata tört ki a Krisztina körúton – mondta a vers időszakáról a Magyar Rádióknak adott 1986-os interjújában. – Épp nálunk voltak Mészölyék. Mészöly Miklós, Elaine, Balázs és én, négyen füleltünk kifelé a lakásból, este 11 óra volt, leoltottuk a lámpát, és próbáltuk kilesve megállapítani, mi is folyik az utcán. Miklós éppen az ablak mellett térdelt vagy guggolt, amikor is bekövetkezett egy hatalmas csattanás. Egy pillanat alatt kitört a házunk minden ablaka, hozzánk pedig bejött egy ágyúgolyó. A padló magasságában jött be, egy tankágyúgolyónak a része lehetett, nem teljes lövedék, mert akkor más lett volna a hatása. Mészöly Miklós mellett haladt el, majd ferdén átvágva a szobán, hármunk feje fölött, akik a diványon ültünk, belefürödött a szemközti plafonba. Ott megnyugodott.”

„A halálról, a háborúról, az erőszakról én, nő létemre, itt a XX. században mérhetetlenül többet tudok, mint a világirodalom íróinak és költőinek jó része” – foglalja össze tapasztalatait Nemes Nagy Ágnes egy másik beszélgetésben.

Talán ezek az élmények is hozzájárultak ahhoz, hogy költőknél ritka önzetlenséggel és segítőkészséggel fordult a többiek felé, s vigyázta Petőfibe járó tanítványainak lépéseit. Egyszer azt mondta nekem, amikor suta novellapróbálkozással megkerestem, s szorongva ültem a Kékgolyó utcai lakás karosszékeiben, ott, ahova a tankágyúgolyó később bevágódott: „Ne törődj velem, használd fel ugródeszkának.” S ezt mondta másoknak is, akik véleményt kértek tőle, s akik közül jó néhányan ismert költők és írók lettek.

Nemes Nagy Ágnes szerény volt, közvetlen, szeretetre méltó, ugyanakkor távolságtartó. Szemérmesen óvta egyéniségét, nem engedett túl közel magához. Mi, diákok megéreztük értékeit, tiszteltük, s legfeljebb a magyardolgozatokban próbáltunk üzeni neki, hogy vegyen észre bennünket, kamaszokat, milyen különlegesek is vagyunk, más a véleményünk Balassiról és Csokonairól, mint ami az iskolai tankönyvben olvasható. Nem volt gúnyneve, soha nem csúfoltuk a háta mögött.

Megtanított bennünket a szavak tiszteletére, a szép kiejtés fontosságára. Verssorról verssorra haladva, könyörtelen következetességgel bontotta fel a vers szövegét, ráébresztve az osztályt a költői mesterség szigorú szépségére.

*„Mesterségem, te gyönyörű,
Ki elhited: fontos élnem
Erkölc és rémület között
Egyszerre fényben s vaksötétben”*

– hangzanak immár klasszikus sorai a SZÁRAZVILLÁM című kötetben.

Nagyon szerette a tárgyakat: a fákat, a köveket, mindazt, ami tapintható és kézzel fogható. Lírai énjét háttérbe húzódva ide rejtette. Szerette a beszédes kihagyásokat, a tömörséget. A legbonyolultabbat a legegyszerűbben mondta. Keményen megküzdött egy-egy szóért.

*„A formátlan, a végzetlen.
Belepusztulok, míg mondatomat
A végtelenből elrekesztem.
Homokkal egy vödörnyi ócéánt
Keríték el a semmi ellen”*

– olvasható A FORMÁTLAN című költeményében.

1922-ben született, 1991-ben halt meg, hatvankilenc éves korában. Lengyel Balázs

szavait kölcsönvéve, „rettenetes operációja után”, amikor súlyos fájdalmai voltak, bétűjátékokat játszott. Tudta, mi vár rá, s Szigligeten még egyszer egybehívta játszótársait egy végső feladványra, és amikor azt megoldotta, csak annyit mondott megrendült társainak: „Ez is megvolt végül, köszönöm.”

Emléke előtt most Fekete Géza szobrászművész osztálytársunk bronz domborművének leleplezésével tisztelgünk. A harmincas éveiben járó, szikrázóan okos tekintetű, határozott Nemes Nagy Ágnes néz ránk vissza e tábláról, amelyen ez a szó is szerepel: szeretettel.

(Elhangzott Nemes Nagy Ágnes emléktáblájának felavatásakor, 1999. augusztus 31-én, a Petőfi Sándor Gimnáziumban.)

Edward Lear

AZ AKONDI SZVITEK

Kiféle, miféle, merre, minnek

Az Akondi Szvitek?

Kövér, vagy sovány, vagy barna, vagy szőke?
És mire ül, számolyra, padra, vagy székre,

ha piheg
Az Akondi Szvitek?

Fiatal vagy öreg, bölcs vagy bolondos?
Hogy issza a kávéét, ha forró, vagy langyos,

vagy hideg,
Az Akondi Szvitek?

Beszél vagy fecserész, dalol vagy füttyöl,
Léptet a lován, vagy vágdat, vagy röpül,

vagy üget
Az Akondi Szvitek?

Mi van a fején, fez, kalap, vagy turbán?
Puha ágyban fekszik, vagy gyékényen, durván,

ha beteg?
Az Akondi Szvitek?

Ha kötött betűkkel írna, de fáradt,
Áthúzza a *t*-it, és rajzol-e szárat

az *i*-nek
Az Akondi Szvitek?

Szereti, ha tiszta a papír, vagy inkább
Ráfröccsent egy kevéske kávé, vagy tintát,

vagy vizet
Az Akondi Szvitek?

Mi veszi körül, hűség meg alázat?
Vagy, ha csak teheti, ellene lázad

a tömeg?
Jaj, te Akondi Szvitek!

Ha elbukik egy-egy forradalom,
Mindenkit karóba huzat, vagy halom-

ra lövet
Az Akondi Szvitek?

Lopkod-e a népe kint a ligetben?
És fojtogat-e, mikor este kietlen

a liget?
Ó, az Akondi Szvitek?

Vizsgálja, hogy mik a legfőbb igények,
Vagy kicsit sem érdeklí az, hogy a népnek

hogyan ityeg,
Az Akondi Szvitek?

Kívánja, hogy művészek rajongják körül?
A festményeknek, vagy a verseknek örül,

vagy minek,
Az Akondi Szvitek?

Ha fölriad éjjel, mert bántja az álom,
Csak három pogácsát hoznak neki tálon,

vagy tizet?
Haj, az Akondi Szvitek!

Pacalpörköltön él, krumplin, vagy teán?
Pöttyös sálat hord, vagy csikosat talán,

vagy milyet,
Az Akondi Szvitek?

Szokta-e csónakban oldani morcát,
És vonzza-e Shallott, e távoli ország,

vagy sziget?
Ah, az Akondi Szvitek!

Csendes és szerény, vagy örökké felvág?
Miféle inast tart, bolgárt, vagy belgát,
vagy britet,
Az Akondi Szvitek?

Kék forrásnál ül, és nézi, hogy buzog,
Vagy inkább egy sötét, zöld barlangban szuszog,
vagy sziszeg
Az Akondi Szvitek?

Mit hisz, mi felel meg jobban a sernek,
A bögre? a kanna? a krigli? a serleg?
az üveg?
Az Akondi Szvitek?

Arany pipaszárral veri-e az asszonyt,
Ha engedi az, hogy a piszke megasszon,
de direkt,
Az Akondi Szvitek?

Köt-e nyakkendő? baráti ebédhez?
– És elegáns, egyenes, szoros és fehér ez,
vagy fityeg? –
Az Akondi Szvitek.

Ha napba néz, szeme se rebben, vagy pislog?
Mit gondol, jó a fasírt meg a rizskoch,
ha hideg,
Az Akondi Szvitek?

Milyen a csizmája, bársony vagy szattyán?
Maga visz kiflit a népnek a jachtján,
vagy vitet
Az Akondi Szvitek?

Van-e bárki, vagy senki se fejtheti meg,
Hogy miféle, kiféle, merre, minek
Az Akondi Szvitek?

A JONGI-BONGI-BÓ SZERELME

Ott, hol forr Öröndel Öble,
S hol a tök virágzik, ó,
Partvidéki, mély vadonban
Élt a Jongi-Bongi-Bó.
Gyertya vége, két töröttke
Sámli és egy ócska bögre –
Ez volt ott minden vagyonka:
Partvidéki, mély vadonba
Ott élt ennyi kis vagyonka
Közt a Jongi-Bongi-Bó,
A Jongi-Bongi-Bó.

Hol a Bongfák árnya nyújtott,
S hol a tök virágzik, ó,
Egyszer egy kis kőkupacnál
Járt a Jongi-Bongi-Bó.
Ott egy Hölgy Dorkingi Tyúkok
Tejfehér fülébe búgott –
„Csingi Lingi Lédi az tán?
E kicsinyke kőkupackán
Csingi Lingi Lédi az, lám!”
Szólt a Jongi-Bongi-Bó.
Szólt a Jongi-Bongi-Bó.

„Lingi Lédi, Lingi Lédi,
Hol a tök virágzik, ó,
Meggérem kegyed kezét.”
Szólt a Jongi-Bongi-Bó.
„Untat már e partvidéki
Tájon egymagamban élni –
Oly fárasztó így a lét,
Hogyha nyújtaná kezét,
Vígabb volna úgy a lét!”
Szólt a Jongi-Bongi-Bó.
Szólt a Jongi-Bongi-Bó.

„Itt, hol forr Öröndel Öble,
 Rák ezernyi fogható.
 Sok szép vizitorma várja.”
 Szólt a Jongi-Bongi-Bó.
 „Legyen öné két töröttke
 Sámlik és ez ócska bögre –
 Lám, hogy zúg a tenger árja
 (Itt önt sok halacska várja),
 Épp így zúg szerelmem árja!”
 Szólt a Jongi-Bongi-Bó.
 Szólt a Jongi-Bongi-Bó.

S szólt a Hölgy szemébe könnyel
 – Hullt a könnye, mint a hó –:
 „Udvarolnia hiába,
 Kedves Jongi-Bongi-Bó.
 Önhöz mennék én örömmel!”
 (Itt dobolt kicsit körömmel)
 „Ám uram van Angliába.
 Jaj, szeretnem önt hiába,
 Mert uram van Angliába,
 Kedves Jongi-Bongi-Bó!
 Kedves Jongi-Bongi-Bó.

„Csingi Pál úr – tőle jött még
 Ez a Tyúk-kollekció
 (Gyakran küld jutányos áron),
 Kedves Jongi-Bongi-Bó.
 Tartsa, tartsa meg törött két
 Sámliját s az ócska bögrét –
 Nem lehet más, mint barátom.
 Jönne Tyúk jutányos áron,
 Hármat kap tőlem, barátom!
 Kedves Jongi-Bongi-Bó.
 Kedves Jongi-Bongi-Bó.

„Bár a feje óriási,
 És a teste pirinyó,
 S röpke kis kalapja van,
 Kedves Jongi-Bongi-Bó.
 Bár ön kissé Misi-Mási,
 Sajnálom, hogy mégse mási-
 thatom meg végső szavam:
 Kérem, távozzék, uram!
 Nincsen önhöz több szavam,
 Kedves Jongi-Bongi-Bó.
 Kedves Jongi-Bongi-Bó.”

Hol Meténg eget karistol,
S hol a tök virágzik, ó,
Ment, futott, amíg a partra
Ért a Jongi-Bongi-Bó.
Ott, a Görtli Árkon is túl
Óriás Teknősbéka lustult,
„Teknőc, légy nekem te Sajka,
Tengeren túl, messzi partra
Szállj velem, mint könnyű sajka!”
Szólt a Jongi-Bongi-Bó,
Szólt a Jongi-Bongi-Bó.

S szállt a Teknőc át a néma
Tengeren, mint gyors hajó,
Teknőjén dalolva búsan
Ült a Jongi-Bongi-Bó.
Napnyugatra ősi, méla
Úszással haladt a Béka,
Lent a víz, előtte Bósen,
Teknőjén dalolva búsan,
„Drága Hölgy, fogadja búcsúm!”
Szólt a Jongi-Bongi-Bó,
Szólt a Jongi-Bongi-Bó.

Ott maradt a Hölgy örökre
Hol Öröndel Öble forrt,
Ott siratja egy kupacka
Kőn a Jongi-Bongi-Bót.
Egy fületlen, ócska bögre
Belsejébe hull a könnye,
Tyúkjaival úgy siratja,
Egy kicsinyke kőkupacka
Hátán egyre csak siratja
Még a Jongi-Bongi-Bót,
A Jongi-Bongi-Bót.

Varró Dániel fordításai

FIGYELŐ

KLASSZIKUS, DEBRECENBŐL

Szabó Magda: *Mézescsók Cerberusnak*
Osiris, 1999. 197 oldal, 1100 Ft

Személyes élménnyel kell kezdenem. A sors úgy hozta, hogy az idei könyvhéten meghívtak Zuglóba dedikálni, és Szabó Magda ült mellettem a Sugár üzletközpont előtti téren. Négyen voltunk szerzők, hárman válogatott irodalmi szegénylegények és egy valódi nagyaszonny. Ezt abból lehetett látni, hogy míg az író előttről hosszú sor kigyózott, ami egészen a könyvsátor túlsó oldalán lévő bódékig ért, bennünket a nagyközönség enyhén szólva csekély figyelemre méltatott. No de a Szabó-magdát? Félórán belül elfogyott új könyvének, a MÉZESCÓK CERBERUSNAK összes példánya, akkor (amíg hoztak újakat) az emberek elkezdtek venni a szerző régebbi könyveit. Ja és még odajött a Kornis is, hogy félénk „kezicsókolom”-ot köszönjön a naptár szerint már nyolcvanas éveit taposó, de változatlan szellemi frissességű írónőnek.

Szabó Magda tehát ma is népszerű, alighanem az egyik legolvasottabb magyar író. Levon ez valamit tehetségéből vagy rangjából? Aligha. Persze a teoretikusok húzzák az orrukat: amit a Magda csinál, az nem felel meg a poszt-posztmodern, illetve a hiperhermeneutikus elvárásoknak. Egyébként előljáróban meg kell mondanom, hogy elfogult vagyok: jó író elolvasandó könyvéről fogok beszélni. Mert nem csak a regény Szabó Magda kenyere, tud ő remekbe szabott novellákat is írni.

Szabó Magda új könyve tehát elbeszélés-gyűjtemény, de a tizennyolc darab közül egyiknek sincs olyan hangzatos címe, mint magának a könyvnek. Elég cseles cím ez, ami azt illeti: van benne egy csepp vidéki magyar íz (mézescsókot ugyan Pesten is sütnék, de ott inkább puszedlínék hívják), no meg a latinos „Cerberus” révén egy jó adag klasszikus utalás. Maga az eb egy olyan sárkányfarkú, há-

romfejű (sokkal több volt, de leszázalékolták) mitológiai ronda állat, amelyek az Alvilág kapuját őrzi, s igen nehéz beszélni a fejével, hogy engedjen ki vagy be. Orpheusz játszott neki, erre beengedte, de egyébként csak valamilyen „varázsfüvel illatosított mézes süteménytől” kezesezik meg. Olyan tehát a Cerberusnak adott mézescsók, mint a Kharónnak fizetendő obulus – kell ahhoz, hogy az író alá tudjon szállni halottaihoz. Ugyanis három mitológiai szöveg, egy fiktív levél és egy nem létező gyermekhez írt anyai intellem (Parainesis) kivételével mindegyik elbeszélés olyan emberekről szól, akiknek már csak az emléke él. Halottak történeteit meséli Szabó Magda, rokon és jó ismerős halottakéit, akiket talán az olvasás időtartamára fel is támaszt a narrátor, és meg is tudunk róluk valami lényegeset vagy kevésbé lényegeset, de jellemzőt.

A színhely Debrecen, az író gyerekkorának Debrecene. Úgy jelenik meg, mint távoli, egzotikus táj: minden valami titokzatosat rejt, valami másra utal. Az utazó óvatosan lépdél a szavannán, ahol a bokrok, magasra nőtt fű mögött furcsa kis ragadozók lappanganak, néha villámgyoran előugranak, és mindjárt el is tűnnek; pompás tollazatú madarak rikoctoznak a fákon, és csalnának beljebb a dús lombozatú, liános, párás erdőbe. De Szabó Magda tapasztalt utazó: ezen a tájon nőtt fel, sok mindent tud róla, megtanult belőle, de még nem értett meg mindent – most egymás után fedezi fel és nyújtja át nekünk a titkokat. (Egy már nem létező világ embereinek titkait.) Teszi ezt utánozhatatlan eleganciával, hiszen stilusa (szerintem legalábbis) nemcsak éretten választékos, hanem nem hivalkodóan elegáns. Meg néha mesészerű is; Szabó Magda szeret mesélni erről az elsüllyedt Debrecenről, ami nekem ezeket a weöresi sorokat idézi: „*a Déri-múzeum előtt / szárongban sétál Sárka / mósuszillat tölt levegőt / hatlábu az Arany Bika*” (LE JOURNAL).

Titkokat bogozó történet a MÉZESCÓK CERBERUSNAK egyik rövid, de frappáns darabja, a remek ÖZSENI, ami nemcsak arra vet

fényt, hogy néhai Szabó Elek klasszikus versbe szedve tartotta számon közelebbi rokonságát, hanem arra is, miért nem szeret sálát hordani „Dolna”, a történetet egyes szám első személyben elmondó író. A titokról, ami az egyik nagynéni „elfelejtésével” függ össze, inkább nem ejtek szót; elég az, hogy ebben a novellában minden a helyén van. Két másik elbeszélés, ami különösen megkapott ebben a karcsú, de gazdag kötetben, nem a közvetlen családdal függ össze. A NYÁR TANÚI a Cincu néven ismert debreceni ismerős lány története; ebbe a Cincuba az író és „Tigris” becenevű unokatestvére kislánykorukban szerelmesek voltak. Cincura, aki nemsokára feleségül megy egy jóvágású huszártisztához, egy Szolanzs nevű francia nevelőnő vigyáz, akit a történetben kizárólag magyarosan idéznek: „*Sze degutan*” – ugyanis Tigris elkéri Cincu napernyőjét, és amikor nem kapja meg, jelenetet rendez. Aztán mégis megkapja, de hogy milyen körülmények között, azt az olvasóra hagyom, jusson neki is valami a debreceni minidrámból.

A másik kis remekmű a TERÉZ ESZTENDEJE. Ez megint gyerekkori emlék egy rokon leányról, aki árván marad, s akit Szabóék befogadnak; mese Terézről, kőrőjéről, „Rém” Aurélról és Bazil hajdúról, akit a kis Magda férjül szemel ki magának. Teréz történetét, mint néhány másikat is (pl. az ÖZSENI mellett az EZÜSTGÖLYÓ-t) időváltásos technika jellemzi. Először megtudjuk, hogyan látta Szabó Magda gyerekejjel azt a bizonyos esztenedőt, amikor Teréz hozzájuk került, kire és hogyan volt féltékeny, nem sejtve semmit a házvezetőnő, Ilka „néni” érzelmeiről; majd később megfejtja a szomorú titkot, ami mögött ott húzódnak a kisvárosi társadalom szigorú osztálytörvényei. „*Pesten éltem már a férjemmel, amikor Ilka néni elmondta a teljes történetet*” – így vezeti át Szabó Magda a mesét a valóságba. Mert a TERÉZ ESZTENDEJE igaz történet, amit hűsz évvel korábban a szemérmesebb, visszafogottabb Szabó Magda még nem tudott volna így előadni. Pedig tudja ő is – az írónak semmit sem szabad szégyellnie, ami megtörtént s ami emberi; ráadásul ennek a történetnek olyan atmoszférája van, hogy nagy kár lett volna, ha nem íródik meg.

Nem mindegyik novella tragikus kimenettel, vannak ennek az emlékgyűjteménynek vidámabb, illetve groteszkebb lapjai is. Ilyen

a nosztalgikus VÍZIBORNYÚ, ahol az emlékezés hálója a hajdani Debrecentől a hetvenes évek Chicagójáig feszül, és Szabó Elek találatkonyságát, rögtönzőképességét dicséri, jóllehet, ha agyonütnek sem tudom, hogyan lehet azt az angol daltörödéket, hogy „*just singing a song*” úgy fonetikus-magyarítani, hogy: „vízibornyú”. Ettől még a szóban forgó lény kedves állat is lehet, és el tudom képzelni, hogy előbukánása az idő füstködéből meghatja az egykori debreceni polgár amerikai kísérleti színházba hurcolt leányát. Hangzásilag „csak szívom a szám” kicsit közelebb lenne az eredetihez, viszont akkor nem volna vízibornyú, amin, ugyebár, még lovagolni is lehet.

Groteszk hangulat lengi át a gyermeki kíméletlenséget őszintén feltáró történetet (AZ ÖZVEGYEK EBÉDJE), amelyben egy Amálka nevű özvegy megboldogult férje fogait egy „*őzikés*” szelencében tartogatja; aztán Huttra doktor véletlenül összecseréli a hasonló dobozban őrzött labdacsaival. A kis Magda látja ezt, de nem szól – végül is *nem ő* cserélte össze a dobozokat. Ebből a történetből egy kevésbé elnéző Szabó Elek képe bontakozik ki, egy olyan apáé, aki határozott erkölcsi mércét állít lánya elé, éreztetve vele, hogy a hallgatás is bűn, ha a következmények tragikomikusak vagy éppenséggel tragikusak lehetnek mások számára.

A három mitológiai tárgyú elbeszélés közül az APOKRIF-ot érzem a legkevésbé sikerültnek, nem annyira fantasztikum, mint előlegezett „tudása” miatt (Jézus születése csodákat produkál Heródes udvarában). Ezt talán maga a szerző édesanyja is kifogásolta volna, hiszen ezt írja a kötetben szereplő fiktív levelében: „*A világ nem tudott semmit, az emberiség se, és a legnagyobb misztérium nagypénteken, hogy Krisztuson és Istenen kívül nem tudta senki a horderejét*” (44.). Hitelesebb a betlehemi elbeszélés (AZ A SZÉP, FÉNYES ÉJSZAKA) a saját sorsát mintegy előre látó újszülött Jézusról, bár elgondolkodtató: vajon a „reális időbe” való belépés nem jelenti-e azt, hogy a magasabb rendű lény egy időre elveszti az előrelátás képességét? Ilyen képesség ugyanis még iszonyú teher egy gyermeknek, szinte lehetetlen élni vele, még akkor is, ha valaki Isten fia, vagyis főszereplő saját földi életének és halálának misztériumjátékában.

Nem először olvasunk olyan novellát, mint a VENDÉG, ALMÁVAL, mármint nem elő-

szőr a modern prózatechnika szempontjából. Oldalakon át folyik a szó két házaspárról és gyerekeikről, de hiányzik a megnevezés, s még az sem igazít el, hogy a gyerekek babszemeket tologatnak az asztalon, és abból próbálnak jóslni. Egyszerre csak kiderül, hogy a háziasszonyt Klütaimnésztrának hívják, a lányait pedig Iphigeneiának, illetve Elektrának, a vendéget pedig, akit a babszemek kirajzolnak (bár nincs megnevezve) Párisnak. Nagy dráma kezdődik itt, de ezt még csak mi tudjuk, a szereplők nem; ideírom a novella utolsó, lakonikus mondatait, amivel a vendéget fogadják: „*Klütaimnésztra mosolygott. Hadd jöjjön. Van itt elég szoba*” (167.). Amiről hirtelen az jut eszembe, hogy a TERÉZ ESZTENDEJÉ-ben a ház macskáját Elektrának hívják, vagyis hogy minden összefügg, és már itt is vagyunk megint Debrecenben.

A MÉZESCSÓK CERBERUSNAK didaktikus szöveggel zárul: tanácsok egy pályakezdő írónak, akit történetesen Szobotka Virgilnek hívnak, és aki az író „*majdnem megszületett fia*”. Szabó Magda elmondja írói hitvallását, sűrű utalásokkal a magyar történelemre és irodalomra; tanácsai közül az egyik legmegszívlelendőbb az, hogy minden fiatal írónak „*meg kell tanulnia a szakmát*”. Amit ez a kitűnő író már nagyon régen alaposan megtett – egyebek között ez a könyv is bizonyítja. Egyébként ha elképzelem Cerberust, miután megette mind a három mézescsókot, most nyalogatja mindhárom szája szélét, békésen döglök a Hádész bejárata előtt, és talán megengedi Szabó Magdának (rusnya egy állat, de most elégedett), hogy megsimogassa. Kharrón pedig türelmetlenül topog a borongós Sztüx-parton – csak nem dedikációra vár?

Gömöri György

„AZ IDŐK MÉLYÉN JÁROK”

Tandori Dezső: Nem löverseny!
AB OVO, 1999. 215 oldal, 1490 Ft

Valóságos evidenciátörténet, a következőképpen esett meg: már csaknem a végén tartottam a könyvnek; a szokásos ceruzás aláhúzó-

gálások, felkiáltójelezés és jegyzetek. Na meg tétova fejkavarás, hogy miként is vagyok ezzel a legújabb Tandori-kötettel?

Jobb híján a televízió elé ültem, és magam elé bámultam. Hová tegyem? Persze a PÁLYÁIM EMLÉKEZETE után/mellé, de aktuálisan mégis hová? Ezúttal hogyan fogalmazható meg mindaz, ami a fejemben kavargó? Tetszik, azonban az említett kötet után ezúttal némileg elbizonytalanodtam. A PÁLYÁIM-nál érteni véltem, hogy Tandori mit akar a lovakkal meg a fogadással, és tetszett, ahogyan és amit ezzel az egésszel kezdett. De a NEM LÖVERSENY!-nyel mire megyek? Sejtettem, hogy a választ nem érdemes elkapkodni, ám fogalmam sem volt, miként fogjak hozzá...

Efféléken töprengtem a távirányító gombjainak szórakozott nyomogatása közben. S akkor valami furcsa történt. A német nyelvű I ARD csatornára kapcsoltam, melyen egy nemzetközi akadályversenyről közvetítettek. Egy *ír* lovas ugratott éppen. Micsoda tartás és milyen feszültség az arcán! S a ló! Milyen elegancia és nemesség! Elbámultam, és drukkolni kezdtem. A lovat *Pascal*nak hívták...

Egyszeriben nyargalni kezdtek a fejemben a gondolatok.

Megjelenésekor a PÁLYÁIM EMLÉKEZETÉ-t emlékek iratta útinapló-memoárnak éreztem, ám amióta elolvastam a NEM LÖVERSENY!-t is, azóta nyilvánvalóvá vált, hogy egy sajátos önéletírás-sorozat bevezető kötete is egyben. Tandori abban a korábbi munkájában – ma már úgy tűnik – újfajta önkifejezési forma kidolgozására tett kísérletet, melyben a „löverseny” élményanyag a maga súlyának és jelentőségének megfelelően ragadható meg. A PÁLYÁIM EMLÉKEZETE áradó asszociációk helyenként kifejezetten József Attila szabad ötleteit idéző láncolata, a szorongás, a rossz közérzet okainak őszintének tetsző, ugyanakkor művészi önfeltárása.

A NEM LÖVERSENY!-ben Tandori ismét nekirugaszkodik emlékezete folyton ugyanoda visszatérő pályáinak. Ezáltal a kötet tulajdonképpen önismerés, de csak úgy és annyira, ahogyan a versenyllovak futnak körbe-körbe a derbiken: mindig ugyanúgy, de sohasem kétszer egyformán. Amíg a PÁLYÁIM-ban a szerző útközben próbálja megragadni az élményt és az általa felkavart emlékeket, addig az újabb kísérletben a *visszatekintés* az uralko-

dó narrációs pozíció. A szerző ezúttal otthonában, felesége és megmaradt madarai társaságában szeretné rekonstruálni a vele történeteket. A kilencvenes évek első felének-közepének (úti)jegyzetei és az akkori külföldi lófogadási lapok alapján írta meg visszaemlékezéseit. (Elgondolkodtató, hogy Tandori Dezső milyen feltűnő módon nem foglal állást a hazai lósporról. Beszédese hallgatásnak érzem.)

A NEM LÓVERSENY! létállapot-összegzés. Annak az embernek számvetése önmagával, akinek sorsdöntő fordulat történt az életében. Tandori pedig már sokszor és sokféle formában megírta az elmúlt évtizedben, hogy amióta kedves madarainak többsége örökre elröppent, nem találja helyét a világban. „Hiányuk az életem elmúltját jelenti ma, 1997 nyarán – vallja az ÉS MEGINT MESSZE SZÁLLNAK című kötetben. – *Nem is tudom megmondani, a Szép Ernő-féle »elmúlni vágyom s vágyom«-on kívül mire vágyom. Hagyjanak békén. Ne tudjak semmiről. Legyek »meg«.* Ez máris túl nagy plusz, túl nagy »meg«. Erről próbálok csak beszélni.”

Krúdyt és helyenként Márait idéző retrospektív szemléletmódjából következően – miként ez utóbbi írja az IDEGEN EMBEREK-ben: „néha úgy jutott eszébe magának, mint egy emlék” – az újabb élmények Tandori Dezsőnek is folyton a régi szép időket idézik fel. Azokhoz képest a jelen csupán vegetálás, mintha egyre inkább a múltban élne és az emlékeinek. „*En lassan már rég nem »vagyok«.* Csak amennyire és ahogy a *Totyiékkal*” – olvasható a NEM LÓVERSENY!-ben. Tandori úgy érzi, egyre kevésbé van értelme bárminek is, amióta a családtagként kezelt tollas lények eltávoztak. Az elmúlt negyedszázadban a madarak minden bizonnyal a legszorosabb kapcsolatot jelentették számára, mely ehhez a mind embertelenebbnek érzett világhoz fűzte. Talán (nem is annyira?) furcsa módon: a humánus *lehetőségét*. S ezek a kötelékek az utóbbi időben végérvényesen oldódni látszanak. Így valóban – miként Tandori írja – „*nem lesz könnyű mindhalálig leélni az életet, mondom valakinek. Mi több, minden napom »megoldása«: nagy HOGYAN? Ezért nem lesz könnyű, csekélységekben áll össze valami lehetetlenség.*”

Ennek a „Hogyan tovább?” dilemmának a drámai erejű megszólaltatása teszi igazán hitelessé, tehát figyelemre méltóvá Tandori De-

zső legújabb könyvét. Az idősödő, kiábrándult és szorongó ember tanácstalanságának tragikussága elemi erővel szólal meg ebben az újabb – látszólag – *mellé-beszélésben*.

Mert hát Tandori ezúttal is ezt teszi. Most is következetesen csinálja, ám arról koránt sincs meggyőződve, hogy leendő olvasói számára nyilvánvalóvá válik-e, miért használ *kis* szavakat életbölcseseihez. Inkább az újfajta önkifejezési forma kidolgozásával bibelődő szerző dokumentált műhelygond-forgácsainak, mintsem meddő modorosságnak érzem, amikor efféléken töpreng: „*Nem akarom, hogy bármiért is korholj, olvasóm. Hogy agyonnyomom e könyvet a mellékes adatokkal. [...] Tulajdonképpen én is érzem, mit érez az olvasó, ha nem vágta földhöz a könyvet eddig – s ha erre felé tart benne, miért is vágta volna? –, azt érzi: taposómalom ez? sivatagi menetelés? vagy tarka érdekességek szönyege stb.? [...] Olvasóm, észrevetted talán, merre tartok (mindig). Semerre se tartok úgy egészében, csak minden részlettel nagyon tartok valamerre. Közben nagyon tartok valamitől is.*” Leginkább talán attól, hogy a lóversenyutalások mellett elvész a lényeg, mégpedig a veszteség elmondhatatlansága, melynek azonban mégis újabb és újabb körüljárására készíti a gyász. Erről beszél az ÉS MEGINT MESSZE SZÁLLNAK című kötetben is, amikor azon töpreng, hogy „*mondhatunk-e bármit úgy, hogy akkor tényleg »azt« mondtuk el? Többé-kevésbé csupán.*”

Minden bizonnyal a „*Nem mondhatom el senkinek, elmondom hát mindenkinek*” kényszerével magyarázható a kötet sajátos narrációja. (Könyvében Tandori maga is állítja, hogy Karinthy és Kosztolányi „*folytatójának*” tekinti magát!) A NEM LÓVERSENY! szerzője egyfajta imaginárius hallgatóságot teremt magának a „*képzeld el, olvasó*” szófordulatokkal, ezzel is jelezve, hogy valami fontosat akar mondani, nem pusztán monologizálni. Tisztában van azzal, hogy mindez csak akkor található meghallgatásra, ha unikum élet- és gondolkodásmódjának újabb dokumentációjával nem idegeníti el magától a hazai irodalomban egyedül álló, variációkra, asszociációkra, önreflexiókra, folyamatos előre- és visszautalásokra épülő prózája iránt érdeklődőket. Az elmúlt esztendőben megjelent könyvei alapján Tandorit egyre inkább foglalkoztatja az a dilemma, amelyet a NEM LÓVERSENY!-ben így fogalmaz meg: „*Miféle »ol-*

vasást», mely »összetartozást« várok, ha Szpéróékért nem szorítja meg valaki, bárki némán a kezem?» Hiszen „nehéz megértetni bárkikkel bármit, akik másképp élnek, mint te”. Ám ha ezt a kézsoritást – akár csak jelképesen is, de – megteszi, „akkor az olvasó nem is olvas engem, hanem velem együtt él, már amennyire ez kölcsönösen jó és lehetséges”.

Ebben az esetben érthetővé válik, amit Tandori nyomatékkal állít, miszerint a látszat ellenére a NEM LÓVERSENY!-ben „tényleg nincs szó arról se, miféle »hozadéka« van az én lovazásomnak. [...] Ez a könyv egy ember élete lesz ezen a Földön, történetesen lóban elbeszélve”. A ló azonban csupán ürügy, de nemcsak az utazásra, sokkal inkább arra, hogy szerzője a madarairól beszélhessen, illetve arról, hogy mit jelentenek számára ezek a lények. Anélkül, hogy bagatellizálnám, a lóverseny – egészen pontosan: a szárnyaló lovak élménye – voltaképpen a mellé-beszélés lehetősége. Vesszőparipa és Pegazus fej feje melletti küzdelme. Megannyi alkalom, hogy az Idővel és az Elmúlással szembesülő Tandori is elmondhassa lóhalálában mindenkinek, hogy itt van már, és még itt van. S ez sokkal – manapság: mindennél?! – fontosabb kérdés számára annál, mintsem érdemes legyen azon töprengeni, lóvá akar-e tenni bennünket, amikor arról beszél, hogy „én egy másik fajba léptem ki, a madarakéba [...] bár hát dehogy lehet egy másik fajba belépni”.

Játék ez az egész, miként az volt a gombfoci és a madárlátta tollaslabda is, meg a Nagy Koala Kártyabajnokság. Halálosan komoly játék. (Karinthy idézi ebben is, aki szerint „a játék rögeszméjé”-nél, „a játék tébolyá”-nál „nincs üdvözítőbb részegség”.) Tandori a játékban nem ismer tréfát. Játék a lóverseny is, olyan, mint az irodalom: szó-játék. A NEM LÓVERSENY! esetében konkrétan: névmágia. (Az alapélmény nyilván az apai nagymama neve, akit Turfitt Annának hívtak.) A futamok csupán ürügyek, a véletlenek és a választások titokzatos találkozásai, a kedves halottakra emlékeztető névnapok, amikor is a versenyek „egy-egy indulója »megszólít a nevével«”. Tandori nyomatékkal hangsúlyozza, hogy „bennem a Life eredményoldalai ébresztik a legtöbb emléket. [...] Mennyi szép régi név! [...] Jcsi miatt fogadtam a favorit Istibshaart. [...] Jaj, Positivót (Poszi!) miért nem játszottam”!

A lóversenypályákat látogató Tandori ne-

kem mind gyakrabban a foci és a mozi révén saját, alternatív univerzumot teremtő Mándy Ivánt juttatja eszembe. Miként annak a gyp és a tribün, a vászon és a nézőtér egyfajta maga választotta kényszerpálya (is) volt, úgy a turf világát Tandori hasonlóképpen élheti meg. Az utóbbi esztendőök prózakötetei legalábbis ezt sejtetik. Olyan öntörvényű, szuverén színterek ezek, ahol a jobbak győznek, mégpedig a szemünk láttára. Ezek a helyeken a néző egyszerre kívülálló és központi „szereplő”; miként a foci és a mozi, a lóverseny is érte van. Mindenki a maga hőseit nézi és biztatja, akik, miután a tehetség nyilvánvaló – szemben a politikával –, nem önjelölt sztárok, s akikkel így feltétlenül azonosulni lehet. A foci, a mozi, illetve a lóverseny egyaránt áhítat és rajongás, ünnep és szertartás, ahol hasonlórúiek társaságában lehet az ember, anélkül, hogy mindenképpen társalognia kellene a többiekkel. Mindhárom olyan mikrokörnyezet, ahol a valahová tartozás érzése és a háborítatlan egyedüllét vágya egyformán kielégülhet. Ha akarja, ezeken a helyeken békésen magában lehet a zavartalan nyugalomra vágyó, aki – miközben szemmel követi az előtte zajló eseményeket – akár élete megoldatlan kérdéseim is töprenghet. Ezért nem paradoxon, amikor Tandori arról beszél, hogy a lóversenyen „csak ők nincsenek. A lovak. Vannak ők. A madárcsók. (Nincsenek viszont a lovak.)”

A NEM LÓVERSENY!-ben Tandori Dezső egyébként maga is emlegeti Mándyt, aki sajátos, külön(c) világot teremtett magának „a mozijaival, színműveivel. Nem az lenne itt lóban?”

Meggyőződésem, hogy ugyanaz. Szemléletmódját tekintve mindenképpen, sőt még írói technikájukban is feltűnő hasonlatosságokat vélek felfedezni. A Tandori-próza olyan, mint amilyen önéletrajzi némafilmet Buñuel és Brecht készített volna közösen: képzettársítások szervezte snittsorozat és magyarázó-elidegenítő feliratok elegye, az önfeltáró mélylélektan jegyében. Mögötte pedig az az életérzés és írói szándék, amelyet Tandori Dezső így összegez: „Most amúgy is az idők mélyén járok. [...] Jó lenne, ha az emberek kicsit megkedvelnék ezt a könyvem, mondom feleségemnek. Csodálatosan elkalandozhatnak... az idők mélyein.”

Nem tudom, leírta-e már valaki Tandorival kapcsolatban, hogy a mai magyar irodalomban ő a *homo scribens*. Tandori Dezsővel kapcsolatban is elmondható, amit Wolfe-ról írt Malcolm Cowley, miszerint munkáit tekintve „*egyik sem regény a szó szokásos értelmében; írásai a tudatos emlékek roppant tárházai. [...] Még fontosabb adat, hogy gondolkodása szinte teljesen verbalizált volt; ritkán kereste a szavakat*”.

Tandori Dezső évtizedek óta a kortárs magyar próza maga útját járó – efféle teljesítményét tekintve érdemben még alig-alig értékelt – rendíthetetlen pionírja. Újabb próza-köteteinek feltűnő száma sejteti, hogy az elmúlt évtizedben fokozódó figyelemmel és elszántsággal folytatja kísérleteit. Az értetlenség és a visszhangtalanság időről időre nyilván őt is elbizonytalanítja, de nem munkáinak jelentőségével, hanem megismerésükkel kapcsolatban. „*Kinek írom én ezt a könyvet? – töpreng legújabb kötetében. – Eléggé sok mindentől rakódik össze. Nem lesz ez baj? [...] ÉS HANEM ÉRTIK! MIÉRT, AMIT ÍROK, AZT ÉRTIK?*”

A választ nem kívánom elkapkodni, végül is az irodalmi kritika sem löverseny. Majd kiderül. A folytatás minden bizonnyal segíteni fog ebben, ugyanis ez a mostani Tandori-kötet „*egy könyvpáros első darabja*”.

Sánta Gábor

A DUPLACSAVAR LOGIKÁJA

Korompay H. János: A „jellemzetes” irodalom jegyében. Az 1840-es évek irodalomkritikai gondolkodása

Akadémiai–Universitas, 1998. 548 oldal, 590 Ft

Korompay H. János munkája – az IRODALOMTUDOMÁNY ÉS KRITIKA sorozat újabb kötete – a szó szoros értelmében véve alapkutatás. Nem csupán azért, mert át- és megrajzolja a múlt század negyvenes éveinek jelentős kritikusaikról alkotott képünket, hanem azért is, mert lenyűgöző az a forrásismeret, amely alapján mindezt megteszi. Az Erdélyi Jánostól, Bajza Józseftől vagy Toldy Ferenc-től származó bőséges idézeteket finom érzék-

kel – azok metaforikájára is ügyelve – értelmezik a kommentárok.

Az „újraértelmezés” tekintetében számomra talán a Petőfi fogadtatástörténetét vizsgáló fejezet a legemlékezetesebb. Korompay a Petőfi-értelmezések egyik leggyakoribb előfeltevését tudatosítja: a kritikátörténészeknek ugyanis ez esetben esze ágában sincs belesétálni a Petőfi állította „csapdába”, nem érvényesülnek reflexszerűen a költő nagyságáról és bírálóinak igazságtalanságáról beépült nézetek. (398.)

A kritikátörténeti monográfiák között Korompay munkája köztes helyet foglal el Dávidházi Péter Arany-könyve és Csetri Lajos EGYSEG VAGY KÜLÖNBSEG? címet viselő kötetei között. Ezt a köztes helyet véleményem szerint nem csupán a kronológia biztosítja, hanem latens módszertani kerete is. Egyfelől ugyanis Korompay könyve a Csetri Lajos által vállalt „close reading” elvével rokon, másrészt Dávidházi eredményeit is kamatoztatja, amikor egy-egy életmű kapcsán kritikai normák feltárására törekszik. A két módszer persze remekül kiegészítheti és ki is egészíti egymást, különösen a korszak elméleti szintézisének tekintett tanulmány: az EGYÉNI ÉS ESZMÉNYI interpretációjában. A könyv egésze azonban mégsem a „szoros olvasás” logikája szerint épül fel: vagyis Korompay számára fontosabb egy kritikus normarendszer több szövegen bemutatható alakulása, mint egy-egy kritika vagy tanulmány külső és belső kontextusának feltárása. Ennek eredményeképp az olvasó a kötet végén az egyes szerzőkhöz rendelhető íráskorok hosszúságos felsorolása helyett csupán névmutatót talál. Ha valaki például konkrétan Henszlmann Imre: A HELLEN TRAGOEDIA TEKINTETTEL A KERESZTÉNY DRÁMÁRA című értekezéséről szeretne bővebben tájékozódni, azt is megteheti: a keresett írásról alapos elemzést talál a Henszlmannról szóló fejezet egyik alszekciójában. Ám a Henszlmann-életmű egyéb részleteire történő sorozatos utalások miatt valószínűleg kedvet kap hozzá, hogy az írást a teljes fejezet ismeretében értelmezze. Korompay munkája olyan „kézikönyv”, amely arra csábítja olvasóját, hogy *ne* kézikönyvként használja. Korompay egyébként nem szentel hosszas fejezeteket a kritikátörténet-írás módszertani előfeltevéseinek vizsgálatára, bár gyanitom,

hogy az évek során megváltozott a kritikátörténet-írás célkitűzéseit illető elképzelése. Egy 1980-ban publikált tanulmánya szerint a kritikátörténet-írás feladata „a terminológiai összefüggések megvilágítása, mai felfogással és terminológiával történő összehasonlító értelmezése”. Mindez a most megjelent monográfiában is alapvető igényként van jelen (különösen szép példája ennek a NÉPKÖLTÉSZET ÉS NÉPESSÉG PETŐFI ÉS ARANY LEVELEZÉSÉBEN címet viselő fejezet, ahol „népszerűség” és a „népiesség” fogalmának cizellált elemzésére kerül sor!), ám az idézett maximát már hiába kerestem. Talán azért, mert a szerző ma már úgy látja, hogy a kritikátörténet-írás feladata a terminológiai összefüggések megvilágítása, mai felfogással és terminológiával történő összehasonlító értelmezése is. De nem csupán ez. És hogy mi minden még, arra az is utal, hogy Korompay kitágítja az alcímében szereplő *irodalomkritikai* szó jelentését, mely így nem csupán bírálatot, hanem irodalomszemléletet és (számomra kevésbé értelmezhető módon) cselekvő gondolkodást, kezdeményező felfogást is jelent (12.). A kritikátörténet-írásról alkotott elképzelése hol nyílt, hol burkolt formában Dávidházi Péter elgondolásával rokon, aki Arany-könyvében így fogalmaz: a kritikátörténet-írás a normafeltárás tudománya.

Feltétlenül fontosnak tartom megjegyezni: amikor a Dávidházi és Korompay gondolkodásmódja közötti hasonlóságot emlegetem, nem hagyom figyelmen kívül azt a tényt, hogy az Irodalomtudományi Intézetben hosszú évek óta műhelymunka folyik. A műhelymunka egyik sajátossága pedig éppen az, hogy egy-egy gondolatmenetre nem feltétlenül érvényesíthető a copyright elve. Korompay monográfiájában számomra azok voltak a legizgalmasabb részek, ahol az ilyen típusú (elképzelésem szerint személyes) tapasztalatok az irodalomtörténet-írásra vonatkozó módszertani kérdésfeltevéshez vezettek. Erre vonatkozóan az egyik legszebb példa az 1847-ben megjelent EGYÉNI ÉS ESZMÉNYI című tanulmány szerzőségét vizsgáló szakasz. A mű ugyanis Erdélyi János és Henszlmann Imre közös munkája. Az irodalomtörténet-írás és a filológia számára persze tisztázandó kérdés: melyiküké és mennyiben? Korompay egészében véve nem utasítja el a kérdésfelte-

vést, sőt megpróbál rá válaszolni. De magát a választ még jó néhány kérdéssel előzi meg: „Vajon a megszövegezés egyet jelent a szerzőséggel? Főleg ha, mint tudjuk, sokat tanultak egymástól... Melyikük publikált először a kérdéses tárgykörben, a közös munka során melyikük tette meg szóban ugyanezt (immár ellenőrizhetetlenül a kutatás számára)?” (267.)

Az előbbieket figyelembe véve ugyancsak Dávidházi tanulmányaira emlékeztet az az igény, hogy Korompay a reformkor utolsó évtizedét mint önálló kritikátörténeti korszakot határozza meg. Ezt az önállóságot Korompay szerint a képzőművészetek és a Hegelig terjedő esztétika alaposabb megismerése teszi lehetővé, mely új dimenziókat nyit az irodalomszemlélet, elsősorban a Winckelmann klasszicista felfogását bíráló kritika számára. Míg az *Athenaeum* triászából csupán Toldy Ferencnek volt alkalma bejárni Európát, addig a Korompay által vizsgált kritikus nemzedék tagjai: Pulszky Ferenc, Henszlmann Imre és Erdélyi János már személyes művészettörténeti élményekre és tapasztalatokra építhették műveltségüket. Az új ízlés kiterjesztette a költői ábrázolás tárgyait, megszüntette az antikvitásból örökölt stílusnemek szigorú elkülönítését. Korompay a korszak központi kategóriájának a „jellemzetest” tekinti, mely Henszlmann szótárából származik. Henszlmann felfogása szerint az alkotás egyedisége felismerhető és megkülönböztethető nyomot hagyott az egyes népekről az utókor számára (12.).

A Korompay által feltárt kritikus normarendszer – akárcsak Dávidházinál – szoros összefüggést sejtet a lélektani értelemben vett szerep (például Bajza esetében 22.) és a személyiség egyéb, jellegzetes jegyei között. Talán érthetőbbé válik Korompay eszmefuttatásának lényege, ha felidézem a Toldy-értelmezés egyik részletét. Tudjuk, hogy Toldy, aki egy ideig a cenzori teendőket is betöltötte, az időhöz és a helyhez alkalmazkodva mindig másképp nyilatkozott a cenzúra szükségességéről. Korompay szerint mindez arra enged következtetni, hogy Toldy a kompromisszumok embere volt (48.). A következő oldalon viszont arról olvashatunk, miként legitimálhatja a történetiség magasabb rendű nézőpontja a kompromisszumokra törekvő magatartásformát. Ezt azért tartom fontosnak,

mert Korompay itt olyasvalamit érint, ami az irodalomtörténész számára alaptapasztalat: ugyanis felettlébb ritka dolog, hogy valaki időhöz és helyhez kötötten *ne* változtasson az elgondolásán, legyen szó akár Toldy Ferencről, Bajza Józseféről, Korompay H. Jánosról vagy emez írás szerzőjéről. A kérdés, amelyre válaszolni próbálunk – gyakran még akkor is, ha kételyeink vannak a válaszlehetőségeket illetően – nagyjából úgy vetődik fel: X. mennyiben változtatott eddigi (ebben a pillanatban homogénnek tekintett) elgondolásán? Minek a hatására tehetta ezt? A második kérdésre adható válasz általában a személyes és intellektuális kapcsolatok szövevényes hálóját tárja elénk, úgyhogy adatok hiányában gyakran kénytelenek vagyunk megelégedni az elsővel. Ezt teszi Korompay is, amikor azt írja: „*Ez a nyilatkozat a korábbi felfogás részleges bírálatát jelentette.*” (33.) Amennyiben valaki túlzottan gyakran és nem csupán részlegesen váltogatja a felfogását (ennek megállapítása az irodalomtörténész rokonszenvéen és arányérzékén múlik!), akkor könnyedén felmerülhet vele szemben az inkohérenca vagy a túlzott „kompromisszumkészség” vádja. Quentin Skinner – a politikai eszmetörténész szemzőgéből – ezzel kapcsolatban ezt írja: „...*valamilyen gondolkodó céljai és eredményei annyira szerteágazóak, hogy a legelszántabb exegéták sem képesek rendet teremteni bennük. Ilyenkor fordítanak egyet a már jól ismert történelmi képtelenségen: az elmarasztalás most a rendszer hiánya miatt jár ki a klasszikus szerzőnek.*” Úgy látom, hogy Korompay kritikátörténeti álláspontja túllép Skinner kijelentésén, és a „duplacsavar” logikájára épül. A „csavar” lényeges eleme egy olyan jól strukturált személyiség, akiben minden mindennel összefügg. A „rendszer hiánya” itt már a rendszer koherens része lehet. Toldy nem gondolkodik rendszerszerűen, tehát Toldy gondolkodásmódja olyan rendszer, melynek karakterisztikus jegye a „rendszeratlenség”.

A kritikásokon számon kért szervesen kidolgozott egységes rendszer – az én elképzelésem szerint – túlságosan normatív igény. Különösen igaz ez a Bajza József és Henszlmann Imre vitáját feldolgozó fejezetre. A polémia a francia romantikus dráma és Shakespeare megítélése körül zajlott, és mint Korompay említi, két nemzedék korszakváltásá-

nak dokumentuma (112.). Korompay kutatásainak köszönhetően felettlébb izgalmas dolog derül ki kettejük párbeszédéről. A nyílt polémia mellett ugyanis a rejtett polémia jelenlétével is számolnunk kell, amely Bajza álneven írt színbírátaiból bontakozik ki. Ráadásul amikor Henszlmann számon kéri Bajzán a „*guerillaháborút*”, akkor Bajza az álneven írt publikációkat nemes egyszerűséggel nem létezőknek könyveli el (129.). Korompay ennek kapcsán felhívja figyelmünket az álnevhasználat korabeli jelentőségére és következményeire, valamint arra is, hogy Bajza változó szempontú és végkicsengésű megnyilatkozásai nehezen csoportosíthatók az álnevek szerepkörei szerint: legfeljebb annyi állapítható meg, hogy „Keve” semmi engedményt nem tesz Henszlmann-nak, míg „Szebeklébi” nézetei jóval szélesebb skálán mozognak (126.). Korompay szerint Bajza saját logikájának áldozataként Henszlmann-nal szemben nemcsak önmagával, hanem a ténnyel is ellentmondásba került. Nyílt válasza szerint sem ő, sem az *Athenaeum* nem bocsátkozott vitába ellenfelének korábbi megnyilatkozásaival. Vagyis ezzel ő maga teremti meg az alapot arra, hogy irodalomkritikánk története mindeddig nem vette figyelembe a *Magyar Játékszíni Krónika* Henszlmann-nal kapcsolatos dokumentumait (130.), az álneven írt bírálatokat. Mindehhez egyetlen hozzáfűznivalóm (vagy inkább kérdésem) volna: vajon nem lehetséges, hogy Bajza a penzum-szerű színházi kritika és az elméleti értekezés között meglévő különbséget érzékeli akkor, amikor nem adja a nevét a Henszlmann-nal szemben viselt „*guerillaháborúhoz*”? Mert valóban igaz: Bajza kijelentései „*nem szervesen kidolgozott egységes rendszerből fakadnak; inkább többszörösen kötött helyzetből következő alkalmi megnyilatkozások, s nem egy irányba mutató, ellentmondás-mentesen összegezhető, rész által egészít előlegező gondolatok.*” (126.) De vajon feltétlenül ilyen – és csak ilyen – a jó szinikritikus? Ha Henszlmann elméleti mércéjével mérjük, akkor Bajza minden bizonnyal alulmarad. Másrészről az is tagadhatatlan, hogy mai kritikuseszményünknek (személy szerint az enyémmek is!) sokkal jobban megfelel a csendes Henszlmann, mint Fenyő István monográfiájának hőse: az irodalom reszpublikájáért küzdő Bajza. Talán nem véletlen az sem,

hogy éppen az utóbbi években jelentek meg olyan írások, amelyek valószínűleg nem növelték Bajza „népszerűségi indexét”.

Úgy gondolom, kritikátörténeti monográfiáink nem csupán arról a néhány száz évről mondanak el sokat, melynek feldolgozására vállalkoztak, hanem arról a húsz évről is, amelyben megszülettek. Az, hogy milyenek látjuk az elmúlt korok kritikusaikat, kritikáit és kritikai vitáit, gyakran arról is árulkodik, hogy milyenek szeretnénk látni a sajátjainkat. Korompay H. János szerint az 1840-es évek polémiáit (részben az álnévhasználatnak köszönhetően) olyan személyeskedés jellemezte, amely már nem része az irodalomkritikának, s a hazai vitakultúra történetébe illeszkedve bizonyította azt, hogy nincs színvonalas kritika színvonalas önkritika nélkül (517.). Korompay itt remélhetőleg sokunk reményeinek és vágyainak ad hangot. Viszont míg e vágyunk megvalósul, addig eléggé reménytelenül úgy fest, hogy a személyeskedés aligha zárható ki a kritikai vitákból. Sőt lehetséges, hogy része a vita mechanizmusának, és nem biztos, hogy akkor járunk jól, ha kisselejtjük az általunk irodalomkritikának minősített szöveghalmazból.

Egy korszak-monográfia esetében persze különösen nagy szükség van bizonyos tárgyszűkítő kritériumokra, azonkívül Korompay H. János *kritikátörténeti* monográfiát írt és nem *kultusztörténeti*, mégis van olyan fejezet, ahol hiányolom a kultusztörténeti szempontot. Ilyen például a Toldy akadémiai emlékbeszédeit tárgyaló szakasz. Dávidházi kultusztörténeti munkájának (ISTEN MÁSODSZÜLÖTTJE) egyik tanulsága éppen az, hogy a kultikus és kritikai nyelvhasználat a kritikákban sem mindig különíthető el egymástól hermetikusan. Annyira nem, hogy még Korompay H. János munkájába is beférkőzik, akire pedig egyáltalán nem jellemző a kultikus nyelvhasználat. Amikor viszont azt olvasuk, hogy: „Gyulai szerint Henszlmann hangoztatta először az újabb magyar kritika jelszavait – majd Korompay hozzáteszi – (amelynek legnagyobb arányú munkáját ekkor Erdélyi végezte el)” (12.), akkor alighanem olyan kijelentéssel van dolgunk, amelyet sem bizonyítani, sem cáfolni nem lehet, mivel részletes tapasztalati ellenőrzésére nincs mód. Igaz azonban, hogy ezt nem Korompay H. János *mondja*, hanem

Gyulai Pállal *mondhatja*, mintegy megőrizve a kellő distanciát és egyúttal felhatalmazva arra, hogy rövidre zárja a Gyulai által megkezdett gondolatort.

A fent említett idézetet – még egyszer hangsúlyozom – nagyítóval kellett keresni a kötetben. Példaként is csupán azért említetem, mert valóban úgy gondolom, nagyon nehéz éles határvonalat húzni kultikus és kritikai nyelvhasználat között, és azt sem hiszem, hogy a kultikus kijelentésektől véglegesen meg kellene vagy meg lehetne szabadítani a kritikát és az irodalomtörténet-írást. Végül – de nem először és nem is utoljára! – én magam is vállalom a kultikus megfogalmazás bűnét. Szerintem Korompay H. János olyan könyvet írt, amely az elkövetkezendő időszakban megkerülhetetlen lesz mindazok számára, akik a múlt század negyvenes éveinek magyar kritikusaival kívánnak majd foglalkozni. Ők pedig remélhetőleg egyre többen lesznek, talán éppen e könyvnek köszönhetően.

Tóth Orsolya

PROFÁN ÉS/VAGY SZAKRÁLIS

Kunszt György–Klein Rudolf: Peter Eisenman.

A dekonstruktívizmustól a földingig

Akadémiai, 1999. 170 oldal, 3980 Ft

A Kunszt György és Klein Rudolf által összeállított és írt kötet korszakunk egyik legmarkánsabb építészegységével ismerteti meg a magyar olvasót. Peter Eisenman manapság a Yale egyetem vendégelőadója, a Stanford egyetem híres előadás-sorozatának meghívottja; tervei és elkészült művei (az USA-ban vagy éppen Európában) az úgynevezett *dekonstruktívista építész*et meghatározó alkotásai.

Ennek az építészeti iránynak nem egyszerűen filozófiai vagy gondolati alapja a dekonstrukció, azaz Derrida művei, bár Kunszt György alapos elemzéseiből megtudjuk, hogy egy ideig szoros munkakapcsolat állt fenn az építész (valamint más építészek: B. Tschumi, D. Libeskind) és a filozófus között. A Stan-

ford honlapjának (<http://prelectur.stanford.edu>) megjegyzése szerint „*Derridával analóg módon, Eisenman szövegként képzeli el a tervet*”, amely a jelképzés ki nem meríthető játékát indítja be, és ellenáll minden végső, összezáruló interpretációnak. Egyik legújabb előadásában (Yale, 1999. február 1.) *blurred zones*-nak nevezi azt a rögzíthetetlen és nem megragadható köztes határait illetően *elmosódott – térköz*, amely felszámolja vagy inkább megrendíti az építészetet régtől fogva uraló szilárd képzetrendszert. Ez a rendszer azzal kecsegtet, hogy világos térbeli el- és berendezést nyújt, alapot és biztonságot ad, minthogy pontosan kijelöli az ember helyét és viszonyait.

Mit és miért tesz az építész, miként kell az adott helyen valaminek felépülnie a korszellemhez (*Zeitgeist*) igazodva? Erre a kérdésre Eisenman – építészként – elutasítja a választ, mert az a véleménye, hogy minden ilyen kérdés túlmutat vagy inkább túlmegy az építész által értelmesebb tartott körén. (BESZÉLGETÉS ANDREW BENJAMINNAL, in: REWORKING EISENMAN, London Academy Ed., 1993.)

Az Eisenman-kötet a következő nagyobb egységeket foglalja magában: a dekonstruktivizmus áttörése az építészetben; Peter Eisenman építészete és építészetelmélete; dekonstrukció és szakralitás; bálványtalanítható-e az építészet (ez utóbbi Klein Rudolf munkája).

A könyv két alapvetően eltérő értelmezést állít egymás mellé, nem döntve egyik vagy másik helyességéről. Kunszt inkább a sajátos építési gyakorlat és elmélet kialakulását követi nyomon, míg Klein azt vizsgálja, hogy mi módon képes az építészet mentesíteni magát a bálványok tiszteletétől. Ez a bálványtalanítás Klein szerint alapvetően *antiklasszikus* (értsd: a klasszikus modern elleni). „*Szimmetriaellenessége, antiantropomorfizmusa és általában anyagellenessége mind-mind ezt célozza*” (114.).

Eisenman korai épületei – a „*cardboard architecture*” (36.) – kísérletek voltak annak leépítésére, ami a modern építészetben tarthatatlanná vált, s egyben az alakzatok *iterációjának*, ismétlődésének próbái is. Timothy Neville-Lee írja a *BEYOND THE ORTHOGONAL: A DYNAMIC APPROACH TO ARCHITECTURE* (<http://www.geocities.com>) című összefoglalásában, hogy a posztmodern logiku-

san következett a modernista építészetből, midőn az purista kezdeteit elhagyva mindinkább önmisméltó és végső soron funkciótan irányba csúszott el. A posztmodern azonban nem képezett egységet, teret adott az egyéneknek, elment a szélsőségekig, miközben számot vetett az építészet történetével, és egyben újraértelmezte. A modern sok tekintetben ideologikus bálványrombolása idegen tőle.

El Liszickij korabeli drámai bejelentése a *bálványimádás végéről*, amely után más építészetnek kell következnie, éppen a modern e gesztusát fejezte ki. Liszickij persze nem volt vak, hogy ne vette volna észre Le Corbusier (*Mundaneum*) tervének jelentőségét, látta a szakítást a „*lakozás-architektúrával*”. Egy érdekes megjelölést használt, a „*látványarchitektúrát*”, ám a látványelvűséget a jövőben orosz építészet nevében mint esztétizálást utasította el. Ugyanakkor ez az orosz építészet, amely Le Corbusier formavilágában az euclidészi geometria redukcionizmusát és esztéticizmusát látta és kritizálta, más utat keresett. („...*sük, kocka, gömb, henger. Le Corbusier klasszikus, akinek formavilága az euclidészi geometriáé, a három orthogonális koordináta véges világa*” – El Liszickij: *IDOLE UND IDOLVEREHRER*, in: *PRON UND WOLKENBÜGEL*, Verlag der Kunst, 1977.)

Nem lehet feladatunk, hogy tovább kövessük a modern építészet belső mozgásait, pusztán azért tértem ki rá, mert Kunszt György elemzése a svájci építész, B. Tschumi kapcsán maga is visszatekintett a *Wohnbau und Schaubau*, a lakozás és a szemlélés építészetének korszakos vitájára a húszas években. Elemezte azt a sajátos viszonyt, ahogy a posztmodern építészet visszanyúlt az orosz avantgarde művészetéhez. (Ez nálunk is ismerős, gondoljunk csak Bachman Gábor és Rajk László műveire.) Tschumi *Parc de la Vilette*-beli épületgyűjtése tudatosan élt az orosz konstruktivizmus formaelemeivel, mint idézhető készlettel. „...*hangsúlyozta, hogy konstruktív formái sem jelentenek; megegyéssel konstataálta viszont, hogy ez a jelentésnélküliség a szemlélőkben a lehetséges jelentések végnélküliségét vonja maga után. Az általa produkált építészeti eltökélten poszthumanista architektúrának deklarálta, amely – a posztmodernnek szöges ellentétben – elvet minden hagyományos építészeti szimbólumot...*” (20.) Ez az a terv, amelynek kivitelezésekor Tschumi együtt dolgozott

Derridával és Eisenmannal; közös alapként szolgált a filozófusnak a platóni khórát mint térbeliesülést elemző írása, és ezután, 1986-ban jelent meg Derridának a POINT DE FOLIE – MAINTENANT L'ARCHITECTURE című írása.

Ez az írás több irányban is megvilágító; egyrészt megmutatja a filozófus azon igyekezetét, hogy most az architektúrán keresztül találja meg azt a pontot, azt a helyzetet, amelybe az ember, az ember lakozása, térképzése a modernitás folytatán került. Derrida Tschumi művét elemezve szekvenciákról, nyílt szerialitásról, narrativitásról, egyfajta dramaturgiáról és koreográfiáról beszélt. Döntő a térképző elemek végtelen száma, amelyvel megakadályozza a tér bezárulását, megfosztja attól a lehetőségtől, hogy valami alapra menjen vissza. Az architektonikus kinyílik az eseménynek, a le nem záruló mozgásnak, gátolva ezzel az ember biztos *helyzetfelmérését és térbeli orientációját*. Ezzel megrendíti az architektúra ősi igényét. Derrida így fogalmaz: „Az architektúrának kell hogy értelme legyen, amelyet meg kell jelenítenie (*présenter*) és ennek folytán jelentéshez kell segítenie (*signifier*). Ennek az értelemnek a szignifikáns és szimbolikus értéke kell hogy uralja az építészet struktúráját és szintaxisát, formáját és a funkcióját.” (In: W. Welsch [kiad.]: *WEGE AUS DER MODERNE*, Acta Humaniora, 1988.) Majd ennek az értelemnek az architektúra vonatkozásában külső, arché és alapozó jellegére és az értelem szabta transzcendencia és célszerűség rajta túlfutó jellegére utalt. Heidegger írása szerint nem jelentett kiutat, nem vitt végbe dekonstrukciót (BAUEN, WOHNEN, DENKEN), hanem kerülő úton visszaállította az építészetet kiüresítő hierarchiát és hieratikát, a szent hűletikáját, vagyis mindazt, amit a dekonstruktivista építészlet megrendíteni kíván.

Ennek az új szintaxisnak az első próbái azok a *House*-ok voltak, amelyek a generatív grammatika modellje szerint azt a kérdést vizsgálták, „*hogy miként lehet épületeket generálni részben bizonyos szerkezeti rendszerelemek cserélgetése révén, részben pedig bizonyos, e rendszereken belüli végbevitt transzformációk segítségével*” (35.). Ezekkel a tervekkel foglalkozik William T. Willoughby a *FOUNDING NIETZSCHE IN THE FIN D'OUT HOUS* című írásában (<http://www.sead.kent.edu>): megállapítja, hogy ezek a házak teoretikus próbák, ex-

perimentumok, amelyek nem is számoltak az építéssel, vagy ha igen, akkor alig voltak tekintettel az építettő szándékaira és kívánalmaira. Idézi Eisenman alapvető fordulatát: az építészet indító aktusa nem más, mint diszlokáció, a vonatkozási rendszernek a megrendítése és kizozdítása. *HOUSE OF CARDS* című kötetében (Oxford U. P., 1987) Eisenman különbséget tett architektúra és építmény között, illetve szembeállította őket. Az utóbbi institutionális jellegét hangsúlyozta, míg az architektúra fenntartja processzuális, kifejlő (*process of becoming*) jellegét, amely végső soron kritika alá vonja az intézményesülést, *dekomponálja* az elemeket. Erről a tervről és megnevezéséről (vö. 42.) a kenti tanár megállapítja, hogy már a név is talányos, megfejtésre szorul – a végső igazság távollétében a magát jellé tevő ház processzuális, melynek során „*önmön kompozícióját dekomponálja, hogy lehetővé tegye önmön alakulását*” (Willoughby). Eisenman saját kifejezése szerint ez az architektúra *object-in-process*, amely teret ad egy vég nélküli folyamatnak, ahol nincs semmi sem jelen vagy távol, ahol nincs határ ész és örület között, ahol éppen „*between art and folly*” (Eisenman: *AMERICAN ARCHITECTURE*, in: *American Design Profile* 55. szám 1/2. 1985) vagyunk, vagyis abban a köztes térben, ahol az ember az állandó ön-magán-túljutás nietschei kényszere alá kerül. Kunszt György éppen ezt tartja Eisenman legeredetibb lépésének: „*a köztes a közteség, a »between« építészeti koncepciójának megteremtését*” (91.). Összegző megállapítása pedig a következő: „*olyan építészlet koncipiáljunk, amely nem (vagy nem csak) egy elveszett igazság álmat fogja át, hanem a ma tényszerűen valóságos, »igaz« instabilitásokat és diszlokációkat is. Így az abszencia, az instabilitás és a diszlokáció az eisenmani dekonstruktivizmusfelfogás lényegi jellemzőivé válnak*” (92.).

Persze nincs abban semmi meglepő, hogy építészek figyelnek a filozófiára, hiszen már Vitruvius is a filozófusok meghallására intette az építészeket. A Libeskind és Derrida között kialakult munkakapcsolat során jött létre ennek az építészetnek egy másik híres dokumentuma (lásd ehhez 101–102.) és az erről szóló beszélgetés, amely hasonló problémákat vetett fel. Libeskind tanulmánya a *BETWEEN THE LINES* (in: *RADIX-MATRIX ARCHITECTUREN UND SCHRIFTEN*, kiad. A. M. Mül-

ler, Prestel, 1994), amelyben a Berlin Múzeum új szárnya kapcsán jegyezte meg, hogy a Jüdisches Museum nem imitálhat kultúrát, el kell távolítania a közönséget, a döntés *helyzetébe kell kényszerítenie*. Mint írja, a *múzeum egy űr/üresség/hiány (void/Leere)* köré kell hogy épüljön, melyet a látogató mér fel, s eszerint képes az megjelenni/jelen lenni az épületben. A *void* legtisztábban mutatja a stabilitás hiányát, a helyrehozhatatlan idő-történelem-térközt, ami láthatóvá és „olvashatóvá” válik az épületen, de elfedésére nem alkalmas semmi. A múzeum nem tölti be intézményes funkcióját, hanem maga teremti meg azt a lehetőséget, hogy a teljességgel bizonytalanná vált emberi egzisztencia (*insecuritas humana*) ebbe a térbe vetve önmagára/önmagához találjon. (Magam, amikor ez év májusában bejárhatam az épületet, saját bőrömmön éreztem ennek a feladatnak a súlyát. Ugyanakkor kényszerűen felmerül az emberben, hogy a dekonstruktivizmus elkerüli-e a látványelvűséget, nem lesz-e szükségképpen maga is *Schaubau*.)

A könyvből az is kiderül, hogy Eisenman a nyolcvanas évek végétől inkább egy másik gondolkodóra hallgatott, nevezetesen Gilles Deleuze-re. Kunszt György példaadó pontossággal tárja fel az elmélet és az épülettervek egymást áthatását. Deleuze pli/Falte/folding/hajtás vagy redő gondolata meghatározó a kilencvenes évek műveiben. Deleuze előtt már Maurice Merleau-Ponty feltárt egy ilyen gondolati fordulatot, amit A LÁTHATÓ ÉS A LÁTHATATLAN című kötetben szereplő egyik munkajegyzete jól megvilágít: „*Fel kell adnunk a kauzális gondolkodást, amely a következőképpen jár el mindig: a világra kívülről pillant, egy kozmotheorosz álláspontjáról, majd ettől elválaszthatatlan az antitézis, azaz a reflexió által újra felvett ellenmozgás, amely a külső szemléléstől nem elválasztható – magamat nem gondolhatom el többé az objektív térbeliség értelmében vett világban, ez ugyanis arra futna ki, hogy magamat tételezem, és mintegy úgy rendezkedem be, mint egy érdekmentes ego.*” (W. Fink Verlag, 1986, kiad. R. Giuliani és B. Waldenfels.) Majd kijelenti, hogy a külső szemlélő és érdek nélküli pozíció ellenében egy olyan magában foglalt/körülmökölt lételfogást kell előnyben részesítenünk, amely észleli, hogy *a lét mindenkor ránk hajlik*, el- vagy inkább befed, azaz nincs

olyan külső pozíció, ahonnan sértetlenül szemlélődhetnénk, ahonnan az egész áttekinthető lenne. Ez a pli/Falte/redőzet, amely a jelenlevő nem teljes jelenlétét, a megjelenő aspektus-sokféleségét fejezi ki. Kísérlet ez a rákövetkezés logikájának megrendítésére, s egyben lehetőség a felelősség, az ember felelősségének visszavételére. Nem feledhető, hogy Merleau-Ponty, de éppígy Derrida indulása sem képzelhető el a husserli fenomenológiával való számvetés nélkül, mert Husserl volt az, aki a naiv racionalizmus (objektivizmus) kritikáját elsőként megfogalmazta, s ő volt az, aki AZ EURÓPAI TUDOMÁNYOK VÁLTSÁGA című művében a következőt írta: „*Az »objektív módon igaz« és az »életvilág« paradox egymásra vonatkoztatott mozzanatai talányossá teszik mindkettő létmódját. Az igazi világ valamennyi értelme, benne a saját létünk is: éppen ez válik talányossá. A tisztázási kísérletek során, a felmerülő paradoxonok láttán egyszer csak tudatosul válik bennünk egész eddigi filozófálásunk talajtalansága. Hogyan lehetünk most valóban filozófussá?*” (Atlantisz Kiadó, 1998, ford. Mezei B. és mások, 169.) Már Husserl válasza is a hagyományos logika (formális logika) kritikája volt. Az ezt követő gondolkodás más és más metszetben, de ennek a talánynak a *filozófiai megfogalmazásán fáradozik*, és a filozófusokra figyelő építész ugyancsak hallja ezt.

Kunszt lényegi és megvilágító erejű állítása a következő: „*ha a dekonstruktivista filozófia a negatív teológia (egyik) aktuális formája, akkor a dekonstruktivista építészet sem egyéb, mint a szakrális építészet (egy) aktuális formája... szekularizált szakrális építészet*” (99.).

Talán újjászületés részesei vagyunk, és a krízis után, az emberi vonatkozásrendszer egyértelműségének megrendülése után kerülő úton az épület ismét előre nem rögzíthető helyet ad az embernek és az isteninek, s ebben a térben közel van a profán és a szakrális, csak nem eleve eldöntött módon. Ahogy Theodor Hetzer írta 1946-ban, halála előtt néhány héttel az itáliai építészet kapcsán: „*az itáliaiak szakrális élete nem különbözik lényegileg a profántól, csak fokozódásról/meghaladásról (Steigerung) van szó, ezért aztán a profán részese lehet a szakrálisnak*”. (ITALIENISCHE ARCHITEKTUR, Urachhaus Verlag, 1990.)

Bacsó Béla

HOGYAN LEHETSÉGES? LEHETSÉGES-E EGYÁLTALÁN? (ÉS HA NEM, AKKOR MÉGIS HOGYAN CSINÁLJUK?)

Immanuel Kant: Prolegomena

Fordította: John Éva és Tengelyi László
Atlantisz, 1999. 175 oldal, 1295 Ft

Immanuel Kant: Az erkölcsök metafizikájának alapvetése

Berényi Gábor fordítását átdolgozta, a jegyzeteket összeállította, a bevezetést, a szövegelemző összefoglalásokat és a befejező kitékintést írta Tengelyi László
Raabe Klett Kiadó, 1998. 82 oldal, ár nélkül

Immanuel Kant: A gyakorlati ész kritikája

Fordította: Papp Zoltán
Ictus, 1998. 195 oldal, 1200 Ft

Immanuel Kant: Az ítélőerő kritikája

Fordította: Papp Zoltán, készült: 1996–97-ben
Ictus, é. n. 445 oldal, 1590 Ft

Köszönet a *Holmi* szerkesztőinek! Ha nincs a feladat, biztosan nem szánom rá magam, hogy végigolvassam az utóbbi években magyarul megjelent Kantokat. Mit feladat? Élvezet! A szerző jó, a szövegek sem rosszak, a fordítások között meg vannak egyenest kiválók. Ilyen körülmények között persze nem könnyű recenziót írni, hiszen ha majdnem minden tiszteletes, mibe kössön bele szegény recenzens?

Ha a fenti sorrendben – az eredeti megjelenés időrendjében tárgyalom a műveket, már az elején bajban vagyok: az *Atlantisz* Kiadó *Mesteriskola* sorozatában a már megszokott ízléses formában, jól gondozott szöveggel és hozzáértő, szép fordításban jelent meg Kant PROLEGOMENÁ-ja. Egyszerűen nem kínálok rajta fogás. Lehet, hogy figyelmetlenül olvastam, de csak egyetlen szöveggondozási hibát találtam,¹ fordítási hibát pedig egyet sem. Van ugyan egy-két ötletem arra, hogy néhány helyen hogyan lehetett volna – és talán: miért kellett volna – tovább csiszolni a magyar szöveget, de szinte csak azért említem őket, hogy bizonyítsam, végigolvastam a könyvet.

Nem minden kontextusban hangzik például jól magyarul főnévként a „metafizikus” (a metafizikával foglalkozó személy jelölésére). Néha többször is el kellett olvasnom egy-egy mondatot, míg végre megértettem, hogy ott a szó nem jelzőként szerepel, hanem személyt jelöl. Nehezen birkóztam meg például a 36. oldalon az „*Ünnepélyesen és törvényesen felfüggesztjük tehát minden metafizikus tevékenységét addig, amíg kielégítően nem válaszolták meg a kérdést*” kezdetű mondatral, mert álmomban sem gondoltam arra, hogy mi függesztjük fel (pláne „törvényesen”) a metafizikusok tevékenységét, és ezért folyton „metafizikus tevékenységet” olvastam. De még annak sem tudtam igazán örülni, hogy így végre hibát találok a fordításban (nem „felfüggesztjük”, hanem „felfüggesztünk” minden tevékenységet, továbbá nem „metafizikus”, hanem „metafizikai” tevékenységet függesztünk fel), mert egyre csak a folytatáson törtem a fejem: *mi* addig függesztünk fel minden metafizikai tevékenységet, amíg *ők* – de könyörgök: *kik?*! – „*kielégítően nem válaszolták meg a kérdést*”. Végül persze észrevettem a tévedésemet, de még ekkor sem voltam a leírt mondatral teljesen elégedett: még így is van benne némi egyeztetési bizonytalanság („minden metafizikus... kielégítően meg nem válaszolták”), és a főnévként használt „metafizikus”-t sem tartottam szerencsésnek. Noha a németben tényleg a „*Metaphysiker*” szó szerepel, én biztosan elkerültem volna, hogy személyekről beszéljek. Mondjuk így: „*Ezennel ünnepélyesen és tételesen felfüggesztünk minden metafizikai tevékenységet, míg kielégítő választ nem kapunk a kérdésre.*”

Ha személyekről van szó, néha még jelzőként sem szerencsés igazán a „metafizikus” kifejezés. A 159. oldalon például csillagos jegyzetben a következőket olvastam (a főszövegben Kant azt mondja, hogy egyik bírálója a transzcendentális idealizmust „*magasabb*” idealizmusnak nevezi): „*A világeért sem magasabb. A magas tornyok és a hozzájuk hasonló nagy metafizikus férfiak – közös bennük, hogy többnyire sok szél todul körülöttük – nem nekem valók.*” A szemléletes képzavar kategóriában nálam már az is első díjat kapott volna, hogy „magas tornyok”-hoz „hasonló nagy metafizikus férfiak”, de ez a „széltolulás” (ráadásul „*körülöttük!*”) igazán fergeteges! Olyan ez, mint egy szépen kimunkált összevont hasonlat (l.

„metafora”): a szél ugyan nem „tolul” (még szelűtés esetén is jobbára csak a vér tolul a delikvens fejébe), de valamit azért kavarr (mondjuk, ha a – szókép alapján bennem önkéntelenül felötöl – „szélszorulásnak” vége). Szinte magam előtt látom a gutaütéstől kicsit lila fejű, magas (tornyokhoz hasonló) nagy metafizikus férfiakat, amint végtelen megkönnyebbülésükre szél kavarodik „körülöt-tük” (csak a „tornyok” zavarnak, mert az ilyesmit fent a magasban nemigen lehet kiszagolni). A tréfát félretéve: a német szövegben képileg összemosisodik két – egymásra épülő – hasonlat. Kant először magas tornyokhoz hasonlítja a metafizikai teljesítményük alapján kiemelkedő (vagy talán némi iróniával: a metafizikai magaslatokba emelkedő és ezért nagyra tartott) férfiakat, utána pedig (itt már biztosan ironikusan) megjegyzi, hogy van még valami közös-közönséges bennük: a magasban – a tornyok tetején – is sok a szél (a kép világos: nagy a huzat, kavarr a toronytető körül a szél), és ezek a kimagasló férfiak is sok szelet kavarnak maguk körül (a kép megint világos: nagy felhajtást vagy nagy hűhót csapnak). És ha a képek már világosak, akár meg is próbálkozhatunk a hozzávetőleges fordítással: *„A világért sem a magasabb. A magas tornyok és a hozzájuk hasonló, metafizikai magaslatokba emelkedő, nagy emberek – sok a szél körülöttük, kavarr a szél körül, úgyformán közönségesek – nem nekem valók.”*

Valami azonban nem fér a fejembe. Ugyanezek a fordítók, akik bizva az olvasó nyelvi intelligenciájában, bátran használták a – magyar nyelvben személyek jelölésére kicsit szokatlan – „metafizikus” szót, miért riadtak vissza a „szubsztanciális” főnévi használatától? Még a köznyelvben sem ismeretlen ez a használat, filozófiai szövegekben meg egyenest gyakori, ráadásul – ez sem utolsó szempont – arra szokták használni, amire Kant azt mondja: *das Substantiale*. John Éva és Tengeleyi László fordítása, a „szubsztanciále” zavarba ejt. Bevallom, én nem ismerem (vagy legalábbis eddig nem ismertem) ezt a szót. Tulajdonképpen azt sem tudom, mit csináltak a fordítók: egyszerűen magyaros átírásban leírták a német szót, vagy úgy találták, hogy amiről Kant beszél, arra nincs jó magyar szó, és alkottak egy újat, netán (mert még ez sem lehetetlen) egyszerűen lefordították a német

szöveget, és nekem kellett volna jobban odafigyelnem az egyetemen, amikor azt tanultuk, hogy „szubsztanciále”.² De legalább tanulékony vagyok: az a mintegy másfél oldalnyi szöveg (l. 107–109.), amelyben ötször fordul elő a szó, elég volt ahhoz, hogy egy életre megjegyezzem a helyes használatot, nevezetesen, hogy akkor mondunk „szubsztanciále”-t, ha arról beszélünk, ami (végképp) „szubsztanciális” („*maga a szubsztanciális*”) vagy – ez nem szövecc – „*a szubsztanciális mag*”) volna. Íme a példák (a „szubsztanciále” – egyszerűen vagy apró változtatással – mindben helyettesíthető a „szubsztanciális”-sal): „*az tehát, ami megmarad, miután a szubsztanciáról valamennyi akcidenst (mint állítmányt) leválasztottunk, vagyis maga a szubsztanciále*” (107.); „*az emberi értelmet nem azért kell szemrehányással illetni, mert nem ismeri a dolgok szubsztanciálóját*” (u.o.; itt talán annyit kellene változtatni, hogy „*nem ismeri azt, ami a dolgok szubsztanciális magva*”); „*értelmünk – hatoljon bármilyen mélyre – magát a szubsztanciálét sohasem gondolhatja el*” (107–108.); „*[ú]gy látszik azonban, mintha önmagunk – a gondolkodó szubjektum – tudatában meglehetnének ezt a szubsztanciálét*” (108.); „*alkalmat ad arra a merőben látszólagos érve, amely gondolkodó lényünk szubsztanciálójának e vélt ismeretéből úgy von le következtetéseket*” (108–109.; némileg itt is meg kellene változtatni a szöveget, mondjuk úgy, hogy „*alkalmat ad egy merőben látszólagos érve, mely annak vélt ismeretéből, ami gondolkodó lényünkben végképp szubsztanciális, úgy von le következtetéseket*”).

Ugyanezek az oldalakon figyeltem föl még valamire, amit ugyan tökéletesen érteni vélek, de nem értek vele teljesen egyet. A német szövegben kétféle szembeállításban szerepel a „szubjektum” szó: az egyik az „objektum”-mal, a másik a „predikátum”-mal szembeállított „szubjektum”. A magyar szövegben ez a finom distinkció pontosan nyomon követhető: az első esetben ugyanis a fordítók „szubjektum”-ot, a másodikban pedig „alany”-t mondanak (maga a szembeállítás természetesen nincs mindig ott a szövegben, de mindig megfejthető – és a fordítók hibátlanul meg is fejtik –, hogy az adott előfordulásban melyikről van szó). Noha az esetek nagy többségében ettől a finom megkülönböztetéstől pontosabb és árnyaltabb lesz a magyar szöveg (a német eredeténél is ponto-

sabb és árnyaltabb, hiszen ott az olvasónak kell eldöntenie, hogy az adott esetben hogyan a „szubjektum”-nak vagy „alany”-nak – értse a „Subjekt”-et [vagy, a Kant korabeli helyesírással: „Subject”-et]), van néhány szöveg-hely, ahol ez a nagy finomság gyengíti az érveket. Nevezetesen azokon a helyeken, ahol a „Prädicat”-tal szemben álló „Subject” az az „alany”, amelyet már nem gondolhatunk el semmiféle más alany állítmányaként, tudniillik amikor Kant az „én”-ről, „gondolkodó önmagunk”-ról vagy egyenest a „gondolkodó szubjektum”-ról beszél (l. 107–108.). Ilyenkor nem ártott volna egy-egy apró következtelenség vagy egy kis túlbeszélés (mondjuk, ha a fordítók néha kétféleképpen – alanyként is és szubjektumként is – megnevezték volna a „Subject”-et).

Az eddig felsorolt „ötletek” körülbelül másfél oldalnyi szöveget érintenek az összesen több mint 160 oldalból, és ennél többet a legrosszabb indulattal sem tudok összeszedni. Kimondom hát kerekén: John Éva és Tengelyi László Kant-fordítása kiváló. Szakmailag és nyelvileg is megoldották a legnehezebb feladatot: olyan Kant-szöveget adtak a kezünkbe, amely egy jöttányit sem avult. Ezentúl mindig az ő fordításukat fogom felhozni példának, ha arról beszélek, miért kell időről időre újrafordítani a klasszikus szövegeket.

A PROLEGOMENÁ-val tehát nem volt szerencsém, nem tudtam belekötni. De nem adom föl ilyen könnyen,³ most próbálkozom a következővel, AZ ERKÖLCSÖK METAFIZIKÁJÁNAK ALAPVETÉSÉ-vel, amely a Klett Kiadó *Matúra* sorozatában jelent meg. A szöveggondozás ezúttal is példás,⁴ a fordítás pedig jó: szakmailag kifogástalan és nyelvileg igényes. Talán csak azt lehet felróni a fordítónak, hogy munkája nem egyenletes: a magyar szöveg nem mindig világos, olykor nehézkes, néhol pedig egyenest az az érzése az olvasónak, hogy nem működik megbízhatóan a fordító nyelvérzéke. Próbáltam rájönni, mi az oka az egyenetlenségeknek. Talán Tengelyi László – aki átdolgozta Berényi Gábor korábbi fordítását – mindent meg akart tartani a régiből, ami egyáltalán megtartható:⁵ Vagy túl sokat tanult Kanttól, s nem természetes hajlamát akarta követni (l. egészséges magyar nyelvérzék), hanem a szöveghű fordítás

kötelességét? Végül is mindegy. De ha már megfogalmaztam a kifogásaimat, illik előállnom példákkal.

Először csupa apróságot fogok mondani: csak azért érdemes említeni őket, mert miatuk lesz néhol homályos és kicsit nehézkes az egyébként szép és veretes magyar szöveg. Kant egyik híres példája magyarul így hangzik: *„Kérdés például, hogy szorongatott helyzetben megígérhetek-e olyasmit, amiről tudom, hogy nem fogom megtartani?”* (27.) A második „hogy” akár ki is hagyható, és a két egyforma igekötő sem a legszebb (egyébként is inkább „betartani” szoktuk az ígéreteket – tudniillik akkor, ha „megtartjuk a szavunkat”), de ennyire apró dolgokat nem tennék szóvá, csak azért idéztem ezt a részt, hogy érthető legyen a folytatás. Valamivel később – ott, ahol Kant minden oldalról szemügyre veszi a kérdést, és elemzi a lehetséges válaszokat – az alábbi mondatra bukkantam: *„Csakhogy csakhamar ráébredek, hogy az ilyen maxima alapján csupán a fenti aggasztó következmények szolgálnak.”* (Uo.) Ez a rövid, de annál dadogósabb mondat semmibe veszi – méghozzá triplán! – az egyik legalapvetőbb tiltást: „ne ismételj!” (hacsak nem muszáj). Nagyon csúnya ez a „csakhogy csakhamar”, „csakhogy...”, „hogy”, „csak...”, „csak...”, „csupán”. Ráadásul a túl pontos utalások elbizonytalanítják az olvasót: az előző mondatból megtudtuk, hogy *„ilyenkor általános maxima szerint járunk el”*, minek most megismételni, hogy *„az ilyen” maxima*;⁶ az *„aggasztó következmények”*-et pedig nem annyira megvilágítja, mint inkább homályossá teszi az a – német szövegben nem is szereplő – visszautalás, hogy *„fenti”* (fentebb ugyanis hiába keresünk „aggasztó” következményeket, ott csupán a vélt ravaszság következményeiről és a vele járó hátrányokról volt szó, ami persze – ezt jól látja Kant, és pontosan érti az olvasó – kétségkívül nagyon aggasztó). A következő (amúgy szépen hangzó) mondat szintén nehezen érthető, mert szerepel benne egy nem létező (mármint a magyar nyelvben nem létező) vonzat: a fordítónak azon az áron sikerül megőriznie a két állításból fölépülő német mondat szimmetriáját – melyet két fontos (tartalmilag kihagyhatatlan) „für mich” biztosít –, hogy mind a kétszer azt mondja, *„számomra”*. Az első jó, a második azonban nehezen érthető, mert nem idioma-

tikus: „az első esetben a cselekedet fogalma már önmagában véve is törvényt jelent számomra, a másodikban viszont először ki kell fürkésznem, vajon milyen hatások kapcsolódhatnak számomra ehhez a cselekedethez” (uo.). Félreértés ne essék: Kant pontosan ezt mondja, éppen ebből adódik – és a szó szerinti fordítással távolról sincs megoldva – a fordítási probléma. Olyat ugyanis nyugodtan lehet mondani (németül), hogy „für mich” valami valamivel össze van kapcsolva, de ha azt mondom (magyarul), hogy „számomra”, akkor a könnyebb érthetőség kedvéért szerencsésebb olyan igét (esetleg: olyan igét is) használni, amelynek ez a vonzata. Például így: „a másodikban viszont először ki kell fürkésznem, milyen hatások kapcsolódhatnak ehhez a cselekedethez, és mit hozhatnak számomra ezek a hatások”. Persze meg is kerülhetem azt, hogy „számomra” (csak akkor oda a szimmetria). Például így: „a másodikban viszont először ki kell fürkésznem, milyen – engem is érintő – hatások kapcsolódhatnak ehhez a cselekedethez”.

Az eddigiekben valóban csak apróságokat említettem;⁷ most jönnek a komolyabb problémák. Nehézkessé teszi a magyar szöveget a németes szórend. Nem a mondatok hosszúságával van baj: a világos szerkezetű, hosszú mondatokat a magyar nyelv jól elviseli. De ha egy szövegben viszonylag sok hosszú, összetett mondat van, és ezeknek minden egyes tagmondata egyformán épül fel – nevezetesen a német szórendet követve mindegyiknek a végére kerül az állítmány –, akkor hiába világos a mondatok szerkezete, unalmasa, kopogóssá válik a szöveg. És ha az olvasó úgy a felénél, harmadánál elunja a hosszú mondatokat, akkor hamar elveszíti a fonalat. Az alábbi példamondat még csak nem is nagyon hosszú, az egymásba épülő tagmondatok németes szórendje miatt mégis nehezen követhető:⁸ „Ha tehát az erkölcsiségnek nem lehetséges olyan valódi legfőbb alaptétele, amelynek ne kellene minden tapasztalattól függetlenül, pusztán a tiszta észen alapulnia, akkor úgy gondolom, még csak megkérdezni sem szükséges, vajon jó-e ezeket a fogalmakat, amelyek a hozzájuk tartozó elvekkel együtt a priori állnak fenn, általánosságban (in abstracto) adni elő, ha a megismerés a köznapitól különbözve filozófiáinak kívánja nevezni magát.” (36.)

Az idézett mondat persze nem csak a németes szórend miatt érthető nehezen (szán-

dékosan választottam olyan példát, mellyel még néhány tipikus fordítási problémát illusztrálhatok). Hibás például az interpunkció. Ez olyan apróság, amelyet szinte illetlenség szóvá tenni, hiszen senki nem fogja úgy érteni a mondatot, ahogy le van írva (nevezetesen, hogy Kant akkor fogja úgy gondolni, „még csak megkérdezni sem szükséges...”, ha teljesül a mondat elején megfogalmazott súlyos feltétel). Mégis érdemes figyelni az ilyen apróságokra, mert egy-egy hiányzó vessző vagy gondolatjel olykor nagy zavart is okozhat (ezúttal a gondolatjelek közé tett „úgy gondolom” lett volna a jobbik megoldás, mert az agyonvesszőzött mondat szintén nehezen érthető). Egyáltalán: mielőtt a fordító nekivág egy mondatnak, el kell döntenie, mi az összetartozó (de grammatikai okokból esetleg szétszórtan fellelhető) állítás, és mi az, ami nem tartozik szorosan az állításhoz, hanem valamiképpen módosítja az elhangzottakat.⁹ Ezeket a döntéseket nemcsak azért kell meghozni, mert a német szórend (és persze: a német filozófia) bonyolult, hanem legfőképpen azért, mert a magyar nyelv kötetlen szórendje könnyen arra csábítja a fordítót, hogy vaktában nekivágjon a mondatnak – márpedig ez a legveszélyesebb. (Fordítók, vigyázzatok! A mondatkezdés csapda, amelyet magatoknak állítottok! Jól gondoljátok meg: ha egyszer belevágtok, már nem folytathatjátok akárhogy, és kényszerpályára kerülhettek!) Tengelyi László óvatlan volt: ugyanúgy kezdte a mondatot, ahogy Kant, és emiatt – meg persze azért is, mert makacsul ragaszkodott a tartalmi hűséghez – már nem tudta összehozni az összetartozó részeket (nevezetesen azt, hogy ha teljesül a mondat elején megfogalmazott negatív feltétel, akkor Kant szerint már nem is szükséges megkérdezni, helyes-e általánosságban előadni a fogalmakat, tudniillik úgy, ahogy azok a hozzájuk tartozó elvekkel együtt a priori fennállnak). Az indítás miatt ugyanis a magyar mondatba még külön be kellett illeszteni valahova Kant önreflektív megjegyzését (nevezetesen, hogy ő gondolja így), és ezért az állításra vonatkozó későbbi megszorítás (nevezetesen, hogy ez a „helyes-e általánosságban előadni” kérdés ott és addig vetődik föl, ahol és ameddig a megismerés a köznapitól eltérően filozófiáinak nevezi magát) már végképp nem

kerülhetett a helyére. Szegény fordítónak egyre nyakatekertebben kellett rakosgatnia a szavakat: már az indítás is – a negatív feltétel (ráadásul duplán negatív: „nem lehetséges olyan [...] alaptétele, amelynek ne kellene”!) és a negatív következmény („akkor [...] még csak megkérdezni sem szükséges”) – olyan, mintha kinjában mondaná, de ezt legalább sikerül elmondania; a végére odabiggyesztett megszorítás azonban („ha a megismerés [...] filozófiáinak kívánja nevezni magát”) nagyon úgy hangzik, mintha a feltételek között mégsem sikerült volna mindent elmondania (vagy legalábbis nehéz rájönni, pontosan mire vonatkozik ez az újabb „ha”). – És miután már ennyit beszéltem róla, illik nekem is megpróbálkoznom a mondat fordításával: „Úgy gondolom ugyanis, hogy ha az erkölcsiségnek nincs olyan valóban eredeti, legfőbb alaptétele, amely minden tapasztalattól függetlenül, biztosan csakis a tiszta észen alapul, akkor nincs szükség arra sem, hogy megkérdezzük, helyes-e általánosságban (in abstracto) előadni a fogalmakat – úgy, ahogy ezek a hozzájuk tartozó elvekkel együtt a priori fennállnak –, még ott sincs szükség ilyesmire, ahol a megismerés, hogy különböznek a köznapitól, filozófiáinak nevezi magát.”

Eddig egy olyan mondattal bajlódtam, amely ugyan nehezen követhető, ám – ha elég időt és türelmet szánunk rá – legalább megfejthető. Nehezebb dolga van az olvasónak a szerkezetileg homonim (grammatikai szerkezetük folytán többféleképpen is olvasható) mondatokkal: itt ugyanis nem idő és türelem, hanem önfegyelem kérdése a helyes olvasat. Hiába látom át azonnal, mit akart mondani a szerző (illetve a fordító), a grammatikai szerkezet miatt folyton előtérbe tolok a hibás olvasat (is). Mondok egy példát: „Igaz, azokra a filozófusokra, akik a szemfényvesztésen egészen jól átlátnak, kevesen hallgatnak, amikor egy időre lemondanak az állítólagos népszerűségről, hogy majd a megszerzett biztos tudás birtokában jogos népszerűsége tehessenek szert.” (36.) Érttem én persze, hogy az „amikor”-tól kezdve másképp kell olvasnom a mondatot, mint addig (odáig a „kevesen” volt az alany, onnan kezdve pedig a „filozófusok”), de hiába igyekszem, nehezen váltok. Azt is érteni vélem, hogy a fordító miért nem a szóismétlést választotta (egy sor távolságra attól, hogy „azokra a filozófusokra”, igencsak

rondán hangzott volna, hogy „amikor ezek a filozófusok”). Ilyenkor érdemes bedobni valamilyen apró – a mondat értelmén nem változtató – fordítói trükköt, melynek segítségével egységessé tehető a grammatikai szerkezet. Például ezt: „Vannak ugyan filozófusok, akik egész jól átlátnak a szemfényvesztésen, ám ha egy időre lemondanak az állítólagos népszerűségről, hogy majd a megszerzett biztos tudás birtokában jogos népszerűsége tehessenek szert, kevés hallgatójuk lesz.”

Most már eleget akadékoskodtam, jöhet a dicséret. Az olvasó akár el is felejtethi, amit arról mondtam, hogy a fordítás olykor nehezen érthető. A *Matúra* sorozatban megjelent füzetek ugyanis egy-egy kiváló szakember magyarázó jegyzeteivel és szövegértelmezésével adják közre a klasszikus szövegeket. Ezúttal a legjobb történet, ami történhetett.¹⁰ A nehéz Kant-szöveget minden olvasó számára könnyen érthetővé teszi Tengelyi László remek bevezető tanulmánya, világos és hozzáértő szövegmagyarázata, valamint – egy-egy részt követően – a kristálytiszta szövegrekonstrukció és a gondolatgazdag értelmezés, illetve a füzet végén a kitekintés Kant erkölcsfilozófiai álláspontjára. Elhiszem a szerzőnek, hogy „a jelen kötetet nem kutatók számára írt szakmunkának” szánta (81.), csak én úgy folytatnám a mondatot, hogy „hanem többnek: jó tankönyvnek”. Ilyen nagyra törő szándékot persze az ember nem szívesen tulajdonít magának; még akkor sem, ha sikerül megvalósítania, mint Tengelyi Lászlónak.

Mielőtt rátérnék a következő két Kant-fordításra, előre kell bocsátanom valamit. Az új magyar kiadásban nekem sem A GYAKORLATI ÉS KRITIKÁJÁ-t, sem AZ ÍTÉLŐERŐ KRITIKÁJÁ-t nem sikerült megértenem. Most persze túlzok, hiszen az utóbbiból többet értettem, mint amennyit nem, és néha az előbbiben is oldalakon át jól elboldogultam a szöveggel, csak azért fogalmazok ilyen sarkosan, mert szerintem ez a kudarc sokkal tanulságosabb, mint a részleges siker. Ezért a továbbiakban nem (nem csak és nem is elsősorban) a fordítói munka eredményéről – a kinyomtatott szöveg minőségéről – fogok beszélni, hanem a saját kudarcom okait próbálom feltárni. Tudom, ez veszélyes vállalkozás (könnyen kiderülhet, hogy csakis a saját fafejűségemet

okolhatom), mégis megkockáztatom. Ehhez a fordítói munkáról (nem az eredményéről, hanem magáról a tevékenységről) is el kell valamit mondanom, de ezt a saját tapasztalatomra fogom alapozni. Ami Papp Zoltán munkáját illeti, pusztán feltételezésekre fogok hagyatkozni. Arra kérem az olvasót, vegye számításba, hogy mostantól kezdve nagyon ingoványos területen mozgok, és magam sem vagyok teljesen biztos benne, hogy stimmel, amit mondok.

Kezdem azzal, amiben biztos vagyok: Papp Zoltán jó fordító. Ezt már akkor is sejtettem, amikor még csak a két Kant-fordítását ismertem. Azóta viszont volt alkalmam meggyőződni róla: a *Holmi* júliusi számában megjelent Schiller-fordításáról¹¹ csak a legjobbakat tudom mondani (ami persze nem azt jelenti, hogy minden megoldásával egyetértek). Gondolom, az olvasó belátja, hogy helyzetem kinos: adva van egy jó fordító, aki átülteti anyanyelvemre szakmám két alapvető – az egyetemi tananyag részét képező! – művét, és nekem mégis megértési nehézségeim vannak. Mivel a nyilvánvalóan adódó (ámde igencsak botránys) következtetést nem szivesen vonnám le, és az sem volna igazán inyemre, ha a magam mentségére azt bizonygatnám, hogy a jó fordító ezúttal csapnivaló munkát végzett, kínomban elővettem a régi, jól bevált mentő ötletet, és azt a kérdést tettem fel magamnak: hogyan lehetséges? Hogyan lehetséges, hogy mind a fordításhoz, mind a befogadáshoz szükséges feltételek teljesülnek (vagy legyek szerényebb: még elfogadható mértékben teljesülnek), és a befogadó mégsem érti a szöveget? Vagy, ugyanez a kérdés, kicsit másképpen: milyennek kell lennie a szövegnek, hogy ez lehetséges legyen?

Nos, talán valami ahhoz hasonlónak, amit én saját fordítói gyakorlatomban – házi használatra – „köztes szövegnek” nevezek. Elmondom, hogy mi ez (csak előbb arra kérem a gyengébb idegzetű nyelvművelőket, ugorják át a következő két bekezdést).

A nyelvileg és/vagy gondolatilag nehéz szövegek fordítása közben gyakran megakadok egy-egy mondatnál, melyet – talán így lehetne a legpontosabban mondani – nem tudok igazán magyarul megközelíteni. Most nem arról az egyszerű esetről beszélek, amikor nyelvi vagy tartalmi okokból valamit nem

értek (az ilyesmi jó szótárak, jó lexikonok – és nem utolsósorban hozzáértő jó barátok – segítségével viszonylag könnyen áthidalható), hanem a fordítók réméről: arról, amikor többé-kevésbé (esetleg: hajszálpontosan) értem a mondatot (ha csak olvasnám a szöveget, valószínűleg minden további nélkül el-siklanék fölötte), magyarul mégsem sikerül megközelítenem. Mivel ami nem megy, azt általában nem érdemes erőltetni, ilyenkor inkább kerüld az utat választani: ahelyett, hogy egyből magyarul próbálnám megközelíteni a mondatot, először óvatosan, fokozatosan elkezdem távolítani a némettől (illetve attól a nyelvtől, amelyen íródott). Az elején még nagyon óvatos vagyok – csupán egy-egy mindig egyformán fordítandó terminust (például azt, hogy „célracionális”) vagy egy-egy halálbiztos szerkezeti elemet (például azt, hogy „ekkor” vagy „ha...”, akkor”) mondom magyarul, minden egyebet változatlanul hagyok –, azután lassan felbátorodom, próbálgatom magyar szavakra cserélni a németeket, és a biztosan megfejtett grammatikai elemeket is magyarul mondom (például magyar végződéseket illeszték az egyelőre még németül szereplő szavakhoz). Így azután fokozatosan eljutok egy – már nem egészen német, de még távolról sem magyar – „köztes mondathoz”, amely ugyan rémesen hangzik (még mindig van benne egy-két német szó, és tele van megfejtetlen nominális szerkezettel, felbontatlan szóösszetétellel, magyarul nem használatos igenévvél és vonzattal, valamint egyéb hercig germanizmussal), de már jól megközelíthető magyarul. Ilyenkor már sinen vagyok, a többi csak türelem és kintartás kérdése: most már csak a „köztes megoldásokat” kell kicserélnem véglegesekre. Néha persze ez sem megy egyszerre, de sebaj, fokozatosan közelítek: egymás után gyártom a „köztes mondatokat” (melyek egyre magyarabbak, vagy legalábbis egyre kevésbé németek), míg végre elérkezem ahhoz a megoldáshoz, melyet véglegesnek (magyarnak) itélek. (Ezután jön a kontrollszerkesztő, aki az én szép, magyar „végleges mondatomban” még mindig talál „köztes megoldásokat”, melyek helyett javasol magyarabbakat, és ez a folyamat tulajdonképpen soha nem érne véget, ha nem volnának határidők, nyomdai leadások meg kinyomtatott könyvek.)¹²

Mivel nekem elég jó memóriám van,

rendszerint nem írom le, inkább csak magamban mormolgom – vagy félhangosan próbálgom – a „köztes mondatokat”. De ha nagyon nem megy – ha sehogy sem sikerül magyarul megközelítenem egy mondatot –, vagy ha nagyon sürges a határidő, és nem időzhetnek órákat egyetlen mondatnál (esetleg azért nem tölthetek túl sok időt vele, mert veszélyben forog a magamra rótt napi penzumom teljesítése), akkor mégiscsak leírom ezeket a mondatmonstrumokat, mégpedig abban a reményben, hogy talán majd másnap reggel, amikor friss fejjel nekilátok a munkának, elég lesz egyetlen pillantás, hogy bekkattanjon a megoldás. Ilyenkor viszont (mivel kicsit lusta vagyok, és nem akarom újra végigjátszani az egész távolítás-közelítés folyamatot) semmit nem bízek a véletlenre: mindent beleírok a másnapra eltett mondat-szörnyetegbe, amit már sikerült megfejtenem (a német szavakon és germanizmusokon kívül bőven van benne szóismétlés, explicit formára hozott belső vonatkozás és teljesen egyértelművé tett ide-oda utalás). Gondolom, mindenki megérti, hogy amint megvan a végső megoldás, azonnal eltüntettem a nyomokat (sőt akkor is megsemmisíttem az előző „köztes mondatomat”, ha még nincs jó megoldásom, csak találtam egy árnyalatnyit magyarabbat). Amúgy sem lenne érdemes mutogatni ezeket a szörnymondatokat, hiszen ezek az elképzelhető legprivátabb nyelven (a saját idiolektusomnak, egy német–magyar keverék nyelvnek és a szerző nyelvhasználatának egyvelegéből kialakított s a pillanatnyi célokhoz igazított nyelven) íródtak: még én magam is csak addig értem őket, amíg nem talállok náluk magyarabbakat.¹³

Biztosan vannak fordítók, akik más módszerrel dolgoznak. Például nem mondogatják, próbálgatják, hanem leírják és nézegetik, majd újra és újra átírják „köztes mondataikat”. Esetleg nemcsak „köztes mondatokat”, hanem rövidebb-hosszabb „köztes szövegeket” gyártanak (ezeket valószínűleg muszáj leírni, mert már nem lehet őket megjegyezni). Még azt sem tartom elképzelhetetlennek (különösen mióta a fordítók többsége szöveg-szerkesztővel dolgozik), hogy valaki első lépésben leírjon egy teljes „köztes szöveget”, utána pedig újra és újra végigmenjen rajta, fokozatosan javítsa, csiszolja, mígnem eljut

egy (többé-kevésbé) „végleges szöveghez”. Az ilyen teljes „köztes szöveg” persze valószínűleg egyetlen: különböző fokon álló (úgy értem: magyarabb és kevésbé magyar) „köztes szövegrészekből” (esetleg: különböző szinten álló „köztes mondatokból”) épül fel, és még az sem lehetetlen, hogy már az első változatba becsúszik néhány „javíthatatlan” telitalálat. De a jó eredmény ilyenkor is csak idő és kitartás kérdése, hiszen csak az a feladat, hogy a fordító szépen sorban (és lehetőleg még nyomdába adás előtt) eltüntesse szövegéből a „köztes megoldásokat”.

Nem tudom, Papp Zoltán milyen módszerrel dolgozott. Lehet, hogy az imént felvázolt modellt egyáltalán nem illik az ő munkamódszerére, de arra jó, hogy az én kudarcomat magyarázza.

Aki keres, az természetesen minden fordításban talál olyan megoldásokat, melyek helyett – úgy véli – tudna ajánlani jobbakat (magyarabbakat). A PROLEGOMENA ÉS AZ ERKÖLCSÖK METAFIZIKÁJÁNAK ALAPVETÉSE esetében tulajdonképpen én is ezt csináltam: egyszerűen kikerestem azokat a helyeket, ahol izlésem vagy magyar nyelvérzékem alapján – esetleg annak alapján, amit a tárgyról gondolok – más megoldást választottam volna, mint a fordítók. A GYAKORLATI ÉSZ KRITIKÁJA ÉS AZ ÍTÉLŐERŐ KRITIKÁJA¹⁴ esetében azonban ez az út nem járható számomra. Nem mintha itt minden az izlésem szerint volna – természetesen itt is találtam olyan megoldásokat, melyek ellen berzenkedtem a magyar nyelvérzékem –, hanem mert sok esetben egyáltalán nem tudtam kideríteni, mi volt (pontosabban: mi lett volna) a fordító megoldása. Mi értelme volna belekötni egy nem túl szép megoldásba – mondjuk abba, hogy „[h]elyette viszont a spekulatív kritika következetes gondolkodásmódjának korábban aligha várt és nagyon kielégítő megerősítése mutatkozik meg” (GYÉK, 12.) –, ha egyszer nem sikerült kiderítenem, mi vezetett ide (kicsit leegyszerűsítve: nem tudom, mi helyett „mutatkozik meg” a váratlan, ámde „nagyon kielégítő megerősítés”), és azt sem pontosan értem, ami utána következik. Valószínűleg bennem van a hiba: az én magyar nyelvi kompetenciám mindenestre kevés ahhoz, hogy megértssem azt a – talán már nem keverék, de még távolról sem magyar – nyelvet, amelyen

az idézetet megelőző és utána következő szöveg íródott. Később persze a német eredeti segítségével az egész bekezdést sikerült megfejtenem, így most már el tudom mondani, hogy – szerintem – mi az, amit a fordító nem egyből magyarul közelített meg,¹⁵ hanem csak kicsit eltávolított a némettől (például a német szavak helyére magyarokat írt), és amit – én így ítélem meg – később sem közelített eléggé a magyarhoz.¹⁶

A bekezdés első mondatát (melyből a magyar szövegben két mondat – a 11. oldalon induló utolsó bekezdés első két mondata – lett) nem nehéz megérteni, de igen nehéz magyarul megközelíteni, mert legalább négy olyan kifejezés vagy szókapcsolat szerepel benne, amelyet magyarul nem lehet ugyanúgy mondani, ahogy Kant mondta németül. (Szerintem Kant mondatában eredetileg nemcsak ez a négy nehezen fordítható kifejezés és szókapcsolat volt, de a többire Papp Zoltánnak sikerült kiváló megoldást találnia.) Problémát jelent például, hogy a német mondatban az „*übersinnlich*” a „*Gebrauch*” jelzője abban a szókapcsolatban, hogy „*dem übersinnlichen Gebrauche der Kategorien*”, magyarul viszont – mivel mi a kategóriákat *valamire* vagy *valahogyan* használjuk – nem tudjuk ugyanezt kifejezni azzal, ha a „használat” elé teszünk egy jelzőt, még akkor sem, ha az az „*übersinnlich*” pontos magyar megfelelője (arról, hogy Papp Zoltán választása – az „érzéken-tüli” – jó-e, csak akkor lehet biztosat mondani, ha már sikerült magyarul megközelíteni a szókapcsolatot, hiszen ez attól függ, milyen magyar megoldást választunk a kicsit még „köztesnek” hangzó „*érzéken-tüli kategória-használat*” [11.] helyett). A következő problémát az okozza, amit Kant elintéz annyival, hogy „*in der Spekulation*”, mert egy tevékenységről ugyan igen változatos dolgokat lehet magyarul mondani, de azt mégsem, hogy benne csinálunk valamit. Nehézséget jelent továbbá a legtöbbször problémamentes „*objective Realität*” is, mert Kant először a kategóriák használatával kapcsolatban említi, ráadásul azt firtatja – ez a negyedik nehézség a mondatban –, „*wie man dem [...] Gebrauche der Kategorien [...] objective Realität absprechen [...] könne*”, amit ugyan magyarul is lehet mondani (mi is „elvitathatjuk” vagy „kétségsbe vonhatjuk” az „objektív realitást”), ám

a „használat” kapcsolatban magyarul meglehetősen zavarba ejtő dolog ilyesmit firtatni (később – amikor Kant másodszer említi „ezt a realitást” – minden jóra fordul, mert ott már egyértelműen a „kategóriákról” van szó, és azt magyarul is meg lehet kérdezni, hogy a kategóriákat miként illetheti meg ez a realitás).¹⁷ Persze ha nagyon megerőltetem magam, még a felsorolt „köztes” – nem teljesen magyar – megoldásokkal együtt is értem a bekezdést indító két mondatot, mely így hangzik: „*Itt nyer először magyarázatot a kritika azon rejtélye is, hogy miközben a spekulációban elvitatjuk az objektív realitást az érzéken-tüli kategória-használatról, a tiszta gyakorlati ész objektív tekintetében miként illetheti meg mégis a kategóriákat az érzéken-tüli használat objektív realitása. Ennek szükségképpen következtelenségnek kell tünnie mindaddig, amíg az ilyen gyakorlati használatot csak névről ismerjük.*” (11.) A nem teljesen magyar megoldások azonban mindig megbosszulják magukat. Egyrészt nem lehet egyszerűen visszautalni rájuk, hiszen már az első előfordulás is olyan furcsa (szokatlan, esetleg abszurd) volt, hogy még a legegyszerűbb grammatikai megoldással sem lehet elérni, hogy külső kényszer nélkül még egyszer gondoljunk rájuk (bele kell venni az orrunkat: például ismételni kell őket, vagy oda kell írni eléjük, hogy a „nevezett”). Másrészt – és ez a rosszabb – rendszerint egyre vadabb dolgokat mondunk róluk: mivel ezek a megoldások már eredetileg sem voltak (egészen) magyarok, nagyon nehéz (néha lehetetlen) eldönteni, hogy magyarul mit mondhatunk és mit nem mondhatunk róluk. Én például végképp feladtam, hogy Kant gondolatmenetét a magyar változatból megértsem, amikor azt olvastam a következő mondatban, hogy „*a nevezett realitás [...] csak arra fut ki*” (11–12.).¹⁸ És mivel túl hamar adtam fel, azt sem sikerült igazán megértenem (ti. az „*aligha várt és nagyon kielégítő megerősítés*” megmutatkozását), amiről – ha értem – azt mondhattam volna, hogy nekem speciál nem tetszik.¹⁹

Nem akarom tovább untatni az olvasót a – számomra – megértési nehézségeket okozó (szerintem még „köztes”) megoldások elemzésével, ezért csak felsorolok néhányat, és jelzem, miben látom a nehézséget. Az alábbiakban igyekeztem a szövegekben sokszor elő-

forduló – már-már „tipikusnak” mondható – „köztes megoldások” összegyűjteni.

Az idegen szavak használata általában nem zavar (sok esetben találóbban és egyszerűbben ki tudunk fejezni valamit a szerzőtől átvett idegen szavakkal, mint magyar körülírással). De ha több van belőlük egy rakáson, vagy ha ritkán használt, esetleg a szokásostól kicsit eltérő jelentéssel használt idegen szavak fordulnak elő a szövegben, az rendszerint megoldatlanságot takar, és ami nincs megoldva, azt nem – vagy nehezen – értem, mint például az „*eszés lény patológiusan afficiált akarata*”-t (GYÉK, 27.), illetve azt, hogy „*a szubjektum afficiáltatik*” (IK, 42.), nem tudom, pontosan mit értek az „*öröm vagy örömtelenség receptivitásának szubjektív feltételén*” (GYÉK, 30.), illetve azon (ez a legabszurdabb!), ami állítólag a „*köznap szöveghasználatban szokásos megfogalmazás*”, hogy „*az általános alatt álló különöst kell specifikálni*” (IK, 35.).

Nehezítik a megértést a németből átvett, de magyarul nem használatos vonzatok. Én már azt sem pontosan értem, hogy „[azt] azonban a tárgyak semmilyen megjelenítéséről nem lehet a priori megismerni” (GYÉK, 30.), magyarul ugyanis *valamit* ismerünk meg, mégpedig – ha a közvetett vonzat is ott áll – valaminek az alapján, valaminek a segítségével, valamiből kiindulva, és még számtalan egyéb módon (jelen esetben például valamivel kapcsolatban), de semmiképpen nem *valamiről*. Ám itt legalább tudom, mire kell gondolnom (mit kellett volna másképp mondani magyarul). Azt viszont végképp nem értem, hogy „*valami valamire meghatározódik*”: amikor azt olvasom, hogy „*a vágyóképesség az objektum valóságossá tételére határozódik meg*” (uo.), egyáltalán nem tudom, mire kell gondolnom.²⁰

Nehezítik továbbá a megértést a feloldatlan nominális szerkezetek is. Ha ezek röviddek, akkor csak csúnyák, de érthetőek (elcsúfítja például a szöveget, ha semmi nem „ered” vagy „származik” valamiből, hanem „eredete van valamiben”, mint mondjuk „*a megjelenítéseknek, melyekhez az öröm érzése kapcsolódik, az érzetekben vagy az értelemben*” [GYÉK, 31.]). A hosszú nominális szerkezeteket azonban az olvasónak fel kell bontania ahhoz, hogy megértse őket, és ezért folyton elakad, nem tudja folyamatosan olvasni a szöveget. Ha elég időt szán rá, valahogy még

azt is megfejtí, hogy „*ha a vágyás meghatározó alapjaira kérdezvén azokat a valamitől várt kellemességben tételezzük*” (uo.), de ehhez meg kell állnia, és tisztáznia kell, hogy akkor most tulajdonképpen milyen alapokra kérdezzünk (azokra-e, amelyek a vágyást meghatározzák, vagy inkább azokra, amelyekkel a vágyás meghatároz valami mást?), és hogy valójában mit is csinálunk, amikor ezeket az alapokat „*a valamitől várt kellemességben tételezzük*” (azt várjuk, hogy valami kellemes lesz, és ezt a kellemességet – vagy pedig ezt a várakozást – gondoljuk vágyakozásunk alapjának?), mert ha nem tisztázza ezeket a kérdéseket, egyáltalán nem biztos, hogy érti a folytatást. A nominális szerkezetek persze elvben németül is eldöntetlenek (többféleképpen értelmezhetőek), mégis érthetőek: mivel ezek bevett, gyakran használt formák, a németül beszélők azonnal a kézenfekvőbb értelmezést (jelen esetben mindkétszer az első lehetőséget: a vágyást meghatározó alapokat, illetve a kellemességet) választják (és ha a szerző mégis a másikat akarta mondani, akkor – sajnos – rosszul fogalmazott). Magyarul azonban az ilyen szerkezetek nemcsak elvben eldöntetlenek: egyszerűen nem értjük őket, ami nem tisztázunk bizonyos kérdéseket.

Sokszor megoldatlanságot takarnak és nehezítik a megértést az összetett szavak is. Ha az összetett szó csak egyféleképpen bontható fel – mint például a „*megismerőképesség*” –, akkor merőben izlés és stílus kérdése, hogy magyarul felbontjuk-e. De ha többféle felbontás lehetséges – mint mondjuk az „*ész-megjelenítések*” (GYÉK, 32.) vagy a „*természetfogalmak*” (IK, 83.) esetében –, és a magyar szövegből nem derül ki egyértelműen, melyikre kell gondolnom, akkor könnyen elbizonytalanodom.²¹ Fejtörést okozott például a következő szöveg: „*A fogalmaknak pedig csak két olyan fajtája van, amelyek tárgyaik lehetőségnek más-más elvét engedik meg: nevezetesen a természetfogalmak és a szabadságfogalom.*” (IK, 83.) Nem a bizonytalan egyeztetés zavart („*fajtája [...], amelyek*”), hanem a „*természetfogalmak*”, mert ezt legalább háromféleképpen fel tudom bontani (úgy, hogy „*természeti fogalmak*”, „*a természet fogalmai*”, illetve „*a természetről alkotott fogalmak*”), és el kellett gondolkodnom, vajon ez a három pontosan ugyanazt jelenti-e. Pechemre arra

jutottam, hogy – noha ez a három nem nagyon különbözik egymástól – a „természetfogalmak” (így többes számban) mégis legalább két dolgot jelenthet: jelentheti a természetről alkotott (biológiai, csillagászati stb.) fogalmakat, ám jelentheti a természetről mint egészről alkotott fogalmakat is. A továbbiak miatt (meg azért is, mert szeretem Cassirer Kant-értelmezését)²² én az utóbbi mellett döntöttem, ami – valljuk be – csak annak jut eszébe, aki felbontja és a „természetről alkotott fogalmak”-nak olvassa az összetett szót.

Ha el akarunk igazodni egy hosszú és bonyolult német mondatban, sokat segítenek az egyeztetések (lehet, hogy még így is több lehetőség marad, de az biztos, hogy csak olyan részek tartozhatnak össze, amelyek grammatikai nemük, valamint egyes, illetve többes számú alakjuk tekintetében egyeznek). Magyarul viszont a felváltva használt egyes, illetve többes számú formák nem eligazítanak, hanem hibásak, grammatikai nemek pedig nincsenek (tehát nem is segíthetnek). Az olyan mondat, amelyben egyeztetési hibák vannak, nem nehezen érthető magyar mondat, hanem tökéletesen érthetetlen „köztes mondat”. Mint például ez: *„Bármennyire eltérő fajtájúak legyenek is a tárgyak megjelenítései, legyenek akár, az érzékiekkel ellentétben, értelmi vagy épp észmegjelenítések, az öröm érzése, mely volta-képpen mégiscsak az egyedüli, aminek révén az akarat meghatározó alapját alkotják (a kellemességet, az ezáltal ígért és a tevékenységet az objektum létrehozására ösztönző gyönyört), nemcsak annyiban azonos fajtájú, hogy mindenkor pusztán empirikusan ismerhető meg, hanem annyiban is, hogy minden esetben ugyanazt a vágyóképeségben megnyilvánuló életerőt afficiálja, s ebben a vonatkozásban csakis fokozatilag különbözhet bármely más meghatározó alaptól.”* (GYÉK, 32.)

Utolsónak hagytam a legnehezebb – tartalmi kérdéseket is érintő – problémát: a terminológiát. Nehezítheti a megértést az is, ha a magyar terminológia nem a legerencsesebb, és a fordító mégis nagyon következetes. Erre két példám van.

Szerintem a „megjelenítés” nem minden előfordulásában szerencsés választás a „képzet” helyett, most mégsem Papp Zoltán választását, hanem a következetességét vitatom. Ami a választást illeti, elfogadom a fordító indoklását: *„a »Vorstellung« esetében eltértem a*

KANT-fordításokban eddig szokásos gyakorlattól, és a »képzet« helyett a »megjelenítés«-t használtam. KANTnál ugyanis a »Vorstellung« nemcsak azt jelenti, amit »képzet«-en értünk, hanem a képzetalkotás aktusát is, és ezt a kettősséget a »megjelenítés« vissza tudja adni. Nem volt lehetséges, hogy a »képzet« és a »képzetalkotás« szavakat válasszam, mert a »Vorstellung« előfordulásainál nem mindig dönthető el teljes biztonsággal, melyik jelentésről van szó. Ahol ellenben eldönthető – és az esetek többségében így van –, ott a »megjelenítés«-ből is kiválgatható a releváns jelentés. Emellett a »megjelenítés« összhangban van a »vorstellen« ige »megjeleníteni«-ként való fordításával.” (A FORDÍTÓ UTÓSZAVA, IK, 442.)²³ Van azonban a „Vorstellung”-nak (és a megfelelő igei alaknak) egy teljesen hétköznapi – nem terminus értékű – használata is: az „elképzelés” (illetve: elképzelni valamit), és ez nagyon távol esik attól, amit a „megjelenítés” (vagy a „megjeleníteni”) lefedhet. A fordító azonban kérlelhetetlenül következetes volt, így az olvasónak még egy olyan egyszerű szöveg megértése is nehézséget okoz, mint ez: *„Hogy a vétkest úgy jelenítsék meg, mint akinek elméjét nyugtalansággal gyöttri rossz cselekedeteinek tudata, ehhez jellemének elsődleges alapzata szerint már eleve legalább bizonyos fokig morálisan jónak kell megjeleníteniük őt.”* (GYÉK, 52.)²⁴

A másik példa kicsit bonyolultabb. Papp Zoltán – szerintem – nagyon jól választja meg a német „Gemeinsinn” és „gemeiner Verstand” magyar megfelelőit: megoldja, ami megoldható – az előbbi „közös érzék”-nek, az utóbbi „közönséges értelem”-nek fordítja –, és nem erőlteti, ami magyarul nem megy (nevezetesen, hogy a „Gemein”-t és a „gemeiner”-t ugyanazzal a szóval fordítsa. Vannak azonban helyek – én kettőt találtam: AZ ÍTÉLŐERŐ KRITIKÁJÁ-nak 20. és 40. §-át –, ahol ez az amúgy jó választás érthetlenné teszi a magyar szöveget. Kant ugyanis ezeken a helyeken arról beszél, hogy noha „a közös érzék lényegileg különbözik a közönséges értelemtől”, az utóbbi „olykor szintén közös érzéknek (sensus communis)” nevezik (IK, 155.). Itt bizony baj van: ezt a részt nem lehet úgy fordítani, ahogy Kant mondja, mivel a magyar „érzék” szónak nincs meg az a kétértelműsége, amely a német „Sinn”-nek és a latin „sensus”-nak megvan. Kant ugyan másodszor is „Gemeinsinn”-t mond, de ettől még nem lesz igaz,

amit a fordító (magyarul) állít, hiszen a „közönséges értelmet” (magyarul) még elvétve sem nevezték „közös érzéknek”, de persze *sensus communis*nak, azaz „józan ész”-nek igen. Itt bizony csak a család segíthet (még szerencse, hogy az idézett hely nem A GYAKORLATI ÉSZ KRITIKÁJÁ-ban van, mert a morálfilozófiában nem szívesen javasolnék csalást). Ezek a helyeken a rossz megoldás tulajdonképpen nem is nehezíti a megértést, hiszen a magyar olvasó rögtön látja, hogy a fordító melléfogott.

Remélem, ennyi példa elég: a felsorolt „köztes megoldások” talán (vagy legalább részben) magyarázzák, miért nem sikerült nekem az új kiadásban sem A GYAKORLATI ÉSZ KRITIKÁJÁ-t, sem AZ ÍTÉLŐERŐ KRITIKÁJÁ-t (teljesen) megértenem. Ugyanez magyarázza azt is, hogy meg sem próbáltam a fordító megoldásai helyett más megoldásokat javasolni: arra merek vállalkozni, hogy egy számomra (már) érthető, de (még) nem elég magyaros vagy magyarul nem (elég) szép megoldás helyett – ha tudok – javasoljak jobbat, de arra nem, hogy egy másik fordító fejével gondolkodjam. Márpedig erre lenne szükség ahhoz, hogy valaki másnak a számomra (még) nem érthető – még túlságosan „köztes”, (még) nem magyar – megoldásától elinduljak, és innen eljussak egy végleges (magyar) megoldáshoz, vagy ha véglegeshez nem is, legalább valamilyen (már) érthető, (magyarul) elfogadható megoldáshoz.²⁵ És végül a „köztes megoldások” miatt nem merem nyilatkozni arról sem, hogy vannak-e fordítási hibák a magyar szövegben: egy „köztes megoldás” ugyanis – bár attól függően, hogy merre mozdul el a fordító, még leiterjakab is, és telitalálat is lehet belőle – nem lehet „hibás”. Papp Zoltán fordítása azonban nem „köztes szöveg” (én is csak azt próbáltam bemutatni, hogy túl sok „köztes megoldás” maradt benne ahhoz, hogy nekem sikerüljön maradéktalanul megértenem), és a nyelvilag jól megoldott részben talátnam is említést érdemlő hibát. A magyar fordításban a következőt olvashatjuk: „*ez esetben, akár a CHESELDEN-féle vaknak, azt kell kérdeznünk: mi csal meg, a látás vagy az érzés?*” (GYÉK, 20.). A Kant szövegében szereplő „*Gefühl*” szó azonban ezen a helyen nem „érzés”-t, hanem „tapintás”-t jelent (a szótárban is szerepel a

„tapintás” a „*Gefühl*” szó jelentései között). A Cheseldenre történő utalás minden kétséget kizár: ő volt ugyanis az az angol sebész, aki 1728-ban egy jól sikerült szemoperációval egyszer s mindenkorra megválaszolta a már hosszú évtizedek óta vitatott, úgynevezett „Molyneux- (vagy: Molineux-) problémát” (nevezetesen, ha egy vakon született ember – aki tapintás útján megtanult különbséget tenni egy azonos anyagból készült és körülbelül azonos nagyságú kocka és gömb között – egyszerre látni kezdene, vajon a tapintás segítségével nélkül is meg tudná-e különböztetni a két testet? a válasz: nem).²⁶ Tudatában vagyok annak, hogy a probléma egy egyszerű szócserevel még nincs megoldva, mivel a mondatot követő zárójeles megjegyzésben szerepel a „*geföhlt*” igenév – mégpedig a „*Nothwendigkeit*” jelzőjeként –, és noha fogalmam sincs róla, hogy ez pontosan mit jelent, abban biztos vagyok, hogy nem „tapintott szükségszerűség”-et. Ez bizony nagyon nehéz, de általában ilyenek a fordítási problémák. Csak azzal tudom biztatni Papp Zoltánt, hogy ha neki sem sikerül egyből megközelítenie magyarul, próbálja először fokozatosan távolítani a némettől...

Van még valami, de ez már nem a fordításokat, hanem a könyvkiadást érinti. Az elmúlt években a Művelődési és Közoktatási Minisztérium Felsőoktatási Tankönyvtámogatási Pályázata sokat lendített a magyar könyvkiadásra, de – a nagyon szűkre szabott határidőkkel – sokat is ártott. Jó példa erre AZ ÍTÉLŐERŐ KRITIKÁJÁ-nak új magyar kiadása, melyre elég lett volna még egy icipici időt szánni, hogy ne maradjon benne „köztes megoldás”. A GYAKORLATI ÉSZ KRITIKÁJÁ-val más a helyzet: mivel nem szerepel a kötetben, feltételezem, nem támogatta az MKM, és ha nem támogatta, nem is szabhattott határidőt a megjelenésnek (a Soros-alapítvány pedig nem szokott lehetetlen követelményeket támasztani). Így hát kénytelen vagyok a kiadót hibáztatni a történetekért. Pedig szívesen mondtam volna jót az Ictusról, hiszen ez a Kant-sorozat olyan jól indult! Ha az első két kötetrel, A TISZTA ÉSZ KRITIKÁJÁ-val²⁷ és a TÖRTÉNETFILOZÓFIAI ÍRÁSOK-kal²⁸ tudott várni a kiadó, amíg elkészül a fordítás (pedig az utóbbit az MKM támogatta!), A GYAKORLATI ÉSZ KRITI-

KÁJÁ-hoz miért nem volt elég türelme? Nemcsak az olvasónak, hanem magának is ártott ezzel a türelmetlenséggel, márpedig olyat cselekedni, ami minden érintettnek árt, nem bölcs dolog. Csak azért nem mondom, hogy az ilyesmi ítélőerő hiányára enged következtetni, mert egy kiadó esetében egyáltalán nem helyénvaló dolog ítélőerőről beszélni.

Jegyzetek

1. Ráadásul az is teljesen érdektelen, szokványos hiba: a javítások átvezetésekor valaki valamit benne hagyott, vagy rossz helyre illesztett be a szövegbe (lásd a 84. oldal alján induló és 85. oldalon folytatódó értelmetlen és nyilvánvalóan elirt mondatot).

2. Zavaromat csak fokozza, hogy A TISZTA ÉS KRITIKÁJÁ-nak azon a helyén, amelyre itt Kant hivatkozik, nyoma sincs „szubsztancialé”-nak: ott nincs más, csak „szubsztancia” és „egyszerű szubsztancia”.

3. Persze nem voltam elég következetes: igaz, hogy nem tudtam belekötni sem a fordítóba, sem a szöveget gondozó kiadóba, de ettől még beleköthettem volna a szerzőbe. Szívem szerint meg is tettem volna, csak nem vagyok Kant-szakértő, és nem merem belemenni tartalmi kérdésekbe. De nem titkolom: most, hogy így egyvégtégen elolvastam a könyvet, kicsit bosszantott Kant nagyképűsége. Állandóan az a kérdés motoszkált a fejemben, hogy vajon a PROLEGOMENA megírásakor mitől volt ennek a Kantnak olyan nagy a mellénye? Igaz, hogy megirt már egy KRITIKÁ-t (de kettőt még nem!), és ha tárgyilagosan nézem, nem minden várákozása jött be a jövőt illetően (itt van például – ezt csak jegyzetben és ott is csak zárójelben merem mondani – David Hume kausalitásfelfogása, amelynek még ma is nagyobb a keletje, mint az övének).

4. Mindössze három hibát találtam, de azok legalább bosszantók. Az első azért, mert akkor is észreveődik, ha az ember nem olvassa, csak lapozgatja a könyvet: a 23. oldalon feltűnő helyen – az oldal szélén található magyarázó jegyzetben – hibásan szedték Rousseau nevét. A második hiba viszont azért bosszantó, mert nagyon fontos (Kant által is kiemelt, a jelen kiadásban dőlt betűvel szedett) szövegrészben található: az 51. oldalon az egyik jól ismert, sokat idézett megfogalmazást értelmetlenné teszi egy – nyilván valamilyen korábbi változathoz ott felejtett – fölösleges szó (ti. az „akaratok”): „*tehát úgy cselekedj, hogy akarodod maximája révén akaratok egyúttal általánosan törvényhozónak is tekinthesse magát*” (valamit javít a helyzetet, hogy a 64. oldalon – a szö-

veget követő elemző áttekintésben, ahol Tengelyi László idézi ezt a helyet – hibátlanul szerepel a szöveg). A harmadik hiba tulajdonképpen apróság, csak nagyon megnehezíti az olvasó dolgát: a 67. oldalon az áll, hogy „*hacsak az előbbi egyszersmind alkalmassá tesz bennünket arra is*”: ez így nem jó, a „hacsak” után akkor is azt kell mondani, hogy „alkalmassá nem tesz bennünket arra is”, ha a németben nincs ott a „nem”. Ha jól rekonstruálom a történeteket, eredetileg úgy szólhatott ez a rész, hogy „csak ha az előbbi egyszersmind alkalmassá tesz bennünket arra is”; azután valaki mégis a „hacsak” mellett döntött, ám elfelejtette végigvinni a javítást.

5. Itt jegyzem meg, hogy az átdolgozott változatot nem vettem össze a korábbi fordítással. Előre is elnézést kérek Tengelyi Lászlótól, ha olyasmit kérek számon rajta, amit változtatás nélkül átvett, és arra kérem Berényi Gábort, hogy – ha őt illetik meg – nyugodtan vegye magára a dicséreteket.

6. Ha a fordító úgy érzi, muszáj ismételnie, az „általános” maxima világosabb lenne.

7. Nem akartam untatni az olvasót, ezért nem hoztam példát olyan (ebben a fordításban amúgy is feltűnően ritkán előforduló) apróságokra, mint a vonatkozó névmás hibás vagy bizonytalan használata. Túl hosszadalmas lett volna megvilágítani azokat az árnyalatnyi tartalmi különbségeket, melyek abból erednek, hogy az „ami” nem az előző tagmondat utolsó (vagy valamelyik egyértelműen kiemelt) szavára, hanem az egész tagmondatra utal vissza. Még ennél is körülményesebb magyarázatot igényeltek volna azok az esetek, ahol a fordító ugyan a jó vonatkozó névmást választja, de az olvasó a mondat szerkezet miatt a másikat (mondjuk az „amely” helyett az „ami”-t) várja, és a váratlan fordulat elbizonytalanítja, vajon úgy kell-e érteni a mondatot, ahogy a fordító írja, vagy inkább úgy, ahogy ő várta (persze, ha mind a kétféleképpen végiggondolja, rendszerint kiderül – ha pedig megnézi a német eredetit, mindig kiderül –, kinek van igaza, de ez a sok babramunka egy egyszerű szóismétléssel elkerülhető lett volna).

8. Aki igazán hosszú mondatot szeretne illusztrációnak, annak ajánlom, próbálja első olvasásra megfejteni az 57. oldalon található, „*Ezzel szemben a morális érzés*” kezdetű mondatot vagy a 67. oldalon azt a 17 soros – egyetlen mondatból álló – bekezdést, amely azzal kezdődik: „*Úgy tűnhet fel tehát*”.

9. Ez utóbbi nagyon sokféle lehet (korlátozhatja vagy kiterjesztheti az állítás érvényét, lehet stílárius finomítás vagy – mint a jelen példában – a szerző önmegreflexiója és még számtalan egyéb), s a fordítónak azt is el kell döntenie, hogy mire vonatkozik a módosítás: az egész állításra vonatkozik-e vagy csak egy részére (és ha az utóbbi eset áll fenn, akkor melyikre). Azt már meg sem próbálom elmondani, mi mindentől kell a fordítónak előzetesen döntenie abban

a bonyolult, de igencsak gyakori esetben, amikor egy mondat több állításból épül fel.

10. Inkább azt kellene mondanom, hogy ezúttal is, mert az eddigi füzeteket is csak dicsérni lehet.

11. Friedrich Schiller: KALLIAS, AVAGY A SZÉPSÉGRŐL (Részletek), *Holmi*, XI. (1999.) 7. 842–864.

12. A folyamat persze ezzel sem ér véget, hiszen amikor a megjelent könyvvel eldicseksem a barátainak, jön Réz Pál, aki mindig számos „köztes mondatot” talál a kinyomtatott szövegben. Inkább csak arról van szó, hogy a fordítók által véglegesnek ítélt megoldásokról általában nyomtatott dokumentumaink vannak.

13. Talán segít, ha elképzelünk egy skálát, melynek egyik végpontján a német nyelv (annak is a szerzőre jellemző változata), a másik végpontján pedig a magyar nyelv áll, a köztes fokokon pedig keverék nyelvek vannak: minél jobban megközelítjük a végpontokat, annál interszubjektívebbek ezek a nyelvek (egészen közel a végpontokhoz tulajdonképpen csak egy kicsit elrontott magyar, illetve kicsit elrontott német nyelvet találunk), ám minél inkább távolodunk a végpontoktól, annál kevésbé hasonlítanak a két nyelv egyikére (annál kevésbé érthetők a németül, illetve magyarul beszélők számára) ezek a keverék nyelvek, a középpont közelében pedig már csak az éppen beszélő számára érthető privát nyelvek vannak (ezeket viszont kicsit távolabbról már az sem érti, aki az imént még használta őket).

14. Mivel a továbbiakban a két fordítást együtt tárgyalom, a hivatkozásoknál a szokásos rövidítéseket (GYÉK, illetve IK) használom.

15. Még egyszer hangsúlyozom: nem állítom, hogy a fordító ilyen távolító-közeltítő módszerrel dolgozott, csupán én rekonstruálom így a történeteket, mert így tudom a legjobban megvilágítani az értetlenségemet. És azt is hozzá kell tennem, hogy ebben a rekonstrukcióban nem egy szinten áll a két szöveg: noha AZ ÍTÉLŐERŐ KRITIKÁJÁ-ban is találtam olyasmit, amit én még „köztes megoldásnak” tartok, csak A GYAKORLATI ÉSZ KRITIKÁJA esetében merem a magyar szövegben maradt „köztes megoldások” számlájára írni megértési nehézségeimet.

16. Még az is lehet, hogy szándékosan nem közelítette szövegét a magyarhoz, mert akkor el kellett volna döntenie, melyiket válassza a kínálózó – de kétségkívül kisebb-nagyobb jelentéskülönbséggel járó – magyar megoldások közül. Legalábbis erre vall, hogy a fordító – más-más megfogalmazásban – mind a két kötet utószavában megjegyzi, hogy amennyire lehet, igyekszik követni Kant eredeti szövegét: „egyszerre ragaszkodom ahhoz, amit mond, és ahhoz, ahogyan mondja” (IK, 439.), illetve „a magyar szövegnek a jelentés és a forma tekintetében egyaránt a lehető legpontosabban kell követnie a németet” (GYÉK, 193.).

17. Azt viszont már kicsit kevésbé lehet magyarul

kérdezni, amit Papp Zoltán kérdez (aki ehhez hozzászemesi emlékeztetőül a nehezen megközelíthető első előfordulásnál használt „köztes” megoldást is): „miként illetheti meg mégis a kategóriákat az érzéken-tüli használat objektív realitása” (11.), mert a „használat”-ról (magyarul) noha Kant tényleg erre utal (németül) – nem mondhatjuk, hogy van neki (vagy nincs neki) „objektív realitása”.

18. Ide írom a teljes mondatot is, biztosan lesz, aki megérti: „Most viszont a gyakorlati használat teljes elemzése révén tudatára ébredünk annak, hogy a nevezett realitás a legkevésbé sem a kategóriák elméleti meghatározásához és a megismerésnek az érzéken-tüli való kiterjesztéséhez kapcsolódik, hanem csak arra fut ki, hogy a kategóriáknak ebben a vonatkozásban egyáltalán objektuma legyen, tekintettel arra, hogy a kategóriák vagy benne foglaltatnak a szükségszerű a priori akaratmeghatározásban, vagy elválaszthatatlanul kapcsolódnak ennek tárgyához.” (GYÉK, 11–12.)

19. Az idézet utáni résszel másfajta problémám volt: ott a magyarul (számomra) követhetetlen mondat-szerkezet miatt nem értettem a szöveget.

20. Csak mellesleg jegyzem meg, hogy talán nem kellett volna mindenben hallgatni a szerkesztőkre (vagy nem kellett volna A GYAKORLATI ÉSZ KRITIKÁJÁ-ban is érvényesíteni AZ ÍTÉLŐERŐ KRITIKÁJÁ-nak fordításával kapcsolatos javaslatukat). Arra gondolkodok, amiről Papp Zoltán A FORDÍTÓ UTÓSZAVÁ-ban ezt írja: „[a] szerkesztők javaslatára módosítottam a »Bestimmung« fordítását [...]. Eltűnt az eredetileg alkalmazott »rendeltetés« [...]. Helyébe részint a »mivolt«, részint a »magunk meghatározása« lépett.” (IK, 443.)

21. Az „észmegjelentések” esetében a szövegből ugyan kiderül, hogy az „ész általi megjelenítésekre” kell gondolnom, mégsem tartom szerencsésnek a szóösszetételt. Szerintem már az is vitatható (később vitatni is fogom), hogy minden előfordulásban jó választás-e a „megjelentés” a „képzet” helyett, a különféle szóösszetételekben azonban kifejezetten zavaróan érzem a „megjelentés”-eket.

22. Vö. Ernst Cassirer: KANTS LEBEN UND LEHRE. Berlin, 1923. 177. sk.

23. A meggyőző indoklás ellenére a fordító figyelmébe ajánlom Dilthey „Vorstellen” fogalmát, amely gyakran az észlelés, a képzetalkotás (ez németül vagy szintén „Vorstellen”, vagy „Vorstellung”) és a gondolkodás folyamataira (az akarás és az érzés folyamataival szembeállított ún. „intelligencia-folyamatokra”) vonatkozik. Mivel Diltheynél mindig egyértelműen eldönthető, hogy melyikről van szó, a magyar fordításban különbséget kellett tennem a kétféle „Vorstellen” (illetve a „Vorstellen” és a „Vorstellung”) között: az általánosabb fogalmat neveztem „megjelentés”-nek, a szűkebbet pedig „képzet”-nek vagy – ha a kontextus úgy kívánta – „képzetalkotás”-nak. (Ettől persze Papp Zoltán még nyugod-

tan használhatja másra a „megjelenítés” szót, mint amire én használtam a magyar Dilthey-fordításban. De talán érdemes meggondolnia, hogy a „*Vorstellung*”, illetve a „*Vorstellen*” szó nemcsak azért kétértelmű, mert egyaránt vonatkozhat a tevékenységre és a tevékenység eredményére, hanem azért is, mert – Diltheynél is, Kantnál is – van egy szűkebb és egy tágabb értelme. Ebben az összefüggésben talán még annak is van jelentősége, hogy a magyar „megjelenítés” szót – az angol „*representation*” és a francia „*représentation*” megfelelőjeként – gyakran használjuk a tágabb értelemben.)

24. Nem ide tartozik, de nem tudom megállni, hogy ne említsem: a *Holm*-ban közzétett szép Schiller-fordításban is fennakadtam a „megjelenítés”-eken. Néha egyszerűen azért, mert (mint mondjuk a „*jelenségek megjelenítése*”) nem szép megoldás: „*A jelenségeknek ugyanis megjelenítésükben a megjelenítőerő formai feltételéhez kell igazodniuk*” (*Holmi*, id. kiad. 844.). Néha viszont komolyabb problémám volt a „megjelenítés”-sel, egy helyen egyenest értelemzavarónak találtam, hogy a magyar mondatban nem „képzet”, hanem „megjelenítés” szerepel: „*Az ész vagy megjelenítést kapcsol össze megjelenítéssel megismeréssé (elméleti ész), vagy megjelenítéseket az akarattal cselekvéssé (gyakorlati ész)*” (uo.).

25. És mivel Kant-szövegekről van szó, arra sem merek vállalkozni, hogy a másik fordító (számomra érthetetlen) „köztes megoldásait” egyszerűen félretoljam, és (esetleg kerülő úton, fokozatosan, de a saját

„köztes megoldásaimmal” közelítve a szöveghez magam próbálkozzam a fordítással.

26. A filozófusok közül a nemleges választ – hogy ti. a tapintás segítségével nélkül a vakon született ember sem a távolságról, sem az alakról, sem a nagyságról nem tudna biztos ideát alkotni magának – Locke nyomán először Berkeley fogalmazta meg határozottan. A franciák közül Diderot, Condillac és Voltaire foglalkozott részletesen a problémával.

27. Kis János kitűnő fordításáról e helyütt nem kell szólnom: ezt már korábban megtettem (I. *Holmi*, VIII. [1996.] 12. 1803–1809.).

28. Be kell vallanom, hogy nem csak terjedelmi okokból mondtam le róla, hogy ebben a recenzióban a TÖRTÉNELEMFILIZÓFIAI ÍRÁSOK (fordította – Hildenstab György és Nagy László fordításainak felhasználásával – Mesterházi Miklós és Vidrányi Katalin, Ictus, é. n., készült: 1995–97-ben) magyar fordításáról is szóljak. A fő ok az volt, hogy Kisbali László alapos és átfogó – és nem utolsósorban: rendkívül szellemes – kritikát írt erről a kötettről (I. LEHETSÉGES-E, ÉS HA NEM, HOGYAN?, BUKSZ, IX. [1997.] 3., 286–301.), melyben részletesen bírálta a fordítást is. Méltatlannak és igazságtalannak érezném azonban, ha a sorozatról szólva nem jegyezném meg, hogy a Mesterházi által összeállított kötet – azokkal a hibákkal és melléfogásokkal együtt is, melyeket Kisbali (remekül!) kipécézett – használható, jó munka.

Erdélyi Ágnes

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Alap, a Soros-alapítvány és a József Attila-alapítvány támogatásával jelenik meg